3 1761 05113882 4

EX LIBRIS
MILOŠA
MLADENOVIĆA

ЈОВ. Н. ТОМИЋ

ДЕСЕТ ГОДИНА

ИЗ ИСТОРИЈЕ СРПСКОГ НАРОДА И ЦРКВЕ ПОД ТУРЦИМА

(1683–1693)

БЕОГРАД
ШТАМПАНО У ДРЖАВНОЈ ШТАМПАРИЈИ КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ
1902.

ПРЕШТАМПАНО ИЗ „ГЛАСНИКА ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ“ ЗА 1901. И 1902. ГОДИНУ.

ПРИСТУП

Тешко је претресати ма које иоле интересније питање из историје српскога народа под турском влашћу, а да се у њему не додирне питање православне цркве и њеног значаја у дугој и тешкој борби што ју је водио народ за свој опстанак.

Ну тај интересни појав јасан је, кад се има на уму карактер те дуге борбе и улога цркве и њених службеника у њој. Православна црква у свим српским крајевима и за све време потчињености Турцима своју судбу била је скопчала за народну тако да ни један догађај, који је у њој изазвао какву промену, није остао а да не нађе одјека у народу, као што се ни у народу није десио никакав догађај, а да његове последице нису оставиле трага на цркви. Је ли какав удар био намењен народу — црква је била прва на ударцу, да га прими, а њени службеници да пропате; је ли пак српску цркву снашла беда — и да немамо никаквих података о приликама у српском народу, сам тај факат довољан је тумач неприлика, које су сналазиле народ; ако се у народу опазио какав покрет — њега није било без учешћа службеника православне цркве; кад је народ био у беди — њу су ови најаче осећали; је ли му требало помоћи — они су најпре тражили лека и примали се посредништва за помоћ; ако се народ лаћао оружја и покушавао да се ослободи — вођи му беху службеници олтара; да се очува српска народност — свештенство се највише старало и схваћајући опасност, гледало је да је уклони; је ли пак требало народу ублажити муке — оно му их је блажило вером. У вери је био спас народа, зато ју је овај волео и поштовао.

Под управом турском интереси српскога народа изједначени су с интересима православља. У опстанку

једнога гледао се опстанак другога. И летимични поглед бачен на најзначајније појаве у том делу историје српског народа као и православне цркве уверава нас о тој узајамности. Детаљно пак проучавање појединих питања из тога доба потпуно је потврђује. Наскоро по паду Деспотовине Србије под Турке пећка патријархија била је укинута, а успостављање њено 1557. год. обележава погодније прилике за српски народ у турској царевини; 1594. год. букнуо је устанак Срба у Банату, који је нашао одјека у Србији — и спаљивање моћи Св. Саве би му последица; на две године после овога неколико угледних Срба смишљају на општи покрет на Балкану против Турака — а вођ им је патријарах Јован, који се преко својих изасланстава труди, да за тај смер придобије многе владаоце хришћанске у Јевропи; за време бечкога и морејскога рата српски народ почиње се комешати и лаћа се оружја — у томе га упућују епископи и патријарах; да се православни у Црној Гори отарасе власти турске, истребљују потурице — и у томе их подстиче владика Данило; патријарах Арсеније IV одводи народ у Угарску; укидање патријархије пећке борбу за одржање српске народности прави тежом него је била до тада; 1804. год. међу првим жртвама обести турске има свештеника; па најзад и данас мучна борба српскога народа потчињенога Турцима тесно је скопчана с црквом и с питањем црквенога поглавара. Дакле, у најзначајнијим и најкрупнијим догађајима из прошлости нашега народа, а за време његове потчињености Турцима, у питању опстанка очитује се и сувише јасна веза између српскога народа и православне цркве.

Углед свештенства у народу био је врло велики, а да тога буде, нарочито су припомогли Турци својим поступком према потчињеним хришћанским народима. Код Турака је био обичај да одмах униште властелу, која не би хтела примити Ислам, а то су чинили из разлога да се ова у каквој згодној прилици не би истакла за вође потчињеној раји. Због тога властела, као и многи угледнији људи што нису могли трпети насиље турско, напустише огњиште и с породицама измакоше у суседне земље хришћанске, а с

простим народом остадоше духовници и свештеници да заједнички деле судбу, да чувају своју паству, да је поучавају у прадедовској вери, да је крепе божанском речју и да јој у душу уливају наду на ослобођење. Ну док су се погледи нижега свештенства ограничавали на локалне прилике, архијереји, имајући под својом духовном влашћу по целу једну покрајину или и све православне Србе у пространој царевини турској, добили су много тежу дужност: они су се имали старати о опстанку српскога народа. При обилажењу цркава и народа, они су имали честе прилике да упознају тежње његове, долазили су у јак додир с угледним представницима народним из царевине или и ван њених граница, те су могли стећи уверење да у онаквим погодбама, под каквим је живео српски народ у турској царевини, опстанак православља зависи од опстанка народности српске, па су се, на тај начин, у интересу православља, старали и о народу. И тај њихов положај и допринео је, да им се у народу углед особито узвисио, а њихово заузимање, у исто време, за цркву и за народ, чији су интереси били истоветни, припомогло је да српски патријарси и митрополити нису били само духовни поглавари, већ у једну руку и политички представници народа српскога, на равно у колико може бити речи о политичком бићу његову под турском влашћу.

У овом погледу најинтереснија личност, која може послужити као најбољи представник оваког рада, јесте пећки патријарах Јован, који је све време свога бављења на патријархијској столици употребио на рад око ослобођења српског народа од турске власти, али да га у исто време сачува оданога православљу.[1] Његови последници пођоше тим трагом, али прилике не дадоше да се успе с намером. Ну крајем XVII столећа турска царевина загази у рат са свим својим хришћанским суседима, те српски народ нешто по својој вољи, а више силом прилика, мораде се и сâм латити оружја у већем броју него икада дотле. Догађаји, који се тада развише, јесу најзнатнији за све

---

[1] Овај рад патријарха Јована, на основу досад необјављених података архивских, биће предмет нарочите расправе.

време потчињености српскога народа Турцима, а последице њихове не само да су од значаја за оцену догађаја, који настадоше одмах за њима, већ су у исто време и кобне, и то у толикој мери, да се њихов утицај и данас врло јако опажа при расматрању наше народносне борбе на Балканском Полуострову.

О томе добу писало се прилично у нас, али тако да су се писци обично задржавали на појединим личностима и догађајима. Највише пак претресао се догађај из 1690. год., који је проста последица ранијих, али и он је узиман махом као засебан, без везе са онима, из којих проистиче, те је отуда једнострано суђење о њему, с којим се иде из једне крајности у другу, тако да се у место правог проучавања прошлости истичу мишљења, која су непотребна, кад се догађаји изнесу правилно и у узрочној вези, на основу чега се и долази до правога суда о њима. То доба јесте врло интересно, али, за чудо, о њему сразмерно има мало података, којима се могу непосредно потврдити поставке о личностима и догађајима. С тога је овде потребније него ма где другде, да се, у недостатку њих, изложе прилике подробније, догађаји да се доведу у што јачу везу, те ће се тако добити јаснија слика о добу од десет година, којим ће се бавити ова студија. Како се пак у тим догађајима на челу српског народа истиче свештенство, а нарочито двојица патријарха, Арсеније III и Калиник I, то је на њихов рад обраћена поглавита пажња. Подробније излагање прилика, у којима ови раде, објасниће њихову улогу, а тим ће се потврдити и гледиште горе изнесено о значају патријараха и о узајамној вези опстанка православља са опстанком српскога народа.

ГЛАВА ПРВА

Склапање Св. Савеза хришћанског против Турака 1683. год. и увлачење српског народа у акцију против њих. — Млечићи придобијају цетињског владику Рувима и патријарха Арсенија III. — Стање српског народа под Турцима. — Нереди у турској царевини и успех Хришћана. — Прилике у заузетим крајевима српским: у Приморју и у Славонији. — Метежи у Цариграду и по царевини. — Јеген-паша и његова насиља над српским народом. — Последице Јеген-пашина рада.

5. марта 1684. год. млетачка република ступи у савез годину дана пре тога склопљен између ћесара Леополда I и пољскога краља Јована Собјескога, те се тако под папином заштитом створи Свети Савез за одбрану и напад на Турке. Како ћесар већ беше у рату са султаном, а република имаде по уговору одмах загазити у њ, за ово двоје потписника уговора покрет српскога народа, као најмногобројнијега у турској царевини и најупорнијега према Турцима, беше драгоцен и преко потребан ради коначног успеха у предузећу. Зато су обоје покушали да остваре своју жељу, и док су ћесаревци у прво време имали да изгоне Турке из Угарске, република је одмах похитала да се користи нерасположењем српскога народа према Турцима, тако да је још ове године учешће његово, у крајевима блиским млетачкима, било доста знатнога размера. Како се пак користила млетачка република српским народом у борби с Турцима у самом почетку овога рата, било је речи на другом месту, те је непотребно понављати овде,[2] али зато је потребно изложити оне догађаје и прилике, што се дотичу горе наглашене улоге свештенства и православних архијереја, као и рада млетачкога да ове, у првом реду, придобију за своју ствар.

---

[2] У књижици *Последње две године живота и рада харамбаше Баја Николића Пивљанина*, Београд 1901. год.

Млетачка република била је пристала у ранији савез хришћанских владалаца из простог разлога што је од тога имала користи. У прилог томе јасно говоре прилике, у којима се она налазила. Од како су јој Турци постали суседи, она у њима није никада имала правога пријатеља, већ је вечито била на опрези. Млетачка дипломатија будним оком пратила је сваки корак турски у толико пре што је неколико пута била обманута њиховим пријатељским уверавањем, те су је скупо стала искушења. Зато се млетачка политика према Турцима заснивала на потпуном неповерењу. Према томе односи млетачке републике према султану били су неискрени и пред само њено ступање у савез хришћанских владалаца. Турци пак подцењујући моћ млетачке републике, после заморног двадесетпетогодишњег рата кандијскога, гледали су да се користе на њен рачун, и као да ту своју жељу нису много крили, кад је млетачки баило у Цариграду могао лако дознати како велики везир смера да се докопа Клиса у Далмацији, који је, по последњем уговору о миру[3], припао републици, због чега се ова морала усиљавати, да у Далмацији уклони сваки повод несугласица, док су се њени посланици у Цариграду старали да придобију Порту, да се одржи status quo.[4] И та млетачка тежња за одржањем мира била је врло добро позната на Порти тако да је она највише и учинила да Турци верују у немоћ републике, с тога велики везир Кара-Мустафа, при спремању да завојшти на ћесара, и не помишљаше да она може приступити већ склопљеном савезу између ћесара и пољскога краља, те искључиву пажњу беше обратио на окупљање сувоземне силе.[5] Али при свем том што је република жудела за миром, она у новоствореном заплету није могла остати неутрална, јер јој беше јасно, ако Хришћани победе, да ће за њу бити од штете што ће пропустити згодну прилику

---

[3] После кандијског рата уговор о миру би срећен 6. септембра 1669. год. (по новом календару).

[4] Barozzi e Berchet, *Le relazioni degli stati europei lette al Senato dagli ambasciatori veneziani nel secolo decimosettimo — Turchia.* Parte seconda, стр. 24., у релацији Јована Морозина из Цариграда од 1680. год.

[5] Barozzi e Berchet, *Le relazioni etc. Turchia.* — P. II, стр. 347., у релацији Ђан Батиста Донада од 1684. год.

да се користи, као што јој ни иначе неће бити лако, ако Турци буду победиоци. Зато. кад ови у току 1683. год., и сувише подцењујући корист од млетачке неутралности, непрекидно наношаху штете трговини млетачкој, под утицајем наговора ћесара и пољскога краља, а видећи да ће бити успеха на хришћанској страни, република се најзад склони и 12. фебруара 1684. год. издаде пуномоћство свом посланику у Бечу, Доминику Контаринију, да потпише уговор о ступању њеном у савез против Турака.[6]

Ну како је република била у врло неповољним новчаним приликама, те на ратиште није могла избацити довољно бораца, прибегла је груписању српских хајдучких чета и покушала је да преко својих поверљивих људи дигне на устанак Србе у суседним крајевима турским. Нарочито пак беше јој стало да придобије Брђане и Црногорце, али да би успех био што сигурнији, которски провидур Антоније Зено постарао се да придобије цетињскога владику Рувима. Управо за све време 1684. год. Зено је поглавито радио на томе, јер имајући на уму углед владичин код Црногораца сматрао је да ће поверени задатак моћи извести само кад овога буде придобио. А на владичину помоћ овом приликом Млечићи су много полагали како због Црногораца тако и због Брђана, код којих владаше племенска завада, а нарочито између Куча и Клемената, два најуначнија племена, која је требало придобити за млетачку ствар. Зато је требало да се владика прими посредовања у измирењу, па кад је за то био придобивен, провидур Зено није више сумњао у успех. И доиста, владика Рувим задовољи жељу провидуру, али не поживе да и даље послужи Млечићима, који у томе осетише велики губитак, према чему се види, како су много ценили углед владичин

---

[6] „Di presente però che il Serenissimo Leopoldo Imperatore con i suoi zelanti e religiosi inviti aggionti à quelli generosi del Serenissimo Re di Polonia di entrare nella Lega stessa, aprono al Senato l'adito d'uniformarsi ne suoi antichi fondamentali instituti di religione, conoscendo anco il Senato stesso con l' esperienza, *quanto infida e grarosa sia la presente pace con Turchi*, risolve stringersi in questa santa Unione, nella confidenza di effetti corrispondenti alla generosità delle offerte de sudetti Principi...“ (*Documente privitóre la Istoria Românilor*, culese de Eudoxin de Hurmuzaki, Bucuresci 1885., vol. V, partea I, стр. 107.)

код Црногораца и Брђана, које им је требало придобити пошто по то.[7]

Смрт владике Рувима за Млечиће би губитак најкориснијега оруђа, помоћу кога су се надали приредити одбрану својих земаља од Турака, а без много труда и жртава. И тај губитак требаше надокнадити. Зато провидур Зено, као марљив представник млетачких тежња на оној страни, схваћајући правилно своју дужност смишљао је како ће то постићи, па видећи да ће сав даљи успех зависити од новога владике цетињскога, пошто се тих дана егзарх пећкога патријарха бавио у суседном крају ради каноничке посете православних цркава, призва га к себи, обдари га лепо и даде му писмо за патријарха Арсенија III, у коме га замоли да за цетињскога владику постави личност одану републици и погодну да утиче на свој народ, да остане сталан и одан предузетом послу.[8] Тај корак провидуров одобри и млетачки Сенат, и у писму од 17. марта 1685. год. изјави му како му је жао умрлога владике Рувима, јер је био веома наклоњен млетачком подузећу, али и да му је мило што је сада ступио у везу с пећким патријархом ради избора новога владике, па му стави у дужност, да се, чим овај буде изабран, постара да га придобије, јер ће тако придобити и саме Паштровиће, Грбљане и друге православне, млетачке поданике, али потчињене утицају цетињскога владике.[9] Према томе провидур Зено даде се на посао да Рувимово место заузме личност погодна за републику а и од утицаја на своју паству, која ће га слушати и поћи за њим. У томе овај успе, јер за владику би

---

[7] О овим догађајима биће опширније у *Одломцима из Историје Црне Горе 1528.--1709 год.*

[8] У депеши Зеновој Сенату од 11. фебруара 1685. год. (у Млетачком Државном Архиву у одељку *Senato secreta, Dispacci dei proveditori estraordinarii di Cattaro,* filza 1).

[9] „Ci spiace la morte del Vescovo di Cettigne per l' interessatezza sempe dimostrata nel nostro servitio, quanto ci è caro che prudentemente vi andaste maneggiando col Patriarca di Pech per l' elezione di soggetto accreditato e verso di noi affettuoso. cader in chi si voglia procurarete subito di guadagnarvi il di lui animo, asai premendo, che quelli di Montenegro, Pastrovichi, Zuppani et altri al medesimo sottoposti si conservino nella palesata buona dispositione. A tal fine vi siete anco ottimamente regolato col Vescovo di Pech nei trattamenti, usatigli, e nel dono de varie gentilezze per il valor di sei zechini. che approviamo...“ (Одлука млетачкога Сената у *Deliberazioni Rettori,* Reg. LX, fol. 10).

посвећен калуђер Висарион Бориловић[10], који би толико одан Млечићима да су ови у њему добили оруђе погодније од самог Рувима, и користили су се њим што су више могли.[11]

Корак Зенов да ради извођења добивеног задатка у првом реду придобије цетињскога владику, преко кога ће даље делати, био је смишљен и оправдан, јер, заиста, нико му не могаше више помоћи од овога, како у погледу придобијања Црногораца уз републику тако и због измирења ових с Брђанима. Углед владичин био је најпогоднији да их уједини те да се сви скупа лате оружја против Турака и да притеку у помоћ републици. А у томе имамо најлепшу потврду горе реченога о великом утицају архијереја код православних Срба потчињених турској власти, што је Млечићима и раније било познато, те су сада похитали да се користе. Знајући за тај велики утицај духовних поглавара на православне, Млечићи су за овога рата покушали да придобију и херцеговачкога владику Герасима Поповића, али како је пећки патријарах, као духовни поглавар свих православних Срба у турској царевини, био од највећег утицаја, они се постараше да и њега придобију. И то им не би тешко постићи. Први корак би учињен приликом провидурове молбе да се за цетињског владику посвети Висарион Бориловић, а потом добри и пријатељски односи одржаваху се непрекидно, јер и патријарах од своје стране одмах изиђе на сусрет жељи млетачкој и посветивши Висариона за владику испуни је, али не што је мислио да им се тим поступком удобри већ што је и сам био заинтересован за покрет српског народа против Турака.

Да се за ово заинтересује, патријарху Арсенију налагала је за његово достојанство предањем скопчана дужност, јер као што је горе наглашено, патријарси пећки не беху само прости духовни поглавари православног народа српског, који би се имали старати једино о вери своје паствe, већ им дужност беше бринути се и о опстанку свог народа, с којим је у нераздвојној вези био опстанак православља. Будући

---

10 У *депеши Зеновој* од 31. маја 1685. год.
11 У *депеши Зеновој* од 9. јуна 1685. год.

пореклом Срби, а одрасли у српској средини, дочекујући с народом свако добро и зло, кад су се примали високога достојанства, пећки патријарси примали су на се и дужност да се старају о свом народу, искрено оданом православљу, који је нада све жудео да се једном ослободи турске власти. Па поред осталога патријарси су водили рачуна и о овој тежњи свога народа. Рад неких од њих у овом духу данас је доста познат и објављен, а и други ће добити више светлости, кад проучавање наше прошлости добије више маха. И кад се има на уму, да су се сви они занимали мишљу, како ће остварити жељу свога народа у много тежим приликама него су биле ове, кад је Арсеније III заузимао столицу пећког патријарха, па уз то још и да су неки покушавали да је остваре, биће нам јасно зашто и Арсеније не одступа од тога. Ну да се упозна тај његов рад потребно је расмотрити прилике, које су, поред горњих, највише допринеле да се патријарах одлучи на тај корак.

Прилике првих година Арсенијева бављења на патријархијској столици у овом погледу не беху погодне у оној мери као после 1685. год. Пре 1683. год., док су односи ћесареваца и Млечића с Турцима били добри, народ српски потчињен турској власти није могао мислити на покушај да се ослободи, јер би сва сила турска пала њему за врат. То исто беше и 1683. год., када је турска војска ишла на Беч. То до тога времена невиђено мноштво војника било је задало страха не само ћесару већ и свему Хришћанству, а Срби, преко чијих је крајева прелазило, имали су да поднесу највише. Дакле, тада беху врло тешке и врло неподесне прилике за остварење горе истакнуте жеље. Ну према овоме још мучније доба беше наступило за српски народ, кад Турци, одбивени од Беча, узмакоше на југ. У том узмицању испред победиоца они претрпеше још један пораз код Паркања, после кога одступање у Угарској би још брже. Али како је у то била наступила зима, за време које Турци нерадо ратоваху, турска војска, по обичају, по-

вуче се на зимовник и разместп се по српским крајевима, те да и иначе бедној рајп зада још више јада.[12]

У турској царевини и у повољнијим приликама мало се водило рачуна о економском богаству становништва као извору државних финансија, а у ово доба о томе, наравно, још мање може бити речи. Без обзира на економско стање својих држављана царска благајница прибирала је приходе силом, и не мислећи да је утеривање тражене своте и пустошење читавих покрајина посао државнога непријатеља а не правога господара. Не бирајући средства султанова благајница прибирала је новац потребан за рат, и ратне прилике учинише да намети на потчињену рају постану знатно већи, тако да поред обичне четири врсте харача[13] у овој прилици нађоше места још и касније установљена три: Нозул, Сурсат и Истира, на основу којих је народ у близини великих путова и војишта од стране турске власти лишаван свих средстава за живот. Према негдашњем обичају, кад би се султан, или у место њега велики везир, кренуо на војну, становништво у близини пута, којим ће овај проћи, било је дужно на одређена места доносити за војску потребну храну, која му је исплаћивана новцем. Ну касније се прво престаде плаћати, а потом се уведе у обичај прибирање хране од народа и у доба мира; али под изговором да се на тај начин оптерећују само места поред путова, која сносе веће терете од осталих, крајем XVI столећа, ради једнакости у подношењу намета, овај би замењен новцем и плаћаху га само Хришћани према оцени кадије. На тај начин овај намет из ратног времена постаде једна врста сталнога харача, а кад настадоше нови ратови и кад потреба захтеваше нова средства, којима ће се она задовољити, Турци поново установише ранији намет Назул, само под именом Сурсата, по коме је становништво појединих крајева било дужно доносити храну за војску султанову на одређена места и продавати је. Али није прошло много времена па и овај намет би претворен у новчани, и би бачен на сав народ под изго-

---

[12] Joseph von Hammer. *Geschichte des Osmanischen Reiches*, II aufl., Band III. 752.. 753.

[13] Мукаде или Хас, Баш-харач, Аварија и Целеб-казан.

вором, да није право да једни подносе више од других.[14] Па као што је и до тада бивало, тако се деси и приликом бечкога рата, да Сурсат поглавито падне на терет српском народу, услед чега му и иначе мучан живот под управом турском постаде сада још мучнији. Речи странаца о овим приликама потврђују се једним записом патријарха Арсенија, забележеним у манастиру Никољу под Кабларом о св. Николи те исте године, где се о невољи народној вели, како „**вь та лѣта бѣше велико зло по всѣн земли отъ емире султан Мехмеда и велика нужда обдрьжаше христїански род, бѣху велики сурсати и намети по всеи земли, и яко гредехъ по морь и по сухъ въсе силе изманлскїе летуще яко змїе крилате на славнїи градь Беуь. Но Господъ грьдимь противитъ се, тьщь възврати се, а вонску му всу оугрїй мауу прѣдадоше. Бысть велика нужда по всеи земли.**[15]«

Ну следећа година даде патријарху Арсенију више наде на побољшање прилика. Уз ћесара и пољскога краља, као што је већ горе речено, пристаде тада и млетачка република, која је ступајући у акцију одмах приступила придобијању српског народа за свој смер, те тако нешто наговором њених и ћесарских повереника, а нешто из чисте тежње да се ослободи турске власти — српски народ од хрватске међе па до Арбаније стао се кретати против Турака.[16] Ратна срећа у почетку на тој страни колебала се, али касније Млечићима пође за руком, као год и ћесаревцима у Угарској и Хрватској, да потисну Турке. Ну највећи успех Млечићи постигоше кад на своју страну

---

[14] „.... Le Nozoul ayant esté converty en argent, et ayant subsisté de cete maniere pendant quelques années de paix, on n' a point tronvé d' autre expedient à la premiere declaration de guerre pour faire conduire des vivres aux armées, que de retablir le mesme droit sous un autre nom, ainsy le Nosoul a esté consideré comme un tribut qui se doit en temps de *paix*, et l' on a étably le *Sursat* pour l' occasion de guerre. Ce mot composé de deux paroles signifie porte et vend, c' est-a-dire porte des vivres au camp et les y vend au prix courant. Le Sursat fut depuis converty en argent, à la charge qu' il ne seroit payé qu' en temps de guerre, afin que tous les habitans de l' Empire contribuasse également à l' achat et au transport de vivres, et l' on n' a presque discontinué de l' exiger aussy dans les intervalles de paix, et il y a aparence qu' il demenrera converty en un droit ordinaire«. (Из интересног извештаја француског посланика у Цариграду, Жирардена, од 15. децембра 1687. год., објављеног у наведеној збирци *Documente privitóre la Istoria Românilor*, vol. V, partea, I, стр. 145.)

[15] *Гласник Срп. Ученог Друштва*, књ. XXV, стр. 77.

[16] Tade Smičiklas, *Dvijestogodišnjica oslobodjenja Slavonije*. Prvi dio стр. 111.—118.

придобише Херцеговце, Црногорце и Брђане, чије учешће у рату републике с Турцима није остало непознато ни даље по српским земљама. Тај пак покрет годио је потлаченом народу и свештенству, које је највише зазирало од Турака, а успех хришћанског оружја над њима морао је обрадовати и патријарха Арсенија, који је, као што смо видели горе, похитао да задовољи жељу Млечића у погледу избора и посвете цетињскога владике. Ну како су се Турци још задржавали у Угарској и пошто су Млечићи своју поглавиту пажњу обратили на другу страну, а према Херцеговини одолевали су Турцима помоћу хајдука, и побуњених племена српских,[17] патријарах се још није усуђивао приступити делу и почети отворено радити у корист Млечића а против Турака, јер још није могао са сигурношћу рачунати на успех првих против других. Зато је он отпочео радити тако тек пошто су Млечићи у оне стране послали војску и бродове и кад су уз припомоћ побуњених Срба отели Нови у Боки те тим кораком дали знака да мисле озбиљно радити и да ће искупити реч дату побуњеним племенима. Кесаревци пак до тада беху заузели знатније градове по Угарској и спуштаху се у Славонију и Срем, где ће и акција српскога народа постати све виднија. С тога и патријархов рад бива јасан тек од 1688. год.

Али за то време српски народ потчињен Турцима, а нарочито онај део у средишту српских земаља, имао је да пропати много од Турака. Сваки неуспех њихов у рату с Хришћанима доносио је нове беде потчињеној раји, а Турци у овом рату имали су доста тога. Нарочито беше тешка 1686. година, када Порта би доведена у тако велики шкрипац, да је морала повући мало не сву снагу из земље против Хришћана с поља. Тада унутрашњост турске царевине остаде без довољно заштите, зато да раји не би пало на памет да се користи приликом па да дигне главу, Порта предузе мере, којима ће уклонити могућност самога покушаја. У тој намери би наређено да се од раје одузме оружје, у колико га је

[17] О томе има података у горе наведеној књижици *Последње две године живота и рада харамбаше Баја Николића Пивљанина.*

било, више забрањени сабори, скупљање у гомиле и тајне договоре, а под претњом да ће бити строго кажњен који год преступи наређење.[18] Сама забрана по себи не беше никаква особита мера, али све тешкоће од овога, као код свих других наређења, проистицаху од начина како је ово извођено, јер су преставници власти турске у такој прилици гледали да се што више новчано користе уценама и глобљењем осумњичених људи у народу. Ну још теже прилике настадоше за́ српски народ по паду Будима (2. септембра 1686. год.). Ратни неуспеси деморалисаше турску војску, која је у свом повратку затирала куда је прошла, а кад у Цариград стигоше вести о савезу срећеном између Пољске и Русије, напереном против султана, и да су ћесаревци отели Будим а Млечићи Науплију, настаде комешање незадовољника и самовоља доби маха. Султан нашавши се у незгоди стаде делити новац незадовољној војсци, не би ли је умирио и придобио, али новац беше много потребнији за рат с непријатељима и то у ово доба, када је владала врло велика новчана оскудица. С тога је требало тражити лека томе. Кад не знаде како ће друкчије, султан отпоче прво с укидањем сувишних трошкова у Серају, султаније дадоше своје наките, Кизлар-ага приложи знатну своту, а по угледу на ове и други великодостојници морадоше прилагати.[19] Ну све то беше мало да се подмири потреба, зато из Цариграда бише послани чиновници у све покрајине турскога царства да позивају народ на добровољно прилагање; али у место добре воље, овом приликом би употребљена сила, не би ли се што више добило. Овај намет, наравно, није могао мимоићи срп-

---

[18] „Stando intanto sproviste le Provincie Ottomane del freno delle militie, quasi tutte impiegate negli Eserciti, che militavano nell' Ungaria, accioche l' assenza loro maggiormente non fomentasse le commozioni, fece spogliare tutti i Cristiani abitatori dell' armi, il che con esatta perquisizione sin nelle loso proprie case da Turchi Comandanti esequito, fece à maggiore cautella publicare un Editto, con cui si proibiva à chiunque di quelli, ò Greco, ò d' altra nazione, l' unirsi insieme ne' particolari congressi, e il fermarsi in segreti colloqui.....“ (У делу Abbate Camillo Contarini, patrizio veneto, *Istoria della guerra di Leopoldo primo ipmeratore e de principi collegati contro il Turcio.* Venezia 1710., vol. I. стр. 489. Овим делом служећу се и даље на више места, као поузданим, јер га је Контарини радио на основу података, што му их је ставио на расположење млетачки Сенат, по чијем је наређењу дело писано).

[19] *Camillo Contarini*, I, стр. 600.

ске покрајине, које су у то доба, због многих намета и обести турске војске, и иначе много пропатиле. Осиротели народ није могао дати чега није имао, па како сличне судбе беху и друге покрајине насељене Хришћанима, није чудо што овај корак није задовољио Портина очекивања.[20] Зато кад се од раје не могаде добити новаца, употреби се њена снага.

Да се нађе лека у овој мучној прилици, султан се крете у Меку, да у пророка измоли помоћи, а велики везир, као заступник султанов, покуша преко Александра Маврокордата, главног драгомана Портина, да код војводе Лоренскога, као главног заповедника ћесарске војске, и Хермана Баденскога, председника ратног већа у Бечу, отпочне преговоре за мир, не би ли тако подвојио савезнике,[21] али док су у зиму 1686. и 1687. год. чињени покушаји у том правцу, велики везир стараше се да колико толико заштити царевину према ћесаревцима. Он се тада бавио у Београду, на чије је утврђивање, поред Петроварадина, био обратио главну пажњу. Радну снагу око подизања кула и зидова, за проширење опкопа и ровова, копање мина и т. д. давала је раја. При овим напорима да се одоле ћесарској војсци, највећи терет паде на рају: она је морала аргатовати и под силу лаћати се оружја да брани султанове градове, а за награду за све то становништво на међи имало је да види како им Турци пале домове, под изговором да се у њима не би могао непријатељ склонити.[22]

Како пак погодбе, што их предлагаху турски изасланици, не беху по вољи савезницима, ратна акција продужена је с обе стране, али унутрашњи нереди у турској царевини, економска и финансијска исцрпеност и немоћ султанова не даваху маха Турцима да приберу снагу. Према окупљеној сили противничкој на разним странама њима беше преко потребно да иставе много већи број ратника, него што су их имали на

---

[20] „...Si spedirono in qualunque parte dell' Imperio Ministri collo stesso oggetto d' invitare alle volontarie contribuzioni i Vassalli, che estorte con violenza più tosto, che adunate cogli eccitamenti, non suplirono con tutto ciò, essendo desolate quelle Provincie, all' intiera provisione del bisognevole...“ (*Contarini*, I, стр. 600).

[21] *Idem*, I, 602. и 603.

[22] *Idem*, I, 616.

војишту, али се то није могло постићи, јер и што се могло сакупити ратника, све што је изашиљано није стизало на бојиште, пошто се многи, пре него би тамо дошли, уз пут искрадаху и склањаху.[23] На тај начин број свежих трупа није био довољан да попуни редове бораца на бојиштима према Пољској, у Угарској према ћесаревцима или у Мореји и у Далмацији према Млечићима. Али се нешто морало чинити и тражити лека, зато би наређено сакупљање људи и прибирање новца по Бугарској, Влашкој, Молдавској, Србији, Босни, Маћедонији и трибутарном Ердељу..[24] И услед овога прилике, у којима се налазио српски народ под Турцима, биле су све једнако мучне и невољне, и ојачано је трајно незадовољство народно према господару, али при свем том он није могао ништа предузети за своје ослобођење од дотадашње управе турске, јер се још никако није могло докучити на шта ће најзад изићи с ратовањем.

Међутим ратовање 1687. год. зло пође по Турке. Они су губили на свим странама, те је положај царевине с поља, као и унутра, бивао све тежи. И те незгодне прилике треба нам овде изнети, јер ће се само тако моћи објаснити поступно увлачење српског народа, на Балканском Полуострву, у акцију против Турака, као и рад патријарха Арсенија III. У развоју догађаја, који настају од 1687. год., имамо најбоље објашњење како акције народне тако и политичкога рада патријархова, јер ово двоје није ништа друго до последица онога првога — самих догађаја у турској царевини.

Поменуте године на рачун Турака Млечићи постигоше успех у Мореји и у Далмацији, а ћесаревци нарочито на Драви. После омањих судара противничке војске сукобише на Мухачу (12. августа), где Турци пострадаше тако да утисак од погибије беше врло тежак за Турке у Славонији и Хрватској.[25] Више запла-

---

[23] *Idem*, I, 629.

[24] „....dovendosi proseguire la guerra, à Primo Visire tutto rimaneva l' impegno di rintracciare i modi di sostenerla. Andava perciò dalle vicine Provincie della Bulgaria, della Servia, della Bossina, della Macedonia, e dalle Tributarie della Moldavia, Valacchia e Transilvania adunato quel più di gente, e di danaio, che à lui dalla ristrettezza del tempo, e dalla difficoltà de' mezzi fù conceduto". (*Contarini*, I, 648).

[25] Tade Smičiklas, *Dvijestagodišnjica oslobodjenja Slavonije*, I, 123.

шени поразом него што су били немоћни да одоле непријатељу, они нагло напустише Осек, а потом убрзо и друге градиће и паланке, које заузеше ћесаревци. Ови се исто тако помакоше напред и у Доњој Угарској.[26] Услед тога код Турака незадовољство биваше све веће. Губитак знатних градова на међи на разним странама, по Угарској, Далмацији и Грчкој, даде прилике незадовољној војсци да обнови неко време напуштене преврате. Војска у Угарској прво изјави своје незадовољство великом везиру, који на први знак побеже у Варадин, а отуда у Београд,[27] нашто се војничке старешине искупише и договорно за заповедника извикаше Сијавуш-пашу, па по гласницима послаше султану писмо, којим захтеваху да за великога везира постави кога хоће у место ранијега, који се показао недостојан.[28] Велики везир измаче у Београд, али виде да ни ту није сигуран, зато га напусти и Дунавом побеже до Рушчука, у намери да иде у Цариград, да се оправда од оптужбе. Међутим писмо незадовољника из Угарске беше већ стигло султану, који им учини по жељи и за заповедника постави Сијавуш-пашу, у знак чега посла му сабљу и кафтан, и нареди му да с војском презими у Београду.[29] Ну незадовољницима то би мало, па видевши да султан уступа затражише да Сијавуш-паша буде потврђен и за великог везира, а Сулејман-паша да буде погубљен. И султан под наговором своје околине пристаде на прво и посла Сијавушу наименовање. Али тај нови уступак за незадовољнике беше знак за истицање даљих захтева. И заиста, они затражише да буду погубљени сви достојанственици што им не беху у вољи. Новом великом везиру не допаде се то, али се није могао опирати њихову тражењу. Зато неколицина од обележених бише одмах поубијани у својим чадорима под Београдом. У то побуна у војсци у Угарској и под Београдом нађе брзог одјека у Цариграду, где се склопи завера против султана, али ова би откривена, кривци кажњени, а глава ранијега везира, Сулејман-

---

[26] Hammer, *Geschichte des Osmanischen Reiches,* III, 791.
[27] *Contarini,* I, 683., *Hammer,* III, 798.
[28] *Hammer,* III, 798.—799.
[29] *Idem,* III, 799.

паше, би послана војсци на Дунав. Ну све то мало беше незадовољницима. Њима се сада не допадаше ни сâм султан и чете њихове упутише се к Цариграду, због чега султан у страху пристаде на многе уступке, али се чете ипак не задржаше, већ продужише пут и кад дођоше у Чолак-Чекмеџе, послаше у Цариград кајмакаму Мустафи Ћуприлићу свој захтев о збацивању султана Мухамеда с престола, што би извршено и 8. новембра 1687. год. на његово место би постављен брат му Сулејман.[30]

Док се тако радило у Цариграду, турска војска непрестано је узмицала и њени губици у току 1687. год. јесу врло знатни. Према Млечићима најосетнији губитак био је пад Новога у Боки. На Сави ћесаревци су били заузели неколико градова и паланака, и ма да је ова река још била у рукама турским, било је само питање времена, докле ће тако остати.[31] Даље десно, главни део ћесарске војске већ се примакао Београду, док је други део из Доње Угарске продирао у Ердељ с намером да тамо зимује, па га је и заузео. Само на једној страни Турци имадоше успеха. То је било према Пољској, чија војска под Собјеским не успе на Пруту, али не толико због отпора Турака колико због насташице хране и других потреба.[32] То пак ратовање ове године јесте интересно што се водило већином на земљишту насељеном Србима, услед чега је учешће овога у борби знатно веће него раније.

Врло вéлики део српског народа потчињенога Турцима стално је негодовао против њихове управе, зато кад је у ово доба борба између Турака и њихових непријатеља била пренесена на српско земљиште, раја је једва дочекала да се једном ослободи, и ради тога радо је пристајала да се лати оружја. Раније је показано како су Брђани и Црногорци били пристали уз млетачку републику, а овде треба само додати да је цетињски владика Висарион с успехом радио за млетачку ствар. Само Млечићи више заузети на другој страни не могоше обратити довољно пажње на овај крај, зато Херцеговци, и ако су били

---

[30] *Idem*, III. 800.—803.
[31] Tade Smičiklas, *Dcjestagodišnjica oslobodjenja Slavonije* I. 126—128
[32] *Contarini*, I, на више места.

ради да се ослободе од Турака, пошто млетачка акција у Боки не беше довољно јака, нису се усуђивали у велико пристајати уз млетачку војску те очекиваху подеснију прилику. Ну кад млетачка војска опседе Нови, ови јој притекоше у помоћ и једино захваљујући помоћи Црногораца и Херцеговаца, она је могла 30. септембра (по новом) заузети град и разрушити једно гусарско гнездо.[33] Тада Бока дану душом а суседна племена бише осокољена, млетачка република помаче своју међу даље на копно, племена признадоше над собом млетачку власт, ратиште се пренесе даље, народ у Херцеговини испрва доста уздржљив према млетачком предузећу још јаче зажеле да се отараси Турака и њихове власти, и чете сакупљене из ових што пристадоше уз републику упадаху дубоко у турске крајеве, да нападају Турке и да помажу народу, да се диже на оружје. А то све чињаше да је у народу потчињеном Турцима ојачала мисао о ослобођењу, одржавала се нада на то и припремило се земљиште за даљи рад тако, да је само од млетачке стране требало јаче акције па да покрет обухвати све суседне крајеве српске.

Као ово у Приморју тако и с леве стране Саве и Дунава српски народ, нешто по својој вољи а нешто због самих прилика, ступи у акцију против Турака, те се овој поглавито и има приписати неуспех Турака против Сегедина, успех ћесареваца код Чанада, заузеће Липова,[34] и брзо турско напуштање градова и паланака по Срему. Али поступање ћесареваца у освојеним крајевима не беше паметно. Оно је било такво да је само особита жудња за ослобођењем испод власти турске могла загушити незадовољство у српском народу створено поступцима, који се никако нису могли одобрити. После турског пораза код Мохача 12. августа 1687. год. и одступања од Осека, ћесаревци се беху одлучили да заузму сву Славонију и да је очисте од Турака. При извођењу тог задатка они су нарочито очекивали да им помогне народ потчињен Турцима,

---

[33] О паду Новог у млетачке руке има највише података у извештајима которског провидура као и провидура Далмације из овога доба. Догађај је доста опширно описан и код Контаринија I, (274.—730.).

[34] *Contarini*, I, 653.

ако се дигне на оружје. То пак могло се очекивати судећи по ранијем расположењу Хришћана према ћесареву предузећу. И сматрајући то као извесно ћесарева је жеља ишла још даље, па да би се имало успеха у Славонији, покуша се задобити Хришћане у Босни, чији би пристанак на позив и устанак сами по себи решили питање Славоније и отворили врата у Босну. Зато ћесар 6. септембра издаде проглас упућен српском народу у Босни, којим му објави како је после многих турских пораза, а нарочито после онога код осечкога моста, прилика да се ослободи ропства турскога, зато нека се диже на оружје и помаже његовој војсци, зашто ће му он, ћесар, бити чувар привилегија, вере и слободе.[35]

Тај проглас ћесарев имаде одзива. У крајевима блиским ћесаревцима, а поименце у Славонији, која је била под влашћу паше босанскога, народ се одазва; и само његовим пристанком, да се лати оружја, има се објаснити онако повољан успех ћесарске војске, која у дубоку јесен те године заузе сва знатнија места по Славонији. Али бављење ћесарске војске тамо би веће зло од ранијих Турака. Необуздани војници у заузетом крају понашали су се тако непријатељски према народу, да је о томе млетачки посланик на ћесареву двору нашао за потребно да обавести владу своју. У депеши његовој од 20. декембра (по новом) вели се како у Беч стижу вести из Славоније о војничком насиљу и отимању од народа, те овај у место да по позиву ћесареву ступи под његове заставе, напушта земљу и сели се у Босну.[36] И овај факат врло значајан за оцену каснијих прилика и догађаја, има потврде у речима Луке Ибришимовића, савременика и радника у корист ћесареваца, да се народ дигне на оружје и да ступи под ћесарску заставу. „Ми жи-

---

[35] Tade Smičiklas, *Dvjestagodišnjica oslobodjenja Slavonije*, I. 124.

[36] „.... Dal medesimo (од ђенерала ћесарског у Славонији) anco pervengono *continue indolenze di violenze et estorsioni à quei Popoli*, contro le buone massime d' abitar i Cristiani partirebbe con il buon trattamento al partito Cesareo; anzi havendo la Maestà fatto publicar un Diploma ch' invitta i Popoli à ricoverarsi sotto l' Insegne Cristiano con promesse di casciarli pacifico il possesso de loro beni e facoltà, tali violenti procedure de Capi e delle Militie producono contrario l' effetto, *che desertando il Paese s' allontarino et infinita Gente si sii ritirata in Bossina, come viene avvisato*.„ (Млет. Држ. Архив., Senato secreta, *Dispacci di Germania, f. anno 1688)*.

вимо“, писаше он у писму од 24. фебруара 1688. год., „у страшној погибељи, јер се непријатељ у све већем броју скупља у Градишки, пак се чује да свима силама о том ради, да царску војску одавле протјера. Доиста, ако дође, макнут ће ју одавле, јер војска ова не ради да сачува, већ да распе кршћански свет. У толико је расуто већ ово Кршћанство, не имајући никаких средстава за живљење, да му не преостаје, већ да се или Турцима преда или скапа од глади овде остајући, а то не би било требало да буде, јер је било хране обилно остало страном од контрибуције сељана, страном од житка турскога. Ради немарности царскога војника чами до двије хиљаде нашега јадногa кршћанскога свијета обојега спола у рукама Турака...“[37] Бедна је ова слика али врло поучна да се упозна доба о коме је реч и тежња ћесареваца са завојевањима још пре две стотине година!

Због оваког поступања слате су тужбе у Беч, и отуда су чињени кораци да тога више не буде, не би ли се народ поново придобио за ћесареву ствар, која је у толико лакше задобијала оне што су били још далеко од домашаја његове власти, а живот под Турцима био им је и сувише дотежао. Том делу српског народа није било познато поступање ћесареваца, као ово у Славонији, зато чујући о успеху Хришћана над Турцима, гледајући како су се ови били дали у бригу, да ли ће испливати једном из ових неприлика, и будући одвећ оптерећени и изложени свакој напасти од Турака, које је гонила зла коб, једва су чекали да их се ослободе, па су се одушевљавали ћесаревим успехом и не помишљајући како ће се тешко живети и под новим господаром. Вести о недаћама турским и о успеху хришћанском, и она верска непомирљивост између господара и раје, којом се одржавало трајно незадовољство у народу према Турцима, чинили су да симпатије према хришћанској ствари угуше сваку сумњу и помисао на зло, зато се српски народ у северним крајевима од успеха ћесарског оружја надао спасу, а у томе га увераваху прилике што наста-ше у турској царевини, које га доведоше да од симпатија пређе на дело.

[37] Tade Smičiklas, *Drjestogodišnjica oslobodjenja Slavonije*, I, 132.

У Цариграду трајаше метеж и после извршеног преврата и промене на престолу. Незадовољства беше и у војсци, зато је прва брига Портина била од Цариграда што даље уклонити незадовољнике. Да се то постигне и да се стане за врат побуњеницима, би извршен читав низ промена у управи: Јеген-паша би постављен за беглер-бега румелијскога, Хусејин, паша халепски, који се бавио у Београду, за серашћера у Угарској, а Халил-паша, одрођеник арбанаски, у Грчкој. А да би се, у вези с тим, могао успешно водити рат у Угарској и другде, би одлучено да се поједини градови утврде и снабдеју посадама, те да се тако непријатељ задржи око њихова освајања. Уз то још утврди се савез с барбарским гусарима, а у власти бише утврђени господари у Ердељу, Влашкој и Молдавској, од којих, у накнаду за то признање, би затражена помоћ.[38] Ну то не пресече нереде у Цариграду. Они се поновише, и то још жешће него раније, тако да велики везир Сијавуш паде као прва жртва, те се изгредници докопаше његова блага и разграбише га, а кћери му продадоше јавном продајом као робље. За тим првим наниза се читава поворка даљих недела. Светина у Цариграду затражи пророкову заставу, да се под њом окупе Мусломани те да бране своју веру од Хришћана, па се крете пред султанов Серај. Кад султан за то чу, хтеде побећи, али светина не хтеде његове крви, већ само да јој се љубимци поставе на највиша места. На то овај даде државни печат Исмајил-паши, а кад разви пророкову заставу, непрегледна гомила света стаде усклицавати како је задовољна с њим, и да треба поубијати његове непријатеље и бунтовнике.[39] И наједанпут бесвесна светина као холуја обрте се на другу страну: у Цариграду поново запљусну крв. Три пуна дана трајали су метеж и покољ, а потом се светина смири и све пође својим старим током. Ну ако се примири светина у престоници, неред је трајао и даље ван Цариграда. Зато прва брига новога великог везира беше да уништи бунтовнике у покрајинама и тако да царевину осло-

---

[38] *Contarini,* II, 27. и 28. Hammer, III, 808.
[39] *Contarini,* II, 31.—34. Hammer III, 809.

боди унутрашњег непријатеља, па тек потом да пође на спољашњега.

На дати знак из Цариграда отпоче лов на побуњенике по покрајинама. Многе старешине јаничара и спахија бише подављене, а њихова добра припадоше царској благајници, да послуже за ратну сврху. Зато се заостали распршташе на све стране по Јевропи и Азији, али добар број приби се уз Јеген-пашу, који се био утврдио у Софији, одакле је излетао у суседне покрајине и пљачкао их, дочекивао караване на путовима, а по који пут нападао и на утврђена места. На тај начин овај постаде вођ изгредника, од којих настаде највећа опасност за царевину у овој прилици, јер против Јегена не могаше се употребити друга војска до она са суседних међа, а то се није смело учинити, да се спољашњем непријатељу не би широм отворила врата у Турску. С тога се на Порти помишљало објавити општи народни устанак (Nefiram) и против Јеген-паше позвати правоверне на оружје, ну велики везир не одлучи се на тај корак бојећи се да овај устанак не удари другим путем, те да му и сâм не постане жртва. За то време изгредници окупљени око Јеген-паше подбадаху овога, да се крене у Цариград па да освети крв својих другова, али Јеген, исто толико лукав и увиђаван колико је био дрзак, знајући да у томе не може успети, намисли да се користи згодном приликом па да спасе живот и себи и својим присталицама. Он се, дакле, обрати султану и понуди му се за посредника између њега и незадовољника, и јави великом везиру како је због рата преко потребно сачувати оволики број извежбаних ратника. Али везир се устезаше да га послуша бојећи се да Јеген, као зет ранијег султана Мустафе, не заузме место великог везира. Увиђајући пак корист од предлога паметно изведеног, Исмајил-паша изради код султана да се пише Јегену, како због неприлика, у којима се налази царевина, треба да иде у Београд и своје људе да поведе у бој, али не против своје браће Мусломана већ против Хришћана, па ће тим и побуне нестати, а да би му указао своју

наклоност, султан да га постави за серашћера војсци у Угарској, на место Хусејин-паше.[10]

Јеген-паша прими понуду, јер је и раније жудео за тим достојанством. Али пре него што пође на одређену дужност, а у намери да се што боље обезбеди, овај затражи, да му се, због врло тешког задатка што га прима на се, пошље још тридесет и пет хиљада ратника, међу њима до десет хиљада јаничара и пет хиљада спахија, а уз то тридесет топова и педесет хиљада дуката. Велики везир знађаше да је то потребно, али не смеде учинити Јегену по вољи и задржа војску што му беше приспела из Азије, што кад овај дознаде, претварајући се као да му ништа није познато, посла својега ћехају у Цариград да моли да му се пошље војске и да се потужи на пашу од Арбаније. Да привидно задовољи захтев Јегенов, Исмајил-паша дозва у Цариград пашу од Арбаније, па не давши му ни да се правда, нареди да га посеку, што код Јегена изазва још веће поуздање у се, те затражи да му се дâ пророкова застава, помоћу које ће распалити Турке на јуначки отпор Хришћанима. Ну на Порти се није ценило да је царевини куцао последњи час, за који се чувала поменута застава и коју су могли изнети само султан и велики везир, а уз то још бојало се да помоћу ње Јеген не стекне одвише власти, па да под видом борбе за веру Мухамедову не сакупи све незадовољне Мусломане, с којима се може кренути и против самог султана. Зато Исмајил-паша згодно дошану султану како би најбоље било да се Јеген огласи за бунтовника против свог господара, што би прихваћено. На основу тога Јегенов ћехаја би ухапшен, за серашћера војсци у Угарској поново би постављен Хусејин-паша, а у Јегенов табор послаше једног капици-башу с Порте с тајним наређењем да га смакне, али да одлуку држи у тајности и објави је тек кад овога не буде више у животу. Али се на Порти знало да је тешко изићи на крај с хајдуком Јеген-пашом, зато се одмах покушао још један корак. Из затвора би изведен ћехаја и његову господару понуди се босански пашалук, не би ли га тако одво-

---

[10] *Contarini*, II, 35. и 36.

јили од оданих му незадовољника, па да га потом смакну, али Јеген-паша одби то. Тада султан немајући куд, а да би учинио штогод у интересу мира у царевини, подари му темишварски пашалук и опрости му све дотад стечене грехе, само ако послуша и оде на поверено му место. Ну и то беше само мамац, јер за ћехајом би одмах послан и капиџи-баша, који се имао постарати да му господара смакне с овог света.[41]

С Јеген-пашом тешко беше Порти изићи на крај. Таман се мислило једном свршити с њим, кад се посада градска у Београду побуни због нередовног добијања своје плате. На Порти се тада побојаше да због тога још више не ојача утицај Јеген-пашин. Требаше, дакле, не дати овоме нову прилику да увећа своју власт, зато Исмајил-паша, да што пре стиша побуну, прикупи сребрнину у двору, претопи је у новац и исплати побуњенике, али и са̂м убрзо изгуби своје високо достојанство, у коме га замени Мустафа-паша, који се одмах лати да уклони незадовољство и да царевину спреми за одбрану од хришћанскога савеза. Према томе он објави незадовољницима општи султанов опроштај, али под погодбом да иду на војну у Угарску или куда буду упућени, а и Јеген-паши посла писмо са султановим потписом, којим му султан опрашта грехе и прима га у своју заштиту, само ако хтедне ићи на управу темишварског пашалука, камо има повести један лаки кор. После тог општег опроштаја многи отпадоше од Јеген-паше, који кад виде да не може добити заповедништво у Угарској, захвали се на темишварском пашалуку и пристаде на везирство у Босни.[42] На тај начин би уклоњен повод тешком унутрашњем рату у турској царевини.

За време док се Јеген-паша бавио у Софији и у Пироту на челу незадовољника, Срби и Бугари претрпеше од њега врло много беде. О његову бављењу у Пироту има једна вест из Београда од 2. јуна 1688. год., која јављаше како се тамо био добро ушанчио у намери да се бори на смрт и живот, и како се чује да се мисли против султана удружити с Власима,

[41] *Idem*, II, 36.—39.
[42] *Idem*, II, 39.—41.

како на све стране купи новац и да својим војницима допушта да чине што хоће, само да би му остали верни, и најзад да мисли да се повуче у Азију, где се неки његов рођак подигао са шест хиљада људи против султана.[43] О том његовом раду има помена и у нашим летописима,[44] као и у једном запису из онога доба,[45] што нас најбоље може уверити о тешким мукама народа у том крају. Па и млетачки историчар Контарини, који је, као што је горе речено, писао на основу података из депеша млетачког посланика у Бечу, а овај је о догађајима на Балкану био добро обавештен, вели да је Јеген-паша, бавећи се у Софији, ударио на Хришћане несношљив харач, само да би награбио што више новаца, и кад је за то био оптуживан, протестовао је да ради за се, наводећи како је приход наменио одбрани царевине, чему има да послужи и његова војска. Уз то још Јеген-паша навођаше, кад би се његовој војсци придружило дванаест хиљада Татара и три хиљаде угарских незадовољника, да би извесно задржао ћесаревце у напредовању и ваљано снабдео градове у Угарској, али да се у овој прилици с мало људи не жели излагати опасности.[46]

О овом раду Јеген-паше има се још један савремен податак. У доба његовог бављења око Пирота тим крајем прошао је архимандрит Исаија из Павловског манастира у Св. Гори. Овај вели да је Јеген

---

[43] „... Che Peghen Bassa si trovava à Pirot ben trincierato con pensiero di diffendersi sino alla morte e si parlava che volesse congiongersi con li Valacchi, et intanto andáva ammassando tutta quella quantità di denaro che poteva, dando libertà alli suoi soldati di far ogni enormità per' obligarli ad esserli fedeli et dall' apparenze si vedeva, che li suoi pensieri non tendessero ad altro, che di ritirarsi poi in Asia, ove un suo parente con seguito di sei milla huomini si fosse ribellato dal Gran Signore.... Belgrado, 2 giugno 1688". (Inserta al dispaccio 27 giugno 1688 da Medelin dell' ámbasciatore Federigo Cornaro. — *Documente privitóre la Istoria Românilor*, vol. IX, partea 1., стр. 339.)

[44] „Въ лѣто 1688 браше се Тоурьци на Єгень пашоу около Пирота, паки помлова царь", вели та белешка у летопису оно исто што је горе изложено опширније (*Гласник Срп. Ученог Друштва*, књ. LIII, стр. 125.)

[45] Тога времена тиче се запис пред вратима женске цркве у манастиру Св. Ђурђа у Темској код Пирота који гласи: „Въ лѣто ҂ зрчѕ (1688) пленн се Чипѣровци оу хандоукь Єгенпашино време. Ѩх, неволѥ Ѩгареномь чедомь, пошко оупрежехоу те бежехоу" (*Гласник Срп. Уч. Друштва*, књ. LVI, стр. 357).

[46] „...Avea egli dalle Provincie del suo Governo, opprimendo con insofferibili inpositioni i Cristiani, grosso numero di contante accumulato, e protestò di volerlo spendere in difesa della Monarchia, sostenendo i di lei Eserciti..." (*Contarini*, II, 36, 37.)

хајдук-паша чинио велика зла народу, да га је необично уцењивао, еда би извукао што више новца, да у томе Турке није одвајао од Хришћана, да се није осврта на султанова наређења да то не чини, и да га је војска волела што јој је допуштао да ради по својој вољи.[47] Судећи пак по даљем казивању Исаијину, како је овај био уцењио и самог пећког патријарха са тридесет кеса, као и по оном што се његов ћехаја, док је био у Цариграду, жалио на пашу од Арбаније што му није дао да побира харач и потукао му три стотине коњаника, који су се били тамо упутили по његову наређењу[48] — судећи, дакле, по томе он није ударао харач и глобу само на народ у околини Софије и Пирота, већ је и даље слао своја пљачкашка одељења, која су тамо терала самовољу. То пак значи да је и иначе тежак живот Срба у средишту српских земаља потчињених Турцима радом ових силеција постао још тежи, управо несношљив, и кад се те прилике имају у виду, могу бити јасне речи патријарха Арсенија III у писму руским царевима Јовану и Петру Алексијевићима од 25. маја 1688. год., где се вели: „те знано нека је вашем пресветлом царству о убогом народу нашем, а особито ваших богомољаца, колико пострада род наш од безбожног тирјанског и немилостивог порода: цркве свете и царске манастире предадоше коначној пустоши, и нас саме кроз дуге године газише и поданицима учинише — ево већ више од триста година, црквене украсе поотимаше, и многе у своју погану службу обратише, а многе огњем попалише; мошти светитељске газе коњским ногама, свештене сасуде и друге потребне ствари на оружје себи на пропаст расковаше и мноштво народа хришћанског мачем сатрше, и многе у ропство одведоше — *и све је то било скоро*, јер благочастије поред нечастивог постојати не може.“[49]

---

[47] Архимандрита Иларион Руварца. *Одломци о грофу Ђорђу Бранковићу и Арсенију Црнојевићу патријарху* итд., стр. 61.

[48] „Fingendo però Gingem di non accorgersi della finezza senza più insistere nelle dimande, mandò il proprio Keyaja à Constantinopoli per sollecitarne la spedizione, dando conto agli altri Ministri del lor ritardo, e à lamentarsi col Primo Visire di Leinal Bassa dell' Albania, che gli avesse impedita l'esazione delle imposte contributioni, e tagliati à pezzi trecento cavalli, che colà si erano à questa fine di ordine suo trasferiti...“ (*Contarini*, II, 37.)

[49] Арх. Иларион Руварац, *Одломци о грофу Ђорђу Бранковићу и Арсенију Црнојевићу патријарху*, стр. 58., 59.

У овим речима патријарховим, према горе изнесеним подацима, може се узети као поуздано да нема ничега измишљеног. Тешке прилике и претрпљене муке гониле су га да у писму изложи своје јаде као и народне, и тога истога тичу се и његове речи у писму Ђорђу Бранковићу од 5 маја те године, где вели: „Паки же молюся твоему хрістолюбію премилостывый Господарю, закосненіе наше прости, нѣсть бо до радѣніа нашего, но *великія нужди ради*. Зане многими напастми и озлобленми пагубними обременени обрештаемся.“[50] У тим речима, дакле, имамо потврду горе наведених података, као што и у оним првима, чија се садржина подудара са садржином ових писама, имамо доказ да се нема шта сумњати у истинитост њихову. Свима пак укупно утврђује се факат, да је у српским земљама под турском влашћу, јужно од Саве и Дунава, или још боље у средишту старе српске државе, у 1688. год. стање било врло несносно, те нам према томе неће бити чудновато зашто да патријарах Арсеније у то доба даје виднијега знака од акције, којом мисли да ослободи свој народ тешке и сурове власти турске.

Досадашње пак излагање у овој глави довољно је да нам изнесе слику главних догађаја, који претходе јачој акцији патријарховој и у колико је потребно да објасни положај и стање српскога народа, који ће наскоро у врло великом броју приступити послу, којега се онај део на периферији турске царевине био прихватио још пре пет година — да се лати оружја против султана; а у следећој глави изложићемо догађаје, који су у нераздвојној вези с овима већ изложеним, а с намером да би што боље били расветљени рад патријархов и припрема српскога народа за најзначајније догађаје из времена његовог робовања Турцима.

---

[50] Јован Рајић, *Исторія разнихъ слав. народовъ* и т. д. III, стр. 123.

ГЛАВА ДРУГА

Патријарах Арсеније ступа у јачу акцију и у везу с Русијом. — Положај Русије према православним Хришћанима. — Приступање ове к Светом Савезу хришћанском и ратовање од 1687. године. — Бојазан код ћесареваца од ове акције руске. — Тежње ћесареве према Влашкој и Молдавској. — Шербан Кантакузен господар Влашке. — Покрет Влаха и Срба 1688. год. у корист ћесара. — Лонгин Рајић унијатски епископ у Срему. — Стварање веза између Ђорђа Бранковића и патријарха Арсенија. — Карактер тих односа и намере ћесареве с овима.

Док су се у турској царевини и на међи према савезницима Хришћанима збивали догађаји изнесени у првој глави, патријарах Арсеније спремао се да уђе у јачу акцију. Већ је речено горе како му је високи положај стављао у дужност, да се стара о својој пастви и о њеном одржању. Зато овај сваке године обилазећи православне цркве и народ имао је прилике да изближе упозна тежње оглобљеног народа и да се подробније упозна с неприликама турским, као и с успехом хришћанског оружја. Прилике пак, у којима се налазио народ, стварале су код овога расположење да се лати оружја и једном ослободи тешког живота, али патријарах ценећи до тада да се покушајем може не успети, у средишту српских земаља, а од своје стране, није хтео омогућити народни устанак, ма да се интересовао развојем догађаја у Црној Гори, Арбанији и Херцеговини, и желео је успеха на тој страни. До тада су Млечићи били једини, с којима је овај могао бити у јачој вези, јер је млетачка ратна акција била на земљишту његове црквене јурисдикције, те га је она морала интересовати више од ћесарске, па је зато преко цетињскога владике Висариона за све ово време одржавао везе с представницима млетачке власти у оном крају. Али почетком 1688. год. прилике

се знатно изменише, па према томе и патријархов рад доби знатно други вид. У другој половини 1687. год. ћесарска војска, после успешног ратовања, примаче се Београду, заузевши и један део земаља насељених Србима православне вере, над којима је духовну власт имао патријарах пећки, те тако самим развојем догађаја патријарах Арсеније на тој страни имађаше доћи у везу с ћесаревцима, чија је акција имала потпомоћи, да се оствари његова жеља: да се српски народ ослободи турске власти. Тим пак преношењем ратне акције ћесареваца на српско земљиште би дато маха народу у том крају да и сâм од своје стране предузме што ради свог спаса, као што је то нешто раније био учинио онај део његов према млетачким областима. И те нове прилике морале су на се привући пажњу патријарха Арсенија. Али је у исто време било још нечега што је овога такођер привлачило. То је била акција Русије, на коју су били упућени погледи православнога света у овом сукобу Хришћанства с Мухамеданством.

У доба, о коме је овде реч, и Русија је била у рату с Турцима. Она је и пре овога представљала знатну силу, која се имала у виду приликом склапања савеза хришћанских владалаца против Турака и за потпун успех према овима њено учешће сматрало се као неопходно потребно. Русија је према Турцима могла избацити велику војску, и ма да је ова била састављена из неуређених чета, ипак се хришћански савез могао надати користи, које је могло бити и само да се задрже Татари, да не помажу султану у Угарској. С тога се још из раније у хришћанском свету снажење Русије сматрало као добит према Турцима, које је пошто по то ваљало изагнати из Јевропе. На корист пак од Русије рачунало се поглавито из разлога што се знало да правог успеха може бити тек кад се на оружје дигну Турцима потчињени Хришћани, који су исте вере које и Руси, и између којих постоје такви односи, да се с разлогом сматрало да је Русија верозаконска заштитница православних, потчињених турској власти. У таквом мишљењу западне Хришћане утврђивао је факат што су султани турски приликом својих заплета с католичким владаоцима

обично гледали да против себе немају Русе, те су се старали да с овима склапају споразуме, и да узајамним посланствима и међусобним попуштањем при заплетима одрже колико било пријатељске односе с московским кнезовима, који су се опет, са своје стране, користили тим, и на штету својих суседа увећавали су своју моћ.[51] Истина, ти односи нису могли бити вечити. 1677. год. Русија је, због пограничних сукоба Козака с Татарима, морала загазити у рат са султаном,[52] али је из овога, према миру закљученом у Рацину 1681. год., изашла с нешто добити и тај њен успех дао је маха творцима Светога Савеза од 1683. год., да је позову на заједничку акцију против Турака.

На позив савезника Русија не пристаде одмах. Сумња у успех хришћанског оружја против Турака била је први разлог, што ју је задржавао од пренагљена корака, као што то беше и с млетачком републиком. Уз то још Русија са султаном у Рацину беше средила уговор на двадесет година, те повољан уговор могаше кршити само с изгледом на извесну добит с које било стране. Зато су поклисари ћесарски и пољски наишли у Москви на велике тешкоће при раду да Русију увуку у хришћански савез, при чему су им нарочито сметали султанови изасланици, који су руској влади од стране свога господара обећавали накнаду за непристанак на заједницу с Хришћанима.[53] Али како савезницима беше много стало до увлачења Русије у савез, а Пољској је било потребно обезбедити се пријатељством од Русије, поклисари савезнички морали су чинити уступке, под којима би се могао остварити савез против Турака за напад и одбрану. То је било потребно учинити и да би се изгледом на извесну добит сломило противљење саветника на руском двору. За Русију пак прва погодба за пристанак беше да се Пољска прво одрече сваког

---

[51] Zinkeisen, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, III, стр. 529., 530, 593. и др.; Alberi, *Relazioni degli ambasciatori veneti*, vol. IX, стр. 310. и 311. (у релацији Ban Франческа Морозинија, баила у Цариграду. од 1585. год.), 345. (у релацији Јована Мора од 1590. год.), 441. (у релацији Матије Зана од 1594. год.); *Orazione per la diffesa contra' l Turco* di Pietro Cedolini, vescovo di Lesina, 1593. a 28 di Gennaro (по једном препису у Bibliotheca Nazionale di Firenze, Manuscritti Gino Capponi, Cod. XXI;) и т. д.

[52] С. Соловьевъ, *Исторія Россіи*, Москва 1863, томъ XIII, стр. 264.—317.

[53] *Contarini*, I, 490.

потраживања Кијева, Смоленска и све Мале Русије, на које ова полагаше право као на земље пољске круне, а које Русији припадоше по рацинском уговору с Турцима.[54] И Пољаци нагнани приликама, а да би имали успеха у рату с Турцима, пристадоше на ту погодбу, пошто су већ Руси били стварни господари реченога краја, те 25. априла 1686. год. (по новом) би потписан уговор, чије, за ову прилику, најглавније тачке беху: да се Пољска одриче права на речене крајеве, да Русија има огласити рат Турској, да Пољска и Русија имају помагати једна другој, а нарочито Русија да има спречити Татарима улаз у Пољску и да једна без друге не може правити мир с Турцима.[55]

Према погодбама потписанога уговора Русија објави рат Турској, нашто Пољаци и други савезници одмах распространише вест о свршеном акту и очекиваху успех с те стране. Вест о томе наравно била се рашчула и по царевини турској, и Порти беше криво што јој кораци у Москви остадоше безуспешни. Али ни Руси те године не могоше одговорити очекивању, јер се рат беше свео на међусобне упаде Козака и Татара у противничку земљу, што значи да се Татарима није могао спречити прелаз преко пољских крајева, кад су ишли у помоћ турској војсци у Угарској. А на то је ћесар смерао у првом реду увлачењем Русије у акцију против Турака.[56] Па ни следеће године за савезнике не беше знатне користи од руске акције против Татара на Криму, јер руска војска под кнезом Галицином не могаде савладати природне тешкоће нити у пустарама наћи воде и у попаљеној земљи хране, те се, због великих губитака од глади и болештина, морала вратити и не дошавши у сукоб с непријатељем. Ну ако поход не беше успешан по Русе, ипак се у неколико помогло савезницима у Угарској, јер се није дало маха Татарима да у оној мери помажу турској војсци, која је напуштала град за градом.[57]

---

[54] *Соловьевъ*, томъ XIV, 13.—16.
[55] *Contarini*, I, стр. 490.—491.
[56] *Idem*, стр. 491.—492.
[57] *Соловьевъ*, XIV, стр. 38.—48.; *Contarini*, I, стр. 642., 741., 742.

Али ма како да је била слаба акција руска у овом рату, ипак је она од интереса за проучавање прилика у источним крајевима српским, које се јављају као одјек њен. Горе је напоменуто о угледу што га је Русија уживала код свега православнога света, као и о приписиваној јој улози. И кад је тога било у раније доба, може се схватити како се у овом великом рату Хришћана против Турака још више увећао, те кад је она пристала у савез и отпочела рат с Турцима, православни, који су знали за њену акцију и били су више на истоку, од ње су, у првом реду, пшчекивали ослобођење од тешкога јарма турског. И о тој наклоности православних Хришћана према Русији знало се врло добро у Бечу, где не налажаху да се Русија довољно залаже у рат с Турцима, него на против да води своју политику, услед чега Татари и даље имају маха да помажу Турцима на Дунаву,[58] с тога се почетком 1688. год. побојаше Ћесаревци, да се у покрајинама турским, насељеним православним живљем, догађаји не развију тако да буду на штету њима и да Русија не приграби крајеве, које су рачунали они да захвате. Како то беше потпуно противно тежњи Ћесарске политике, извршиоци имали су спречити да тога не буде, зато и јесте од интереса изнети шта је ова радила, јер ће се тим објаснити даљи догађаји, што се развијају на српском земљишту.

Погледи Ћесареви били су прво бачени на Влашку, која је, заједно с Молдавском, била васална према Турцима, и чији су господари добијали постављење од Порте, зашто су били дужни помагати Турцима у борби с њиховим непријатељима. Господари ових двеју покрајина до тада обично могаху сачувати свој положај, ако су се наслањали на Турке и код њих имали потпоре. Бивало је да је тамо и противна струја надвлађивала, али то не беше никад дуготрајно, зато су кнезови гледали да добро стоје код Порте. И тога је било и у ово доба, када се опажао покрет код свих Хришћана потчињених Турцима. Зато је и Шербан Кантакузен, који господарем Влашке постаде 1679.

---

[58] Овако мишљење Ћесареваца о Русији види се јасно из депеша млетачких посланика у Бечу као и из Контаринијеве Историје, писане на основу депеша, за које су подаци добијани непосредно од Ћесареваца.

год., ма да је у потаји мрзео Турке, јавно морао бити уз њих. Тако кад је турска војска имала да се крене на Беч, он је, са молдавским господаром, добио у задатак да на Дунаву подигне мост за турску војску; и он је то извршио, и ако је оклевањем допринео да је Собјески добио маха, да похита под Беч. За опсаде пак овога града он је био с Турцима, међу опсадницима, али је тада извештавао ћесаревце о свему што су радили Турци.[59] Дакле, имао је симпатија према хришћанској ствари, али није смео отворено приступити уз Хришћане против султана, јер за њ, као и за многе друге, пораз Турака под Бечем није био довољан разлог да отворено пристане уз ћесара. Турци су у Угарској још били довољно снажни. Тамо је била окупљена велика војска турска, која је Влашку могла лако прегазити. Па ни пад Будима 1686. год. не поколеба кнеза Кантакузена. Он ишчекиваше да види шта још може бити, не смејући се упуштати у несигурна предузећа.

Ну такво држање Шербаново не беше по вољи ћесару Леополду. И кад Турци претрпеше пораз на Мохачу 1687. год., овај му писа и изјави му како га узима под своју заштиту, али Шербан се ни тада не усуди отворено му приступити, те његову посланику стави у дужност да захвали свом господару за заштиту и изјави му, да, ако ћесар мисли да овај своју земљу подигне против Турака, треба онај прво да заузме крај темишварски и Ердељ. Кад је пак од стране ћесареве био упитан, да ли у савез против Турака може придобити још кога, Шербан одговори да још није чинио никакав такав корак, али да ће, хвала буди последњим успесима ћесарске војске, бити Хришћана, који ће притећи под његове заставе, чим се ове појаве на Дунаву. Ну то не беше довољно ћесару, с тога од овога затражи залогу за искреност у раду, али овај то не хтеде дати изговарајући се како се ћесар из многих ранијих прилика могао уверити о искрености његових намера, па га том приликом обавести о намерама Турака, где мисле прећи Дунав и замоли га да помогне Влашкој, да се отараси невер-

---

[59] Xénopol, *Histoire des Roumains de la Dacie Trajan*, II, 73.

ничке власти, да створи везу за саобраћај преко Ердеља, и да нареди свом ђенералу, који је оперисао у крају најближем Влашкој, да му притекне у случају невоље[60].

На то ћесар посла у Букурешт Језуита Антида Дино-а (Antud Dunod), да утиче на кнеза Кантакузена да ради у корист његову. Антид дође кнезу и донесе му од ћесара повељу, којом га овај именоваше ђенералом и допушташе му да придобија и друге кнезове у савез хришћански. Ћесар још признаде његовој породици наследство престола у Влашкој, уступаше му све што буде освојио од Турака а и раније је припадало Влашкој, даде му титулу грофа ћесаревине и допусти му да се, у случају незгоде, може склонити у Угарску. За све то кнез је имао ћесару плаћати 75.000 гроша годишњега данка, што ће рећи да је ћесар од овога тражио много, а није му, у ствари, давао ништа, јер кад је од кнеза Шербана тражио да напусти васалство турско, захтевао је да овај постане отворен противник султанов, а сâм му није давао никакве гарантије за заштиту од Турака. Да би га пак још боље придобио за се, ћесар му убрзо подари другу повељу, којом га признаде за потомка цариградске царске породице Кантакузена, дајући му тим наде да седне на престо својих предака, ако Турци буду прогнани из Јевропе.[61]

Дакле, ћесар да би к себи придобио влашкога кнеза Шербана Кантакузена, овде, као и другом једном приликом, прибегао је употреби средства врло погодног за придобијање жртава потребних за остварење његових смерова. А што се толико интересовао за придобијање Шербана на своју страну, јасно је да га је нагонила бојазан, да се Русија тамо не користи, и да, као што је горе речено, ова не приграби земље, које су биле ушле у његове планове. У то доба у Бечу се у велико говорило о акцији руској, којој је смер заузеће тих покрајина, те млетачки посланик на ћесареву двору писаше Сенату, како се тамо проноси вест о тајном споразуму између Руса и Татара, и како ови први мисле да се користе православним

[60] *Ibidem*, стр. 74. и 75.
[61] *Ibidem*, стр. 75.

живљем, потчињеним власти турској, помоћу којега ће увећати своју моћ[62]. Истина тај посланик млетачки за послане вести јављаше да нису довољно основане[63] али само њихово кружење, кад се доведе у везу с каснијим догађајима, показује како је било узрока, са кога се то питање претресало у Бечу, као и да је била оправдана забринутост на ћесареву двору, јер ћесару не беше мило одређи се уживања плодова ранијега рада.

Најзад заузимање ћесареваца успело је у неколико. Успех ћесарске војске на Сави и Дунаву био је олакшао рад оној другој што је оперисана у Ердељу и покушавала да се докопа Влашке, чији је господар био наклоњен хришћанској ствари, али се мудро држао да се пре потребног времена не објави противником султановим. Али после горе изложенога рада ћесаревих људи и после његових диплома, којима се Кантакузену отварала нова и сјајна перспектива будућности, овај пристаде на вођење преговора и, опет обазриво, преко својих посланика изјави да пристаје уз ћесара, али од овога затражи војске да њом ојача своју, обећавајући да ће заузети све знатније пролазе, којима би турска војска могла стићи у помоћ оној у Угарској.[64] А то ћесаревци једва дочекаше, јер услед француског подбадања код Пољака се опажало све веће колебање према ћесару, тако да није било страха од опасности мусломанске по обе стране, од њихове заједнице не би било ништа.[65] Зато је ћесару било потребно обезбедити бок својој војсци и ради тога придобити господаре Влашке и Молдавске, који су такођер страховали од пољске војске, која их је имала помагати према Турцима.[66] Ну како је за кнеза Кан-

---

[62] „Non devo ometter, вели млетачки посланик, di rifferir à cotesto Eccellentissimo Senato un sospeto di questa Corte et è che vi sii qualche occulto trattato et intelligenza tra Tartari e Moscoviti, e che [questi promettendosi di dilatar *con intelligenza di Greci Scismatici (soggelti all' Imperio Ottomano) per la conformità della Religione e del Culto,* le speranze à grandi incrementi d' acquisti e di successi, siino per trascurare le cose con Tartari ò piu tosto possino con concerto vicendevole per ripartirsi Stati e Provintie... *(Documente privitóre la Istoria Românilor*, vol. IX, partea 1., стр. 338.)

[63] „Se ben fosse non bastamente fondato". *(Ibidem)*

[64] *Documente privitóre la Istoria Românilor,* vol. IX, partea 1., стр. 333

[65] Xénopol, *Histoire des Roumains de la Dacie Trajan,* II, 93.

[66] *Contarini,* I, 740.

такузена од пристанка уз ћесаревце могла наступити опасност од странке у земљи противне томе правцу политике, ћесар се обвезиваше да га помаже да се одржи у власти, ради чега је смерао да му пошље неколико, већином угарских, регимената под заповедништвом грофа Чакија, те да тако помажући Шербана утврди свој утицај.[67]

Тако је, дакле, изгледало као да су заједнички интереси везивали кнеза Кантакузена за ћесара и да је онај први био упућен на овога другога, да у помоћи његовој налази спаса за свој опстанак на столици влашкога господара. Али, као што ће се даље видети, у ствари не беше све тако како је изгледало. Ћесар Леополд мислио је да прошири своју власт и утицај, и ради тога послужио се католичанством и ширењем овога код православних, што овима није било мило, услед чега се код њих и јавља тежња за везом с Русијом, као представником православља. Да је пак тога било код православних и да се код њих опажао покрет у том правцу, види се из заједничког корака пећког патријарха Арсенија, ранијега цариградског патријарха Дионисија и влашког господара, кнеза Шербена Кантакузена, а посредовањем Исаије, архимандрита Павловског манастира у Св. Гори, који се, као повереник поменутих, те године беше упутио у Москву с нарочитом мисијом код царева Јована и Петра. Пу у то исто време, кад је патријарах Арсеније, преко архимандрита Исаије, чинио тај корак у Москви, он је чинио и други један, и стварао је нове везе, којима је мислио што лакше постићи свој задатак. И та два једновремена корака за стварање нових веза с надом на што бољи успех допуњују се и имају везе с догађајима излаганим у овој глави, као и с каснијима, зато је потребно да на овај други бацимо један поглед, како би нам и први био што јаснији.

У почетку пролећа 1688. год. у Беч беше стигла вест из Влашке о покрету тамошњег народа против Турака и о првим сукобима, од чега су се ћесаревци надали помоћи за своје напредовање, али је још ин-

---

[67] *Documente privitóre la Istoria Românilor,* vol. IX, partea 1., стр. 333.

тересниија била вест о устанку Срба у крају блиском Влашкој. Број ових устаника у самом почетку износио је на хиљаду, а покрет беше у вези с операцијама ћесарске војске у оном крају. Зато ови и потражише помоћи од ћесареваца обећавајући да ће се у том случају потрудити да изагнају турске посаде из градића на међи Ердеља и Влашке, којима је задатак да тај крај држе у власти султановој, с тога заповедник ћесарске војске допусти пуковнику Мањи и још некима од официра да се придруже устаницима и да њима рукују. Под заповешћу ових устаници наскоро нападоше на градић Хармад и заузеше га.[68] Али са овом вешћу била је стигла и још једна о Србима, како су били обећали окупити се у много већем броју, само ако их потпомогну ћесаревци, и да ће се латити већих предузећа, те ће, као што су оно и Власи јављали, заузети пролазе и положаје, који турској војсци бране пролаз у Угарску.[69] Међутим покрет се поступно ширио и помагао је ћесаревцима да што пре уклоне побуњенога Текелију, који је, по неуспешном нападу на Чонад, морао напустити крај Ђуле и Липове и склонити се у Темишвар, одакле је, видевши да га све више напуштају присталице, с остатком својих људи измакао у Београд, и тако је олакшао рад ћесаревцима у Угарској, услед чега је и покрет Срба добио већи размер.[70]

Овај покрет Срба и Влаха био је од велике користи по ћесаревце, али се при свем том, као што је раније напоменуто, у Бечу зебло да покрет православног народа, услед руске акције, не испадне на штету ћесара. С тога се у Бечу похитало да се омете

---

[68] „Unitisi alcuni Rasciani al numero di mille (che sono Greci Scismatici) facendo instanza di prestarli qualche assistenza di Gente con prometter d' avanzarsi à scacciar li Pressidii d' alcuni luochi, che tengono Turchi tra la Transilvania e la Valachia per freno e briglia di quelle Provincie, si suppone con tacito consenso di Caraffa fù permesso al Tenente colonello Magni et ad alcuni officiali di congiongersi con loro per dirigerli ond' inoltrarsi, e sorpreso certo Castello detto Harmad custodito di pressidio da 50 Turchi se n' impatronirono.“ (У депеши млетачког посланика у Бечу, Федерика Корнара од 29. фебр. 1688. год. — *Documente privitóre etc.* vol. IX, part. 1. стр. 334).

[69] „...Promettono li medesimi (Rasciani) qualche numero maggiore di Rasciani quando s' uniscono gl' Alemani e d' avanzarsi à più notabili imprese e progressi, con occupatione de siti e porti avvantaggiosi, ch' impediscono il passagio à Turchi di Constantinopoli....“ *(Ibidem).*

[70] *Contarini,* II, 52.

такав исход и према разноликим приликама на разним странама употребљена су различна средства, да се постигне сврха. Како се није могло одмах уништити православље, требао га је ослабити — рачунали су извршиоци ћесарске политике И то је почело прво од крајева насељених православним живљем, које је била заузела ћесарска војска. Према томе кардинал Колонић, бискуп сремски Фрањо Јахија и војничке старешине латише се прво да Србе у Срему придобију за унију, после чега ће их потпуно превести у католичанство.[71] Па пошто се извесан број ових придобио, 30. марта 1688. год. за унијатскога владику царским писмом би постављен Лонгин Рајић, који над собом признаде власт папину и католичкога бискупа, и имаде да послужи оруђем за даљи рад ћесареваца у томе духу.[72] Али како употреба овог средства на другој страни могаше бити врло опасна за предузеће, аустријски политичари прибегоше другом средству. У Влашку су послани за Леополдове владе свемоћни Језуити, да примаме кнеза Шербана Кантакузена, да ради у корист ћесареву,[78] а за Србе, који још не беху потпали под власт његову, а ваљано их је придобити, нађе се још подесније средство. У то доба у Бечу се бавио Ђорђе Бранковић, брат јенопољског владике Саве Бранковића, који је, ради услуга учињених ћесаревини, 1683. год. постао бароном угарским. Овога изабраше ћесаревци да помоћу њега придобију Србе под турском влашћу за ћесара, а наро-

---

[71] Е. Пико. *Срби у Угарској* (превод Ст. Павловића), књ. I, стр. 85.

[72] Ћесарево писмо објављено је на 150. стр. првога дела IX књ. румунске збирке докумената (Documente privitore etc.) Оно је цело интересно за упознавање ових прилика, али овде саопштавамо само најинтересији део, који гласи: „Nos Leopoldus benigne... considerantes Honorabilis Religiosi Fratris Longini Raich alias Episcopi Walachorum in Sirmio de vero puroque Christianae pietatis zelo profluentibus servitiis et laboribus, quos idem Primores et Plebem Rascianorum sive Valachorum in dicto Sirmio habitantium ad nostrae Majestatis devotionem indefesse adhortando nec sine evidentissimo emolumento impendit et imposterum etiam pari studio sesse impensurum pollicetur, tum ex eo igitur, tum vero quod idem sub jugo etiam Turcico existens, à Parentibus Maioribusque suis sibi innata devotione erga Bonum Republicae Christianae propensus fuisse, et ex iisdem Antenatis Maioribus suis duodecim Episcopos, duosque Patriarchas vitae sanctimonia claros numerasse perhiberetur, eundem Longinum Raich in praefato Pastorali munere authoritate nostra Regia relinquendum, confirmandum, et una cum omnibus eiusdem Episcopatu Juribus, praerogativis, immunitatibus, emolumentis item et proventibus quibuslibet ad eundem Episcopatum spectantibus et pertinere debentibus dandum et conferendum diximus...“

[73] Xénopol, *Histoire des Roumains de la Dacie Trajan*, II.

чито оне у источним крајевима. А то је било потребно радити, да би се тамо сузбио туђ утицај, који је био противан интересима ћесаревим. Како је пак углед пећког патријарха био врло велики код православних Срба, као и код Бугара, то је у првом реду требало њега придобити, па пошто се сврха ћесарске политике с Ђорђем *привидно* подударала с патријарховом тежњом: да се српски народ ослободи турске власти, — ништа није било природније од стварања веза између ове двојице знаменитих Срба.

Покушај ћесареваца с Ђорђем Бранковићем имао је успеха, јер је створена веза између овога и патријарха Арсенија. Доказа за ово имамо у патријархову писму од 5. маја те године, упућеном Ђорђу, који се бавио у Бечу. Оно је сачувано у Бранковићевој Хроници а саопштено је у IV књ. Рајићеве Историје.[74] И ма да се њим не може утврдити све што се на основу њега закључује при решавању питања о Ђорђу Бранковићу, ипак је од великог интереса и служи за доказ да су између ове двојице заиста настали односи, из којих су се развили даљи преговори о заједничком раду политичком. Истина, немање писма Ђорђева, упућеног патријарху по гласнику проигуману Хаци-Јеврему, на које је патријарах одговорио горњим од 5. маја, причињава доста тешкоће за тачну оцену карактера ових односа, а то се још ојачава оскудицом других поузданих података, али се ипак при реконструисању догађаја на раније изнесеним факатима и довођењем ових у везу с каснијим догађајима, може мислити, да је ово писмо први траг Ђорђева рада и занимања мишљу, коју је покушао остварити годину дана касније и што га је довело до доживотног затвора. Расматрање његово доводи до ресултата врло интересних за даље проучавање разних питања, која су у вези с овим.

Из тога писма види се јасно да је оно одговор на Ђорђево, послано патријарху Арсенију, у коме се онај препоручио српском народу за вођа при устанку на оружје против Турака, и тражио благослов од црквенога поглавара. Патријарах Арсеније пак, према

---

[74] У издању од 1799. год., стр. 120—121.

ономе што се зна о његову дотадашњем раду, једва је дочекао Ђорђеву жељу, која је била и његова, зато му је и отписао као „благочестивому и во Христѣ Бозѣ вѣрному и христолюбивому благоплеменитому и велможному Господарю, и иже во святыхъ благочестиваго Сербскаго короне благоплодной нововозрастшей вѣтви, Богоизбранному предводителю новаго ісраиля и человѣческія жизни промысленнику, мнѣже во Святомъ дусѣ прѣвозлюбленному чаду и Господарю всея Сербскія земли, курію кѵрь Георгію Бранковичъ, миръ и радостъ да имѣши отъ Господа Бога вседржителя, и отъ нашего смиренія молитва и благословеніе буди съ тобою всегда...“[75] Патријарха је била одушевила нада на ослобођење његовог народа од Турака, с тога је послао благослов Ђорђу с молитвама Господу да победи непријатеља Христова. „Да воздигнетъ Богъ рогъ твой,“ пише патријарах, „и да послетъ предъ лицемъ твоимъ ангела своего побѣждающа враги твоя“ и извињаваше се речима: „Паки же молюся твоему хрістолюбію премилостивый Господарю, закосненіе наше прости, нѣстъ бо до нерадѣнія нашего но великія нужди ради. Зане многими напастими и озлобленми пагубними обременеми обрещаемся“.[76] У свему пак овоме писању нема ничега неприродног. Местимице изрази његови потврђују се фактима изнесеним при крају прве главе, а цело писмо јесте један доказ више патријархове простодушности, с којом је приступао послу, који му је надмашавао моћ и умешност, и којом се објашњавају многе појединости у каснијим догађајима, у које је он био уплетен. Али у оном писму пада врло јако у очи, како нема ни једне речи нити о ћесару нити пак о ћесаревцима у опште. Из писма се не види да је Ђорђе посредник ћесарев, а у ствари он је то био, и патријарах га поздравља као потомка славних предака и вођа потчињеног народа српског, те позива дух великих и светих Срба да му помогну при извођењу смера. Колико се зна у 1688. год. Ђурађ још није радио на своју руку, већ као ћесарев повереник, те према томе

---

[75] *Ibid.*, стр. 120.
[76] *Ibid.*, стр. 122. и 123.

што се у писму никако не помиње име ћесарево нити заштита овога, биће највероватније да је то с тога што је у овоме тек почетак односа њихових, кад се почело радити на придобијању патријарха, при чему није било потребно позивати га да ради у корист ћесареву, јер се могло мислити да ће се тим само отежати патријархово придобијање. За такав суд има разлога.

Познато је да се духовна власт пећкога патријарха над православнима у турској царевини простирала на север докле је допирала турска власт. У току XVI столећа патријархова власт проширила се с проширењем граница турске царевине, па се у том пространству очувала и у XVII столећу. Ну кад су ћесаревци 1687. год. заузели Славонију и Срем, дакле крајеве, који су били под турском влашћу, видели смо да се нису задовољили самим проширењем своје политичке власти, већ су похитали да на штету православних ојачају католицизам, с тога су приступили унијаћењу православних и за унијатског владику у Срему поставили су Лонгина Рајића, што је све одговарало тежњама ћесара Леополда. То пак значи да чим је овај нови унијатски владика признао над собом власт папину, а ћесар га је штитио, патријархова стварна власт ишчезла је тамо, те ако је патријарах Арсеније иоле водио рачуна о православљу и о своме народу, као што се зна да јесте, овај поступак ћесареваца није му могао бити по вољи, а у толико мање што се може сматрати за извесно да му је било познато Лонгиново постављење за унијатскога владику у Срему, исто као што је знао и за рад католика у том крају пре тога. Због свега тога, дакле, може се сматрати као поуздано да као што је раније патријарах у напредовању ћесареваца према Турцима гледао успех за српски народ под Турцима, тако је у ово доба у успеху ћесареваца и у њиховом заузимању српских крајева насељених православним живљем гледао опасност за православну цркву српску, којој је он био глава. С тога није чудо што се у ово доба патријарах Арсеније обратио православним царевима руским за помоћ против католичке најезде.

Из усменог казивања патријархова гласника Исаије архимандрита Павловског манастира у Св. Гори, забележеног у „посолском приказу“ у Москви, дознаје се да је овај био у Цариграду и да се отуда кренуо на пут у Москву 14. маја 1688. год. Пут у Русију водио га је преко земаља бугарских и српских, па као што су и други духовници ишли у Русију не само ради милостиње, већ су још вршили политичке мисије и били су посредници између православних на Балкану и Руса, тако је и овај, нашавши се негде с патријархом Арсенијем, добио од овога писмо, написано 25. маја те године и упућено „У Христа Бога благоверним господарима и царевима кнезовима... Јовану Алексијевићу и... Петру Алексијевићу... све велике и мале и беле Русије Самодржицима... светломе скиптру свете и православне вере Христове... поборницима за божанствене цркве и за часни крст и просвећење православних у славу благочастивог вашег царства, на победу злочестим Богу противним народима, а на похвалу и помоћ свима православно верујућим благоверним Хришћанима...“[77] У том писму патријарах јадиковаше речима, које због њихова значаја поново наводимо: „Знано нека је вашем пресветлом царству о убогом народу нашем а особито ваших богомољаца, колико пострада род наш од безбожног агарјанског и немилостивог порода: цркве свете и царске манастире предадоше коначној пустоши, и нас саме кроз дуге године газише и поданицима учинише — ево већ више од триста година, црквене украсе поотимаше и многе у своју погану службу обратише, а многе огњем попалише; мошти светитељске газе коњским ногама, свештене сасуде и друге потребне ствари на оружје себи на пропаст расковаше и мноштво народа хришћанског мачем сатрше и многе у ропство одведоше — и *све је то било скоро*, јер благочастије поред нечастивог постојати не може.“[78] А из даљег Исаијиног исказа дознаје се да је он из српске земље продужио пут у Румунију и да се у Букурешту задржао десет дана, где му је влашки кнез Шербан

---

[77] И. Руварац, *Одломци о Ђорђу Бранковићу* и т. д. стр. 57. и 58.
[78] *Ibid*, стр. 58.

Кантакузен дао писма за руске цареве, које је овај однео у Москву и предао их коме су била упућена. Али из свега у „посолском приказу“ сачуваногa најинтересније је да патријарси и кнез Кантакузен у Русији нису тражили помоћи једино зарад ослобођења од турске потчињености, већ и од римокатоличке најезде ћесареваца, која је у освојеним крајевима затварала и рушила православне цркве и народ гонила на унију.[79] По Исаији кнез Кантакузен беше изјавио царевима да своју земљу ставља под заштиту руску,[80] што значи да је оно раније склопљено пријатељство с ћесаром било принудно и да га је нешто одбијало од овога, кад се морао стављати под заштиту руску.

На први поглед, бачен на ове прилике и догађаје, изгледа и као да нема никакве везе у кораку патријархову око стварања везе с Ђорђем Бранковићем и с руским царевима, док она у ствари постоји, и кад се све ове досад наведене појединости прикупе уједно и расмотре пажљивије, може се лако запазити њихова узајамна веза и уочити карактер патријархова рада као и поступак ћесареваца.

Ћесаревцима је требало наћи што више помоћи у борби с Турцима и најбоља им је била у Хришћанима потчињеним султану, једно што су помоћу њих увећавали број својих бораца, а друго што би услед њихова покрета за непријатеља постало несигурно земљиште, на коме се имало ратовати. Ну ћесар Леополд, заслепљен римокатолик, одвећ послушан папин син и најжешће оруђе Језуита, незадовољан само тим, хтео је и да их одмах приведе у крило католичке цркве, чега није могло бити без отпора, као што се на њ наишло у самом почетку тога рада. Међутим против таког рада нису негодовали само Срби православни већ и Власи, и њихов господар видећи шта раде ћесаревци по суседним крајевима, почео је тражити лека томе. Али како су ћесаревци по тим крајевима имали својих поверљивих људи, они су могли знати за негодовање православних — и отуда је она

---

[79] *Ibid*, стр. 51. и 52. Опширније о Исаијином исказу в. у *Гласу LX*, стр. 161. и 162.

[80] Xénopol, *Histoire des Roumains de la Dacie Trajan*, II, стр. 76.; Соловьевъ, *Исторія Россіи*, томъ XIV, стр. 55.—57.

зебња на ћесареву двору почетком 1688. год., о којој јављаше млетачки посланик Корнаро. Према томе у Бечу се исто тако могло знати да ће ово негодовање моћи нагнати православне на јаче везе с Русијом, за коју се онда врло добро знало да је заштитница православних на Балкану, али кораци Кантакузенови и патријарха Арсенија, преко Исаије, још им нису били познати. Пу кад су ћесаревци хтели придобити Арсенија за своју политику, те да на тај начин ослабе везе православних с Русијом, они су се постарали да то не изведу преко својих људи, да га тим још више не би отуђили, већ су употребили Ђорђа Бранковића, који се из оног писма патријархова указује као човек који ради засебно, на своју руку, те од патријарха тражи благослов, док у ствари, придобијајући патријарха за се он га је придобијао за ћесара.

Дакле, Ђорђе Бранковић у ово доба није се патријарху показивао као посредник ћесарев, а патријарах опет ступајући у везу с њим на тај начин, није радио ништа противно, ма да се преко архимандрита Исаије обраћао царевима руским за помоћ, јер оном писму, што га је патријарах писао Бранковићу и послао му га по проигуману Хаци Јеврему, за допуну служи оно друго послано у Москву царевима. Али како је ово Ђорђе радио из Беча, он није знао за све што је патријарах предузимао и да је у Москви тражио помоћи против католичке најезде, исто као што и патријарах није прозирао да Ђорђе, у ствари, ради у прилог ћесару. А да је Ђорђе тако радио, најбоље тврди поступак ћесарев према њему, кад му је повељом од 20. септембра 1688. године, као потомку славних и чувених предака, а да би његова преславна дела са бесмртним и много хваљеним му именом вечито трајала, а због одличних му особина: мудрости, храбрости, вредноће и благодарног духа — подарио титулу грофа угарскога са свима правима и почастима. Зато не стоји да према ћесару Ђорђе Бранковић није учинио никакво славно и велико дело, како би хтели представити неки писци, јер да није учинио ништа више, до што је био придобио поглавара православних Срба, против којих је у скоро заузетим крајевима ћесарска политика покренула сав католички апарат

— доста је само то да објасни ћесареву повељу. Ђорђеве услуге ћесару у то доба биле су од врло великог значаја, отуда је онолико ћесарево ласкање према овоме у повељи. А како је Ђорђе те године радио у корист ћесара, види се и по томе што против њега тада нема никаква помена од жалбе, али кад су 1689. год. догађаји у неколико променили свој дотадашњи ток, те је Ђорђе помислио да се њима користи *на своју руку*, ћесаревци су у том раду видели опасност по своје смерове, те су га уклонили, да им није на сметњи. Ну како је даља судба његова у вези са судбом једнога дела српскога народа, уведеног у борбу за ћесарев рачун, упознавање те акције Ђорђеве потребно је за расветљење датих прилика и догађаја, с тога ћемо у следећој глави на њу обратити више пажње.

ГЛАВА ТРЕЋА

Ратна акција ћесареваца у Србији друге половине 1688. године: пад Београда и повлачење Турака из Смедерева и Хасан-пашине Паланке. — Застој у ратовању на Дунаву услед војне на Рајни. — Недаће турске у Босни, Далмацији, Црној Гори и у Брдима, и корист од тога по ћесаревце на Дунаву. — Покушај Портин за мир са савезницима. — Операције ћесарске војске у Ердељу. — Устаници српски помажу ћесаревцима, заузимају Ршаву и прелазе на десну страну Дунава. — Неуспех устанка католика у подунавској Бугарској отежава рад српских устаника у тимочкој долини. — Политика ћесарева према Влашкој и Молдавској. — Неповерење господарâ Влашке и Молдавске према ћесаревцима. — Површност и рачун као карактерне одлике ћесареве политике. — Делање устаника у Србији. — Смер ћесарев с Ђорђем Бранковићем. — Повеља ћесарева Ђорђу од 20. септембра 1688. год. — Оцена Ђорђева рада према повељи доведеној у везу с приликама тадашњим.

Ратна акција ћесареваца није прекидана за све време прве половине 1688. год., али ма да су унутрашње неприлике у турској царевини биле жива згода за њу, ипак се овом није постигло, колико се могло. У осталом, то време акције ћесарске за нас и није од интереса, јер се још не опажа довољно учешће српског народа, које је главни предмет расматрању, а интерес настаје тек после половине лета, када су ћесаревци били прегли на две стране да се крену у напред. Дотле је главна ћесарска војска била заузела Илок, Петроварадин, Карловце, Сланкамен, па најзад и Земун, а коњичке ређименте Моровић и Митровицу, тако да између турске и ћесарске војске Сава постаде међа а Београд главна тачка, према којој се стала прибирати ћесарска војска.[81] Најзад 8. августа 1688. год. баварски курфирст Максимилијан Еманујло пребацио је прве чете своје војске преко Саве

[81] *Contarini*, II, 63.; Fessler-Klein, *Geschichte von Ungarn*, IV, 462, 463.

а потом пређе и остала, и примаче се Београду, чији заповедник више пута би позиван на предају, па кад он то не учини, настаде опсађивање града што је трајало до 6. септембра.

Шта се све радило тада око Београда није место овде излагати, али је потребно упознати неке појединости, које су потребне за јаснију слику догађаја по паду Београда у ћесарске руке. Тако нису без интереса рад и понашање Јеген-паше, који је силом предузео власт серашћера у Угарској од Хасан-паше, у којој га је Порта морала утврдити. Понашање његово код Београда би кукавичко, јер кад није могао спречити ћесаревце при прелазу Саве код Остружнице, он се прво повуче у Београд, у коме се могао за дуже време бранити од све силе ћесарске, али он ипак нађе да је много боље да у град стави једно три хиљаде људи, поред раније посаде београдске, па, пошто запали предграђе и свој око, које за час обухвати пламен, да се с Текелијом и својом коњицом повуче у Србију.[82] То би управо 10. августа. Кад је напустио Београд, Јеген-паша оде у Смедерево и тамо остаде два дана, али кад виде, да се ту још мање може одржати, 13. августа, пошто га је прво опленио а потом запалио, повуче се у Хасан-пашину Паланку.[83] Међутим ћесаревци беху под Београдом, где их нико од Турака не узнемириваше, али курфирст ипак посла Павла Деака с хусарима за Јеген-пашом. Овај се упути к Смедереву и тамо стиже кад је Јеген-паша већ био измакао, па заузе град и у њ стави посаду. Али како посада смедеревска имађаше знатно да помогне војсци под Београдом спречавајући додавање помоћи Турцима опсађеним у Београду, курфирст наскоро на ту страну посла и ђенерала Дуневалда с неколико коњичких ређимената.[84] Тим се постиже да посада у Београду буде усамљена, а то и узмицање турских чета у Србију имађаше великог утицаја на Србе у Подунављу, јер

---

[82] *Contarini*, II, 68. и 69.

[83] *Freiwillige Theilnahme der Serben und Kroaten*, стр. 61. О томе в. и у писму калуђера Авијана ћесару Леополду из Београда од 16. августа те године *(Corrispondenza epistolare tra Leopoldo I Imperatore ed il P. Marco Aviano capuccino,* dai manoscritti originali, tratta e publicata da *Onno Klopp*, Graz 1888, стр. 168.)

[84] *Contarini*, II, 77.

ови видећи како Турци узмичу испред ћесареваца, а чујући за њихове недаће и на другим странама, докопаше оружје и нагоше за серашћером и Текелијом, који побегоше из Хасан-пашине Паланке к Нишу, али им се устаници докопаше великог дéла пртљага. Услед тога покрет у народу узе још више маха, па како овај беше од велике користи по ћесарску војску под Београдом, курфирст гледаше да га још већма рашири, зато устаницима посла помоћи, те ови тако потпомогнути нападоше на Жрновањ (Авалу) и Хасан-пашину Паланку, и одатле изагнаше Турке.[85]

Такав је био почетак акције ћесарске војске на десној обали Саве и Дунава у Србији, ну прилике, боље рећи нове неприлике, не дадоше ћесаревцима да се продужи како се беше отпочело.

Луј XIV, краљ француски, не беше добро расположен према ћесару, као главном представнику аугзбуршке лиге наперене против њега, па тражаше прилику да му се освети. 1688. год. она му се указа, јер му је пружи питање о попуњењу архијепископије келнске. Како је смрћу дотадашњег архијепископа било упражњено седиште једног изборника, Луј XIV намисли да га добије за једног од фирстенбершких кнезова, који га помагаху у рату с Холандијом. Ну овај при том наиђе на негодовање целе Немачке, као и папе, који потврди избор баварског кнеза Клемента, зато Луј XIV нашавши у томе увреде заузе се за штићеника свог, фирстенбершког кнеза, те ћесару објави рат и с војском упаде у Немачку. Тај упад био је тако нагао и неочекиван, да коалисовани кнезови још ни војску нису били кренули, а заповедник француске војске, маркиз де Буфлер, беше већ заузео Палатинат и продрõ даље у Немачку.[86] Како пак услед тога запрети опасност ћесаревим земљама на Рајни, а на другој страни није се имало готове војске да се истави према нападачу с те стране, мораде се за неко време стати с војничким операцијама у Србији и с нешто војске посести прибрежна места а већи део послати на Рајну. То беше једина могућност да се донекле изиђе на крај при тако неповољним приликама Зато одмах на

---

[85] *Ibidem.*

Рајну би упућен лоренски војвода, а затим оде наскоро и баварски кнез Максимилијан Еманујло, који из Угарске повуче своје трупе, да брани своју земљу.[86] После тога кретоше се још и друга нека ћесарска одељења, услед чега Србија и градови у Подунављу остадоше без довољно заштите према Турцима, али и од стране ових не би акције, те једно време завлада застој.

После пада Београда и нађеног одзива код народа у Србији овај застој у ратовању био је од штете по ћесаревце, али не у оној мери, како то изгледа у први мах, јер су и Турци рђаво стајали. У земљи је неред трајао непрестано, а власт је била немоћна да га угуши. У Цариграду владаше толики метеж, да се није знало све шта се дешава на крајини и камо треба слати помоћи. Зато је одбрана царевине у појединим крајевима била спала на саме мештане Мухамеданце, којима је у том помагао мањи број Хришћана. Тако је било нарочито на северу према Сави и Уни и на западној страни према јадранском Приморју, почевши од хрватске међе па све до Грчке. Тамо се становништво са́мо бранило час напуштајући по које место час заузимљући га. Па како становништво на великом делу тог простора беху Срби, може се лако схватити како је био тежак положај нашега народа, подељеног у два окола, који се крвио и слабио своју снагу у тој међусобној борби за туђ рачун.

У то време и пре пада Београда марграф Баденски оперисао је у Босни с доста успеха. Турци тамо неколико пута претрпеше пораз, а нарочито тежак беше онај код Дервента (5. септ. по нов.), после кога се ћесаревцима предадоше Брчко, Шабац и још нека места дуж Саве.[88] Кад пак паде Београд, Баденски похита да ступи у везу с ћесарском војском у Србији па удари на Зворник, где се било прикупило нешто војске турске, која је одатле могла упадати у Србију и у Славонију. Баденски без велике муке заузе варош и посаду у градићу позва на предају, а она видећи

---

[86] Comte de Barral, *Etude sur l' histoire diplomatique de l' Europe 1648—1791.*, Paris, стр. 75.—77.
[87] *Contarini*, II, 77.
[88] *Idem*, II, 78.

да јој нема помоћи ни откуда, пристаде под часном погодбом да напусти место.[89]

Још горе су стајали Турци према Млечићима у Далмацији и у Мореји.

Топал-паша босански покуша да нападне на Дрниш не би ли тако одвратио Млечиће од Книна, али у томе не успе. Шта више Срби, млетачки војници, упадоше у Херцеговину према Мостару и Габели и отуд одвукоше велики плен а нико их при том не омете. За тим Млечићи стадоше опседати Книн, а Турци поново покушаше не би ли их омели у томе. С тога се сада херцеговачки паша упути на Дрниш, да га заузме и да тако Млечићима пресече везу с позаднином, али млетачки заповедник у Дрнишу дознавши за намеру пашину посла неколико српских чета у заседу а он с посадом изиђе пред Турке, па кад отпочне бој, претварајући се као да бежи наведе Турке на српску заседу, те ови ту грдно пострадају.[90] За то пак време главни провидур далматински Корнаро опседаше Книн па пошто је топовима направио бреше на зидовима градским, 2. септ. (по нов.) нареди јуриш. Тада Турци буду нагнани да се из доњег града повуку у горњи, али се ни тамо не могоше дуго држати, јер кад им млетачки топови обрушише зидове, а помоћи не беше ни откуда, посада, с пашом Атлагићег и његовим синовцем крчким санџак-бегом на челу, предаде се, те 12. септембра Млечићи уђоше у град. Док је пак опсађиван Книн, Турци изгубише на тој страни још и Врлику и Звониград, а кад све ово паде млетачких шака, млетачке старешине намислише да се крену у Нови у Боки, па да отуд упадну у Попово и Требиње, једно да би порушили неке куле, из којих су испадали Турци те републичиним поданицима наносили штете, а друго што су Дубровчани, бојећи се да тим крајевима не завладају Млечићи, говорили да ће они, будући су под ћесаревом заштитом, у суседне градиће увести своју посаду и ушчувати их против Млечића. И главни провидур отпоче радити на томе али га у половини посла прекиде зима.[91]

---

[89] *Idem*, 79.
[90] *Idem*, 121. и 122.
[91] *Idem*, 123. и 124.

Али најгоре прођоше Турци према побуњеницима у Црној Гори и у Брдима, који су највише помогли Млечићима да с мало војске задржавају навалу турску у Приморје. У том погледу за Турке нарочито беше тежак пораз у Кучима крајем марта 1688. год., чије су се последице осећале дуго после тога. У то доба Млечићи имајући уза се цетињскога владику Висариона, не само што су били успели да Црногорце придобију за свој смер, већ су шта више били успели да се утврде на Цетињу, одакле су стали ширити своју власт и даље по Црној Гори. Тај пак успех млетачки необично је једио Сулејман-пашу Бушатлију, с тога овај покуша да придобије Брђане против Црногораца, али у томе не успе, јер се которски изванредни провидур израније био постарао да њихове главаре придобије за своју ствар. Зато Сулејман-паша, кад не успе поклонима нити пак обећањима, по гласницима јави херцеговачкоме паши да се крене преко Колашина, а позва и санџак-бегове Дукађина, Елбасана, Охрида и Призрена, па пошто је претходно у Подгорицу навукао доста хране, с пет до шест хиљада људи стиже тамо идући против Брђана. А ови кад су чули за те припреме Сулејман-пашине, обратише се за помоћ которском провидуру, који им посла праха и олова, уверавајући их, како ће послати и један одред својих људи, да се удружи с Никшићима и Дробњацима, не би ли заједнички с друге стране напали Турке, и да сваког часа очекује да главни провидур у Далмацији дође с војском и бродовљем за потребну диверсију. Ну и ако не би ништа од овог обећања провидурова, Брђани ипак до ноге потукоше Сулејман-пашу под самим Медуном у Кучима. Пошто су поубијали страже, Брђани се прво докопаше града Медуна, у намери да га потом уступе млетачкој војсци; а кад се Сулејман-паша крете с војском на ту страну, они га пустише у брда, па кад је ушао у долиницу медунску, пошто су претходно заузели све излазе из ње, Брђани нападну на непријатеља. Испрва се тукло ватром из пушака, али кад Брђани опазе колебање код непријатеља, баце пушке па се дохвате ножева и с брда појуре на непријатеља, који видевши то нагне у бегство. Узалуд је Сулејман-паша зауста-

вљао своје људе они су бежали главом без обзира. Зато кад је видео да опомена не помаже, покуша силом, па смлати двојицу, не би ли застрашио друге, али све то ништа не поможе: Турци су бежали, а за њима и Сулејман-паша, само да спасу главу од брђанскога ножа те оставише на месту покоља оружје, коње и заставе, од којих најбоље брђански главари наменише за поклон провидуру за доказ своје победе над Турцима.[92]

Од како је отпочео рат Млечића с Турцима, у оном западном крају према Црној Гори и Арбанији, нигде горе нису прошли Турци него ово под Медуном 1688. год. Па и последице овога у колико су биле тешке по Турке у толико су од веће користи биле по Млечиће, јер ови успеше да једном доведу Брђане у отворен сукоб с Турцима, а тим су испунили своју жељу још из почетка тога рата: да уклоне сталну сметњу за потпуно задобијање Црногораца Још у првој глави напоменуто је како се 1684. год. которски провидур поглавито старао да измири Брђане с Црногорцима, јер ови беху у завади,[93] а на другом месту истакнуто је како њена последица беше погибија Црногораца и Приморaца у мају 1685. год. код Вртијељке.[94] Ти односи Црногораца с Брђанима знатно су успоравали акцију млетачку на оној страни и нису давали жељена ресултата, зато су се провидури старали да Брђане заваде с Турцима па кад их закрве и од њих створе непријатеље турске, да их измире с Црногорцима и да им пред очи ставе заједнички задатак према Турцима, који је, наравно, ишао у прилог извођењу млетачкога задатка на тој страни. И они су то постигли. Брђани су пристали уз њих као оно раније Црногорци, који су у ово време, преко свога владике Висариона, више пута изјављивали которском провидуру не само пристајање уз републику већ и своју оданост као према господару, па да би то што јаче посведочили, затражише од провидура да се у

---

[92] *Il Montenegro dai relazioni dei proveditori veneti*, Roma 1896, стр. 24. и 26. (У саслушању брђанских главара: попа Радоње Зечевића, Станка Иликовића и Нова Попова од 2. априла у Новом).

[93] В. горе на стр. 9.

[94] Јов. Н. Томић, *Последње две године живота и рада Баја Николића Пивљанина*, стр. 31. и 32.

манастир на Цетињу стави млетачка посада војничка, која ће допринети да Црногорци буду што јаче привезани за републику. И та им се жеља испуни, а република успе да ојача и даље размакне свој утицај.[95]

Удруживањем Црногораца с Брђанима Млечићи постигоше да што лакше одолевају нападима турским на оној страни и да прошире своју власт и утицај. То пак није давало мира Сулејман-паши те је и даље купио војску и нападао на Брђане и Црногорце, али је једнако бивао одбијан.[96] Па као што је ово Сулејман-паши сва пажња била одвучена на ону страну, тако је створено и херцеговачком паши с покретом Никшића, Дробњака и других племена херцеговачких. Сем тога видели смо горе да су Турци имали доста посла и у Горњој Далмацији, а тако је било и доле у Мореји. И на тај начин у покрајинама турским суседним с млетачким земљама Турци су били толико заузети и оружана снага била им је толико потребна за одбрану њихова краја, да је нису могли слати на другу страну без уштрба по свој крај. Због тога је северна међа турске царевине према ћесаревцима била слабо заштићена, јер није могла добијати помоћи, а народ је својим покретом ослабио и оно мало моћи за отпор.

Као што се, дакле, види, и ако су ћесаревци повукавши знатан број војске с доњег Дунава на Рајну знатно ослабили на Дунаву, ипак Турци због својих недаћа нису се могли користити неприликом ћесареваца. Шта више Порта будући уверена у свој тежак положај и немогућност да одоли непријатељима, још пре пада Београда била је послала своје пуномоћнике да с ћесаром преговарају о миру. У том посланству беху Портин драгоман Александар Маврокордато и Сулфикар-ага, ранији чауш-баша великога везира, а по вестима, које су се у Цариграду проносиле почетком јула те године, они су били опуномоћени да преговарају у том смислу: да ће султан бити задовољан ма што они да закључе, јер му је исход рата изгледао рђав, пошто се у Цариграду осећала оскудица како

---

[95] Више о приликама на овој страни има у књижици *Из историје Црне Горе две расправе,* по архивским подацима написао Јов. Н. Томић, Земун 1901, стр. 9.—14.

[96] *Il Montenegro dai relazioni dei proved. veneti,* стр. 37.—40.

у новцу тако и у људима.[97] Али посланство у самом почетку би рђаве среће и имаде својим очима да види како ћесаревци заузимају Београд.[98] У Цариграду пак настаде ковање завера против султана Сулејмана а у корист ранијега Мехмеда, па као што се обично дотле радило, чим се дознаде за заверу, настаде низ најодвратнијих сцена од покоља и дављења војничких старешина и имућних људи. За саму једну ноћ би удављено шест стотина главних завереника, а у току од четири дана ту судбу дочека број од шест хиљада присталица ранијега султана Мехмеда, напабирчених међу јаничарима, спахијама, евнусима, црницима и особљем дворским. А да се још увећа тај страшни ефекат, пожар дохвати и уништи читав један крај Цариграда, а у то још стиже вест да је Београд пао а серашћер побегао у Хасан-пашину Паланку и да су Млечићи заузели Негропонат.[99] Одасвуда су стизале само вести о недаћама те се Турци надаху некој срећи још једино од диверсије француског краља Луја XIV с упадом у Немачку.

Ну Турци не учинише ништа да се помогну том диверсијом, а рад пуномоћника за склапање мира с ћесаром иђаше и сувише споро, да би се отуд могло надати успеху. Међутим, ако није било војне у великом стилу, како је изгледало да ће бити после пада Београда, ипак је било ратовања и спремања на обе стране. Од заостале војске ћесарске у Србији већи део гледао је да очува прибрежна утврђена места, која ће послужити за ослонац при обнављању акције, док су поједине чете крстариле по земљи трудећи се да дижу народ на Турке. Али док се акција ћесарске војске у Србији свела на одржавање стања што је било наступило по паду Београду, она војска што је оперисала у Ердељу и према Влашкој имала је много више успеха и њено делање јесте од интереса за нас у овој прилици, једно што је с њим у вези рад српских устаника на тој страни и друго што у томе треба тражити разјашњења даљим интересним појавама у 1688. и 1689. години.

[97] У писму Клеронома од 3. јула из Цариграда (Hurmuzaki, *Documente privitóre la Istoria Românilor*, vol. V, partea 1. стр. 159.).

[98] *Contarini*, II, 76. и 77.

[99] *Documente privitóre la Istoria Românilor*, vol. V, partea 1, стр. 160.

Операцијама те ћесарске војске нарочито је помогао устанак Срба у Банату, који брзо нађе одјека и на десној страни Дунава. Горе је поменуто да је о покрету српском на тој страни било вести још у почетку 1688. год. и да су устаници тражили помоћи, како би устанак добио већих размера. Пад Београда, повлачење турске војске и унутрашње смутње у царевини турској нашле су одјека и на тој страни. Посаде турске биле су знатно умањене те су олакшале успех ћесарској војсци и устаницима. Тако кад је ђенерал Карафа напустио заповедништво ћесарске војске у Ердељу, његов последник ђенерал Ветерани крете војску на Карансебеш и заузе га поглавито уз припомоћ побуњеног народа, који после тога позва Ветеранија да заузме Шиклош, чија посада, кад се виде у шкрипу, предаде град нападачу.[100] Ветерани потом посла нешто војника, Немаца и Мађара, да заузму Мехадију, чија посада чим спази ћесаревце, напусти градић и побеже у Ршаву. У то се Срби у околини ове вароши окупише у доста знатном броју (било их је на три хиљаде бораца) па ноћу нападоше на Ршаву, уништише у њој гарнизон турски и порушише градић, у који се беху склонили Турци из посада по околним тврђавицама. Како пак место беше без вредности стратегијске, те га није требало утврђивати и у њ стављати сталну посаду, Ветерани га не хтеде поседати, већ га даде српским устаницима, који га заузеше и у њему поставише основ за свој даљи рад.[101]

На глас о овом успеху устаника посаде из других турских градића на левој обали дунавској стадоше се нагло повлачити на супротну страну. Али и устаници учинише то исто и прешавши у Србију стадоше дизати једнородну браћу на оружје против Турака. Напредовање је ишло доста споро, али је главно да је било успеха; а било га је што је у тимочкој долини код Срба, као и даље источно код Бугара, било створеног расположења за такав рад против Турака, који су тамо, као и другде, рђаво поступали с рајом и код ње против себе изазивали мржњу. У ово пак доба

---

[100] *Contarini*, II, 84.; *Freiwillige Theilnahme der Serben und Kroaten* стр. 62.

[101] *Contarini*, II, 84.

живот тамо постаде тежи него раније, јер се Татари из Угарске повукоше већином у источни крај Србије и у Бугарску, налазећи да им је отуд најлакше упадати у Угарску, као и у Ердељ. Будући самовољни и обесни они су и раније правили зулуме и на народ ударали намет, те су многи морали бежати преко Дунава и склањати се по Влашкој, али сада после ових неуспеха у Ердељу, њихово понашање постало је много горе. Уз то поред тог некрштеног непријатеља јави се у том крају још и један крштени: незадовољник угарски Текелија. Његове присталице нађоше тамо склоништа па гневни на свог највећег непријатеља, ћесара, не могаху радо гледати ни на оне што од њега очекиваху ослобођење од Турака, с тога се према народу понашаху као год и сами Турци.[102] Због тога устаници српски из Ршаве прелазећи на десну страну Дунава могаху се надати одзиву, и кад овога беше, посаде турске у градићима на тој страни нађоше се у врло незгодном положају. Дакле, први корак обећавао је устаницима да ће им се испунити полагане наде.

На тој страни устаници бацише око прво на Кладово, у чијем је граду било турске посаде, о којој је ђенерал Ветерани мислио да је ваља уклонити па заузевши обе обале да се Турцима спречи саобраћај Дунавом. Да пак устаници баце око на ово место, један разлог више беше плен на који су рачунали тамо. Још првога дана када су ћесаревци прешли Саву изнад Београда, а Јеген-паша повукао се у Србију, многе породице турске у Београду покупивши све боље од покретности седоше на лађе и спустише се Дунавом, па док се неке беху упутиле к Никопољу, многе се задржаше у Кладову очекујући да виде шта ће бити с Београдом па да се поврате у Београд или да иду за онима првима. Али кад српске устаничке чете по заузећу Ршаве прећоше на другу страну Дунава, заповедник турске посаде у Кладову побоја се за се, за становништво у граду и за оне бегунце из Београда, што у лађама код Кладова једнако чекаху, побоја се да не прођу као становништво у Ршави па

[102] Fermendžin, *Acta Bulgariae ecclesiastica,* у документима под бр. 194. и 195., на стр. 302.—304.

јави ђенералу Ветеранију да ће му уступити град али под погодбом да становништво и посада могу слободно изићи и собом понети сву своју покретност. Ну Ветерани не хтеде пристати на то, већ запрети да му се претходно исплати сто хиљада дуката па да никога глава не заболи, али док се то учини, да му се имају дати за јемце двадесет и четири најотменија Турчина из Кладова. И Турци видећи да немају куд на другу страну пристадоше на Ветеранијев захтев. Тада прво бише пропуштене барке с бегунцима из Београда, потом српски устаници заузеше град, али управо кад су се изаслани Ветеранијеви официри бавили извођењем закључене погодбе и примали новац од Турака, одметник Текелија изненада нападне на варош, запали је, па неке Србе поубија а друге с немачким официрима одведе у ропство. За то време Ветерани бавио се на левој обали и не помишљајући чега може бити на супротној страни. Он очекиваше своје одаслате људе, али кад виде да ових нема да дођу, посла једног од заробљених Турака на супротну страну да види шта је било с Кладовом и да од паше затражи извршење закључене погодбе. На то ђенерал доби вест шта се десило, зато поново посла људе кладовском паши тражећи што и раније, а уз то још и повратак робља, претећи ако то не учини да ће смрћу казнити не само таоце већ и на осам стотина душа турских, што беху као робље код њега.[103] Ну та претња не би извршена, јер кад је Ветерани мислио да са својом ојачаном војском пређе у Србију, стиже му вест да се знатан одред Татара кренуо на Ердељ, те се крете тамо и обрати више пажње развоју догађаја у Молдавској.

Последица Ветеранијева повлачења с Дунава беше слабији рад устаника српских. Али у то тамо стиже вест о паду Београда те народу даде наде да ће га ипак победоносно оружје ћесарско ослободити од Турака. На помоћ од ћесареваца нарочито су изгледали католици у подунавској Бугарској, чији су мисионари били најбољи посредници за ћесареву ствар у том крају. Зато кад је стигла вест о паду Београда, ра-

[103] *Contarini*, II, 84. и 85. О учешћу Срба код Кладова има и у Ветеранијеву писму од 24. августа ердељском кнезу Апафију у *Monumenta comitalia regni Transylvaniae* (Erdelyi Országgyülesi emlekek, Budapest 1897), Tomus XX, стр. 100.

чунајући да ће ћесарска војска продужити како је била започела и надајући се да ће их православни помоћи, католици се прихватише оружја и дигоше се на Турке, али у томе зло прођоше, јер их остали Бугари не потпомогоше, а Татари и Текелијеви Мађари подигоше праву хајку на њих. Ко је могао бежати, тражио је спаса преко Дунава у Влашкој или се склањао у гору, али га је и тамо стизала потера, те су многи били похватани и мучени, одвођени су чак преко Црног Мора, или су убијани.[104] Али најгоре беше што је угушен покушај устанка народног у Бугарској и што се више није покушавало обновити га, а да тога не беше, био би потпомогнут и устанак Срба у тимочкој крајини, помоћу кога су ћесаревци мислили да утичу на народ у Бугарској и да развију своју акцију на тој страни.

На покрет пак народа у Бугарској ћесарска политика мислила је исто као и на покрет у Србији, само је овај други, због његова значаја, стављала испред првога. Ну тамо на крајњој источној међи још више су јој привлачиле пажњу прилике у Влашкој и Молдавској, с тога се тамо и упутио Ветерани. Речено је раније како су господари Влашке и Молдавске слали своје посланике ћесару, по којима су изјављивали како желе помагати његовој војсци,[105] али они не извршише обећање, већ и даље над собом признаваху власт турску, која их је поново утврдила у достојанству кнежевском, па су и даље плаћали данак Турцима, и, што је најинтересније, кад се Антоније Стефани, католички бискуп никопољски, бавио у Бечу као посланик влашкога кнеза Шербана Кантакузена,[106] овај се обраћао руским царевима за помоћ против католичке најезде, која је крчила пут ћесаревој власти. Такав корак Кантакузенов изгледа чудноват, јер су тада, у доба успеха ћесареваца и опсаде Београда, биле врло неповољне прилике за Турску, те према томе повољне за Влашку и Молдавску, ако су желеле, да се, уз припомоћ ћесарске војске, ослободе од Турака. Али тај једновремени Кантакузенов

---

[104] Fermendžin, *Acta Bulgariae ecclesiastica*, стр. 302.—305.
[105] Види горе на стр. 38.
[106] *Fermendžin*, op. cit., стр. 302.

рад на две стране, у два потпуно супротна правца, показује да је овај зазирао од ћесареваца и да је у њихову напредовању увиђао опасност за се и за своју власт. С тога кад се боље расмотри Кантакузенов рад, види се јасно да његови кораци у Москви, преко архимандрита Исаије, управо имају допуне у онима што су их његови посланици чинили код заповедника ћесарске војске у лето те исте године. Кад се ђенерал Ветерени с Дунава био упутио на север да спречи Татаре од упада у Угарску и кад се био упутио ка Кронштату (а то је било крајем августа), кнез Шербан Кантакузен више пута слао му је посланике молећи га да с војском не улази у његову земљу, јер се боји да то не дâ повода Турцима за пљачкање по њој. На ту молбу Ветерани одговори да му долази као пријатељ, али такво пријатељство не беше по вољи Кантакузену а још мање му се допадаше Ветеренијева жеља да му војска презими у Влашкој. Кантакузену се никако не допадаше да турску заштиту замени влашћу ћесаревом. Па као што је ово Кантакузен гледао да удаљи ћесаревце од своје земље, тако је радио и молдавски кнез, који је још у јуну посланицима у Беч посланим изјављивао како и душом и срцем нагиње Хришћанима и да жели успеха ћесарској војсци, али да га невоља нагони да буде платежник Портин, зато моли ћесара да не допушта својој војсци да уђе у Молдавију, јер ће одмах и Турци учинити то исто, те ће му земља постати попришште рата и у њој ће завладати пустош.[107]

У осталом није се чудити што је кнез Кантакузен гледао да одврати ћесаревце од своје земље, јер се зна да је био противник политике, коју је водио ћесар Леополд према хришћанским народима некатоличке цркве. Што је пак ћесару слао своје посланике и изјављивао своју готовост да ће помагати његовој војсци на тој страни, то је само знак његовог врло опрезног рада, да у оно доба немоћи турске не би имао ћесарску војску отворено непријатељски расположену према себи. То се види чак и по томе, што кад у септембру 1688. год. умре овај, и његов наследник и

---

[107] *Contarini*, II, 85.–86.

сестрић му Константин Бранкован Басараба, који је бко много већи пријатељ ћесареваца, морао је одмах слати посланике у Беч, да преко њих изјави ћесару своје добро расположење према његовој ствари али уједно и да га замоли за наређење да, у *знак пријатељства*, ћесарска војска не улази у Влашку, јер ће је изложити опасности од Турака.[108] Дакле, као што се из изложених прилика и догађаја види, до месеца септембра 1688. год. однос Влашке и Молдавске према ћесаревцима није био такав, да су ћесаревци могли очекивати помоћи својој војсци с те стране, зато је и акција њена била слабија, јер се у исто време морало водити рачуна о непријатељству Турака и Татара, који су је нападали, и о недовољној предусретљивости или боље рећи о нерасположењу становништва, на чијем се земљишту бавила ћесарска војска. Али да се поправе прилике на тој страни, извршиоци политике ћесарске нису смели прибегавати употреби силе, једно што је у доба одвлачење војске с Дунава на Рајну нису имали довољно, а друго што би њеном употребом довели у питање дотадашњи успех, с тога се прибегло много подеснијем средству за ову прилику.

Несумњиво је да ћесарска акција ратна 1688. год. није постигла колико се мислило постићи у почетку године, јер постигнути успех 1687. год. давао је много наде ћесаревцима за следећу годину. Зато је околина наваљивала на ћесара да се за времена, још у пролеће, ступи у акцију против Турака, пошто се надала не само да ће се заузети Београд, већ и сва Србија, Босна, Бугарска, Горња и Доња Угарска, Славонија, Ердељ, Молдавска и Влашка, да ће Турци бити отерани чак иза Дринопоља, а потом уредити мир, који ће донети све користи што се могу очекивати од њега, после чега ће ћесар имати кад да постигне и друго за чим жуди. Тако је писао ћесару калуђер Авијано, повереник душе и тајана његових, још у писму од 28. јануара те године, погађајући жељу позваних и заинтересованих.[109] Али ови исти знали су и то да је поло-

---

[108] *Idem*, 86.

[109] »Se mai è bisogno che V. M. C. facci che si esca per tempo in campagna, è bisogno quest' anno, sperando che facendosi presto V. M. C. acquisterà Belgrado, tutta la *Servia, Bossina, Bulgaria,* Ungaria superiore et

жај Хришћана под турском влашћу врло тежак, па су рачунали да ће ови бити толико одушевљени успехом ћесарског оружја, да је само потребно да се ова примакне па да се народи дигну против Турака. Ну они нису сматрали да с тим Хришћанима треба поступати добро, благо и искрено, као што је тако требало поступати и са свима онима, од којих се тражило помоћи у борби с Турцима и од чијег је учешћа зависио ратни успех. Шта више, а на супрот томе, ишло се тако далеко, да се неискрено радило и према најближем и најбољем савезнику, према млетачкој републици, која је својим успехом у јадранском Приморју и у Мореји помагала акцију ћесарске војске на Уни, Сави и Дунаву. А такав рад ћесареваца није могао бити а да се не осете штетне последице по успех њихов. И тога је било у јесен 1688. год. како на оној страни где се сукобљавала тежња ћесареваца са интересима млетачким тако и на истоку према Влашкој и Молдавској. Зато се, дакле, покушало спасти дотадашњи успех, али шта је урађено, видећемо кад се осврнемо још само на један интересан појав.

Кад је ћесарска војска продрла на доњи Дунав, ћесарем је била овладала тако велика пожуда за грабежем да му не беше доста рачунати на Ердељ, Влашку, Молдавску, Бугарску, Србију и Босну, већ смераше да приграби и Херцеговину па да се преко Арбаније спусти на Јадранско Море и да тако своје помагаче и савезнике Млечиће сузбије из крајева, на које су они, по уговору од 1684. год., имали права као на свој ранији посед или што су били у сфери њихових интереса. Зато се 1688. год. ћесар истаче за заштитника Дубровника, чијем је опстанку претио млетачки успех у Далмацији, и помоћу Дубровчана гледало се да се успори млетачки напредак у оном крају. Ну то је било познато Млечићима зато су они гледали да сузбију сваки корак ћесарев, који би био од штете за њих. Тим се пак поступно подривао основ

---

inferiore, *Schiavouia, Transilvania, Moldavia* e *Velacchia*, e cacciar il Turco di là di Andrinopoli e poi far una pace con tutti li avvantaggi; et all' hora, disponere le cose per incoronare Re de Romaniil Re d' Ungaria. V. M. C. habbi à cuore la prestezza e vederà meraviglie (di) Dio e della sua (bontà) Lo sappi pur temere e non dubiti, ma confidi! (Onno Klopp, *Corrispondenza epistolare* etc., стр. 155.)

заједници између ћесара и млетачке републике,[110] што је у то доба било нарочито штетно за ћесара, кога је *непознавање* и *недовољно процењивање* једних и *прецењивање* других прилика доводило до неостварљивих планова. Ови пак планови били су од толико веће штете што се, рачунајући на њихову остварљивост, смерало на извођење других задатака, па је зато неостварење свакога од ових значило неуспех и врло озбиљну сметњу остварењу главнога задатка према Турцима.

То непознавање прилика огледа се врло лепо у ћесаревој поруци Баденскоме после битке код Дервенте у Босни а у доба пада Београда. Ћесар му тада јави како је заповедио изборнику баварском, да му пошље пет до шест хиљада људи па да с њима продре дубље у Босну, али за то време да има да пошље вешта човека у Сарајево, који би тамо потражио најугледније људе и с њима се договорио, да ови не само у Босни већ и у Србији и у Далмацији уведу царске посаде у тврђаве, па ако то не може постићи милом, нека ради силом.[111] Али док ово ћесарево мишљење о Босни, које потиче просто из *непознавања* отпорне снаге у народу што је бранио Босну од ћесарске војске, и да Бугаре, ван утицаја католичких мисионара, подбоде против Турака, можемо сматрати *лаковерношћу*, то се већ не може рећи о кораку предузетом у Славонији против православних, о кораку према влашком кнезу Шербану Катакузену, кад га је, признајући му порекло од цариградских Кантакузена, хтео придобити да ради за њ, па се то не може рећи ни о кораку учињеном према Ђорђу Бранковићу. Све је ово чињено с *чарочитим планом*. Свему

---

[110] Млетачки посланик у Бечу Корнаро био је потпуно обавештен о свему што се радило између ћесара и Дубровчана, зато још у депеши од 22. нов. 1687. год. писаше како „...doppo l' aquisto di Castel Nuovo accresciuti i sospetti e le gelosie de medesimi Ragusei, adombrati principalmente dalla vicinanza dell' armi publiche cerchino sempre più di stabilirsi con favorevoli riccorsi nella protegione di Cesare, et à tal fine mandino il solito tributo principiato già à corispondere l' anno passato“ а знао је и о томе да „...li Ragusei stessi non siino per acconsentire d' assogetarsi all' Armi Imperiali e ricever tale Pressidio, che li alienarebbe totalmente da Turchi, ne li preserva de pericoli, ma che più tosto preferiscono di mantenirsi nel stato di libertà in cui sono...“ те је с тога лакше било Млечићима да паралишу рад ћесареваца у том крају. (*Tade Smičiklas, Dvjestogod. oslobodj. Slavonije* I, 137).

[111] Tade Smičiklas, *Dvjestogod. oslobodj. Slavonije*, I, 143.

овоме даљи узрок треба тражити у оном назирању опасности од *акције руске код православних*, која је, изгледало је, имала смер противан ћесареву. Ова три последња корака јесу производ *чистог рачуна* ћесарске политике. Сва три имају везе један с другим, и последњи, онај с Ђорђем Бранковићем, управо је допуна оним другим двама, па како се ово тицало поглавито српскога народа потчињеног Турцима, да видимо шта се управо тежило с пошиљањем Ђорђевим на доњи Дунав.

У јесен 1688. год. у Бечу се добро знало да ћесарски успех у Србији сваког часа може бити доведен у питање. До таквог суда доводи расматрање свих прилика у покрајинама, где је оперисала ћесарска војска. Њој најлакше беше према Хрватској где је народна снага чинила основ војничкој снази, али се ипак у Босни није могло напредовати због једнодушног и снажног отпора мухамеданског становништва, које је знало шта брани, као и због тога што је најезда католичка нагнала православне да напуштају освојене крајеве па да се селе у Босну. На северу Србије ћесарска војска била је недовољне јачине, према Влашкој и Молдавској владало је неповерење с обеју страна и Татари су могли лако да упадају у Угарску. А за све то Турци су знали, зато су код њих настале нове припреме за поход на Дунав. С тога је у таквој прилици покрет српског народа имао да ублажи озбиљност положаја, и на то се мислило у толико пре што се у северном делу Србије као и у Ердељу наишло на расположење и што су у Србији устаници били једини што су нешто радили после повлачења већег дела ћесарске војске на Рајну.

Негде потпомагани по којим мањим одредом ћесареваца а негде сами устаници су били успели да истерају Турке из многих градића и паланака. По који пут чете њихове беху врло велике, те су у толико лакше успевале. Тако једна од већих чета, окупљена у северозападном крају, нападе прво на Соко украј Дрине, па пошто га заузе крете се на исток, наиђе на један турски пљачкашки одред те га потуче па се потом примаче к Дунаву. Тада заповедник ћесарске војске Капрара постакнут успехом устаника на-

реди ђенералу Хајслеру да похита на ону страну Мораве и да заузме Пожаревац, како би се помоћу њега бранило заузеће онога краја. На то околни народ скочи те поможе ћесаревцима да се на Морави према Куличу подигне мост, преко кога ће се одржавати веза с обе стране Мораве и да се може посади у Пожаревцу слати помоћи из Београда и Смедерева.[112] Кад је за те припреме чуо Јеген-паша, који се бавио у Нишу, и кад је дознао да народ помаже ћесаревце, с једним јаким одељењем Татара и Турака упути се моравском долином, па не наишавши на отпор стаде палити српска села и у путу до Ресаве попали их преко сто и педесет. За то дознаде ђенерал Хајслер па кад затражи и доби помоћи од Капраре заједно с устаницима српским упути се паши у сусрет, који их не сачека већ наже натраг. После тога ћесарски војници вратише се у своје посаде а српски устаници продужише пут, и четири хиљаде ових упути се на Ужице, на чију варош одмах нападоше, па кад је заузеше, Мусломана нешто потукоше а нешто заробише и задобише добар плен, што кад виде посада у граду, мислећи да је са Србима ћесарска војска предаде се.[113] На тај начин цела северна Србија до састава двеју Морава, изузимајући једино тимочку долину, радом српских устаника била је очишћена од Турака, тако да стварни господари у њој беху Срби, али као авангарда ћесарска.

За то добро расположење народа у Србији према ћесареву предузећу знало се још за време опсаде Београда, с тога се гледало да се ово *ојача* те да се на тај начин противнику одузме могућност, да се задржава у блиским крајевима. Да се пак рачунало на отпорну снагу устаника види се по самом поступку Ветеранијеву, који је повлачећи се на север могао оставити устаницима да сами држе Ршаву с околином, као и преко Дунава да задрже напуштено Кладово и друге градиће, у којима се Турци не смедоше задржати. А рад ових устаника био је од у толико веће користи, што му поглавити задатак беше да спречава

---

[112] *Contarini*, II, 86.
[113] *Idem*, 87.

саобраћај Дунавом и провлачење Татара у Угарску, што за ћесаревце не беше тако мала добит. Али да би устаници радили како су започели и да би било неког, који би их подстицао на још јачи рад, извршиоци ћесарске политике нађоше да је потребно послати им Ђорђа Бранковића. Овај је, дакле, имао да послужи за оруђе тој политици, а да би на повереном му послу радио са што више воље и са што више наде на успех, ћесар му подари диплому 20. септембра 1688. год., на коју кад бацимо један поглед и кад је доведемо у везу с оном од 1683. год. уверићемо се и о обележеној тежњи ћесарске политике.

Не знамо са каквих је заслуга (али је извесно да није *ни за шта)* ћесар 7. јуна 1683. год. признао Ђорђа Бранковића за наследника Бранковића, који воде порекло од Вука, и зашто му је дао баронство угарско. Тек тај интересни документ вели да је ћесару било мило што је чуо да је Ђорђе пореклом од породице, која је некада била славна и цењена, из које су (по том чувењу) неки владали Босном, Бугарском, Далмацијом, а други Хрватском и свом Илиријом, те га је због његове вредноће, верности, угледа, памети и увиђавности, њега као и потомке му, уврстио у ред барона угарске круне и *утврдио га у наследству Херцеговине, Срема и Јеноиоља,* да би тим показао, како својим верним поданицима тако и онима са стране њему оданима, а нарочито потомцима и наследницима ових, да се верност ћесару цени, и да се на ове угледају други.[114] Кад је пак Ђорђе према себи стекао оволико ћесареве милости, значи да је то заслужио нечим; а што се на његове заслуге и стечено бла-

---

[114] „.... te Georgium Brancovich, qui tum ab insignibus animi dotibus, solertia, industria, fidelitate, prudentia et iudicii maturitate, tum vero a natalium splendore summe laudatus, nobisque commendatus extitisti, ex ea siquidem familia te originem trahere percepimus, quae olim in tanto flore, existimationeque ac celebritate fuerat, ut non nulli ex eadem in sublimi Regiae dignitatis culmine colocati, Bosniae, Bulgariae, Dalmatiae, alii Croatiae, ac universorum Illyrici regnorum imperio, atque dominatu potiri.... *te* inquam *Georgium Brancovich,* ac per te Szavam pariter Brankovich fratrem tuum carnalem et uterinum, *haeredes item ac posteritates tuos* utriusque sexus universos... non solum in ordinem et numerum, coetumque ac consortium verorum et indubitatorum Regni nostri Hungariae liberorum Baronum evehendos, aggregandos, aunumerandos, et cooptandos, verum etiam *in haereditate suprafatorum Herzegovinae, Syrmiae, et Joanopolis districtum.....*“ (J. Рајић, *Исторія,* Часть IV, прибавл. III, стр. 286. и 287.)

говољење обраћа пажња другима, а поглавито онима *ван граница ћесареве државе*, јесте доказ да се у оно незгодно доба по ћесара желело придобити и друге, од којих се могло очекивати користи.

Другом дипломом од 20. септембра 1688. год. ћесар Леополд потврдио је Ђорђу Бранковићу све што му је признао првом, па и у овој нарочито истиче, како он, као владалац, жели да к свом престолу примами *дїухове не само својих верних поданика већ и оних странога рода и колена*, те да на тај начин у краљевинама и у својим областима умножи знамените породице, којима ће *повратити сјај, потамнели услед тиранције турске* или другога чега. Међу те породице што им требаше повратити некадашњи сјај Леополдова повеља убраја Вука Бранковића из Подгорице, као господара Херцеговине, Срема и Јенопоља (у коме су Бачка и *Влашка)*, и Ђурђа Бранковића, господара Илирије, великога војводе горње и доње Мизије и горе наведених земаља. Повеља даље признаје порекло овом другом Ђорђу Бранковићу од горње двојице, и ради *стечених заслуга*, а из побуде према истини и правди, да Ђорђева дела остану обесмрћена и достојна трајнога спомена, јер су заслужила да им творац буде уздигнут на више достојанство, а и да би и код других његових поданика изазвала ревносну жељу, да му следују — ћесар је, по својој властитој вољи, знајући за све то, а пошто је о том добро размислио и будући здраве свести, Ђорђу Бранковићу и потомству му дао *достојанство угарскога грофа* и потврдио му је право употребе грба, чији је опис такођер обухваћен дипломом.[115]

---

[115] „...Unde nos quoque tanquam ex summi et omnipotentis Monarchiae Dei providentia in summo Caesareae et Regiae dignitatis fastidio constituti non solum fidelium subditorum nostrorum, verum *extranearum* etiam gentium et nationum *animos ad Thronum Mejestatis nostrae allicere,* per hoeque in Regnis et ditionibus nostris illustres familias augere, ipsarumque splendorem hactenus sive *turcica tyrannide*, sive alio quocumque modo suppressum faventibus superis, seu postliminio reducere, utilitatemque ac salutem ipsarum promovere cupientes, postquam tum vetustatem familiae tuae, quae nimirum in tanto olim flore existimationeque ac celebritate fuerat.... tum praecellentes tuas virtutes et qualitates prudentiam nemque, dexteritatem, solertiam, industriam et generositatem, quas ab avito Antecessorum tuorum stemate non minus quam antelatae haereditatis successionem trahere dignosceris, sufficienter contemplati ac experti fuissemus.... Motu igitur proprio, ex certa nostra scientia, animoque deliberato, et sano accedente consilio, deque Caesareae et Regiae potestatis nostrae plenitudine, Te Georgium Brankovich de antelata Podgoricza omnesque liberos, haeredes, posteros ac descendentes legitimos

Али ни овом приликом ћесар *не нагласи* које су управо Ђорђеве заслуге и кад их је стекао. И што је најчудноватије ни сâм Ђорђе не каже отворено у својој Хроници, ма да иначе о себи редовно хвалисаво пише. Па кад се зна да се оваква достојанства не добијају ни за шта, и да је Ђорђе морао учинити нешто чим је обвезао ћесара, онда се морамо питати: Зашто те заслуге не бише нарочито обележене за углед потомству? Да ли то није учињено с тога што су услуге биле таквог карактера да је било незгодно износити их у повељи, те су с тога употребљени они општи изрази? Или да те заслуге нису и сувише увеличане рачунајући на смер, који се имао постићи Ђорђевим увлачењем у угарско властелинство, а који се није могло објављивати, да један део мисије његове не би био обелодањен и онемогућен, али је зато нарочито хваљена воља Ђорђева, да послужи жељеној сврси? Садржина повеље не даје јасна одговора ни на једно од питања, а Ђорђева Хроника још мање,[116] па како нема докумената, који би надокнадили тај

---

utriusque sexus natos et aeterna serie nascituros *titulo comitum* vulgo germanice *Graf* nuncupari solito cum praedicato Illustrissimi, Spectabilis et Magnifici honori eiusmodi debito insignivimus, condecoravimus, et numero coetuique aliorum verorum ac indubitatorum praefati regni nostri Hungariae aliorumque regnorum et ditionum nostrarum hereditariarum Comitum aggregavimus, cooptavimus, annumeravimus et adscripsimus, gratiarumque, libertatum, praerogativarum et dignitatum Comitibus debitarum capaces et consortes fecimus....« (Јован Рајић, *Исторія*. часть IV, прибавл. III, 292.– 295.)

[116] Ђорђе Бранковић у својој Хроници (чијим сам се оригиналом у књижници Карловачке Патријархије могао користити захваљујући доброти и услужности протојереја г. Димитрија Руварца) пре него би навео повељу ништа одрешито не вели зашто ју је добио. Тамо пада јако у очи како после њеног текста одмах на стр. 1725. говори о свом одласку у Влашку с Кантакузеновим посланством (Види даље на стр. 73. и 74.), а ту избегава да каже о свом раду, као што је то учинио и даље под год. 1689., где је требало да говори о свом прогласу српском народу у мају месецу. Али се не треба ништа чудити томе, кад се зна да је Ђорђе Бранковић своју Хронику писао у Јегру у затвору. Јер да је изнео све што је радио, а пошто је над њим било надзора, он би својом исповешћу дао доказа о кривици *према ћесаревцима* и осујетио би кораке код ћесара чињене од стране патријарха Арсенија и народних првака, да буде пуштен у слободу. И та бојазан, да се не ода, указује се у Хроници још на неколико места. Отуда је и оно нагло, сасвим необјашњиво скакање с једног предмета на други. То се нарочито види на стр. 1730., где, пошто је претходно на свој начин описао рад код српских устаника у Србији, прави необичан скок, јер у место да продужи излагање свог даљег рада он наводи писмо патријарха Арсенија од 5. маја 1688. год., о коме је раније било речи. И он то чини из два разлога: да прикрије свој рад који није био од користи за ћесаревце и да истакне заслуге. Али опет кад се има у виду овај појав у његовој Хроници, загонетно изгледа оно избегавање да говори о заслугама својим за ћесара, које су му донеле грофовство.

велики недостатак, даје се маха нагађању и претпоставкама, и тога мора бити у толико пре што Ђорђе у својој Хроници нарочито избегава да говори о правом свом раду пре добијања повеље о угарском грофовству. Зато, ако ће се колико било дознати о побудама ћесарева давања повеље овако ласкаве садржине, као што је ова Бранковићу дана, остаје једини пут да се и овде њена садржина упореди с приликама у времену, када је постала, па према томе да се изведе закључак.

Не искључујући никако могућност да је Ђорђе Бранковић оволику милост ћесареву могао стећи неким делом, које је било незгодно навести у повељи, напомињемо да се при свем том ипак морамо задржати само на познатим и јасним чињеницама. Из ранијег излагања могло се видети да Ђорђев однос са пећким патријархом Арсенијем III није био личног карактера већ да се тамо Ђорђе јавља као ћесарев посредник, те да према томе придобијање патријархово за ћесареву ствар није био мали успех за ћесара. Али томе треба додати и друге познате и горе изложене чињенице из друге половине 1688. године, када је већи део ћесарске војске с Дунава био одведен на Рајну, услед чега се одбрана у Србији и према Влашкој поглавито ослањала на устаничку снагу. Па још уз то кад се има на уму, да је у доба, кад је писана повеља, а то је пре 20. септембра 1688. год., још био у животу Шербан Кантакузен, који се опирао ширењу ћесарске власти над Влашком и уласку ћесареве војске у његову земљу — то кад се горе наведене тачке из ћесареве повеље доведу у везу с доста опширно изнесеним приликама, а нарочито с онима, у којима се налажаше акција ћесарске војске на доњем Дунаву у доба издавања повеље, може се констатовати јасан факат: *да је овако и сувише ласкаво ћесарево признање Ђорђевих заслуга поглавито изазвано неком потребом, да се Ђорђе нарочито истакне.*

Да се пак тим истицањем нешто нарочито хтело постићи види се јасно по крајевима, који су повељом од 1688. год. признати Ђорђу Бранковићу у наслеђе. У оној првој повељи од 7. јуна 1683. год. беше му признато право наслеђа на *Херцеговину*, *Срем* и *Јено-*

поље, а то су били крајеви, које ћесар 1683. год. *није имао нити је*, према ондашњим приликама, *могао мислити да ће их имати*, те их је могао давати, јер га то није стало ништа, исто као оно што је радио с влашким кнезом Шербаном Кантакузеном, кад га је признао за потомка цариградских Кантакузена. Другом повељом, од 20. септембра 1688. год., ћесар је *потврдио ону прву* односно Херцеговине, Срема и Јенопоља, али како су се у размаку од пет година знатно измениле прилике, то је интересно запазити како је ћесар поступио у погледу ове друге своје повеље. У јесен 1688. год. ћесар је *имао Срем у својој власти*, и његови млађи такмичили су се ко ће му више уговети радећи на увођењу католичанства; Јенопоље је очекивала иста судба коју је био дочекао Срем; а на Херцеговину је био бачен пожудан поглед, и ако је ова у случају успеха савезника према Турцима имала припасти млетачкој републици. Али ма да је ћесар другом дипломом признао Ђорђу право наслеђа на Срем, није му дао да тамо иде, већ га је упутио *на другу страну*. Он га је с влашким посланством послао у онај крај, *чији се господар није никако могао склонити да турску власт замени ћесарском*, а уједно да буде у непосредној близини Срба, који су се били дигли на Турке. И та тежња ћесарева биће још јаснија кад се напомене да је у његовој повељи покрајина *Јенопоље* протумачена као да је сачињавају Бачка и *Влашка*, те према томе, кад је Ђорђу признато право наслеђа и на један крај неодређених граница а у непосредном суседству онога што се у оно незгодно доба показивао као непоуздан за ћесара, значи да је Ђорђе Бранковић доле на Дунаву имао да послужи као ћесарев посредник код Срба и против дотадашњег рада кнеза Шербана Кантакузена.

Такав суд о задатку Ђорђа Бранковића проистиче из самог документа — повеље ћесареве — доведеног у везу с догађајима пре септембра 1688. год. и после тога. Оно пак тумачење Јенопоља као и сувишно обасипање хвалом Ђорђа нису ни проста форма ни случајност нити пак ресултат проливеног пера ћесарева секретара, као што случајни изрази нису ни они, којима ћесар вели како сматра за дужност *да к свом*

престолу примами не само своје верне поданике већ и туђинце славног рода и колена, а поглавито потомке оних чувених породица, *чија је славна прошлост неко време била потамнела услед тираније турске* или другог чега; па проста фраза није ли оно позивање осталих верних ћесару и престолу, да се угледају на Ђорђа, чије заслуге, верност и доброту награђује достојанством грофа круне угарске. Све то није случајност, већ *нарочито наглашавање* за ону прилику, да се придобију и они други што су *под игом турским*, јер је то било врло потребно ћесару, како би се олакшало успеху његове ствари код Хришћана потчињених Турцима. Ђорђе Бранковић пак не шаље се у Поморавље већ на доњи Дунав једно што ће се, према прилици и потреби, ставити на чело устаника, код којих ће потомак славне породице допринети да устанак добије већег размера, а друго што ће, као ћесаревом повељом признати претенденат на Јеленопоље мотрити на развој догађаја у суседној Влашкој, јер да није било тога, зашто би му се признавало и обећавало оно што би морало изазвати негодовање код влашког господара, да је овај био потпуно пријатељски расположен према ћесаревим намерама? А како је Ђорђе Бранковић још израније био у вези с пећким патријархом Арсенијем III, поглаваром православних Срба потчињених Турцима, то је сада могао још лакше радити договорно с њим те да се потпуно изведе мисао ћесареваца: *да се у онако неповољним приликама ратовање на Дунаву продужи помоћу српског народа.*

Пошто је добио повељу од ћесара Ђорђе Бранковић придружио се влашком посланству и упутио се у Влашку. О том свом путу он овако вели у својој Хроници: „...И васеми сими достолетним и преданим отбетовездаваніем, ѿ кесарскаго двора ѿпѹщен бивает више много чисьл'ним кратом рекоми Словено Сърбски Деспот втори Гешргие Бранковить иже ѿ тьржищнаго Бечскаго града ваставша и пѹт' шествию ведавшемѹся а прико ѹгьрскои ѡбласти таже и прико Седмоградскои дьржави васпет вазвратившемѹсе приспевает и ва влахозапланинскѹ дьржавѹ, идеже обретает блаженопреставьлшаго се ѡбладателнаго бивемаго воиводѹ Шьрбана Кантакѹзина, ѹженстачию по-

гребанию предавше се бивша, на и во господарско эгово место обладати земльским' избранием новопоставленнаго воиводꙋ ве више биваема писания и именꙋемаго Костандина Брьнкована иже биваше рожден ѿ сестре внꙋк воиводи Шьрбану Кантакꙋзинꙋ и саставшися втори Гешргие Деспот' са ново поставленним Костандин' воиводом, васа кесарска благоꙋгодна обешавания известно емꙋ изяснив' и ва тꙋ зимꙋ тамо ва тржицно Бꙋкꙋрешско престолно место с воиводом пребив...«[117]

А што је Бранковић прво отишао тамо а не к устаницима, томе је било разлога. На јачању устанка требало је радити, али устаници су непрестано делали у корист ћесара, те због тога, као и због доба годишњег, није се имало шта зебсти с те стране. Српске устаничке чете око Ршаве и Кладова беху се договориле да изненада нападну на Видин и да у њему ухвате ћесарева одметника Текелију, који се тамо био повукао с нешто Турака, Татара и својих присталица. Истина, покушај им, због издаје неког Мађара, који о том обавести Текелију, не испаде за руком, али тај неуспех не поколеба устанике, те ови продужише рад.[118] А и зима беше на прагу, а у Турака стари обичај да не ратују зими, већ да се војска у дубоку јесен повуче у градове и на зимовнике, што су урадили 1688. год. С тога, дакле, не беше бојазни код ћесареваца од недовољно јаког рада устаничког, али је зато у Влашкој требало *што пре* радити на стварању повољнијих погодаба ради што потпунијег општег успеха ћесареваца на источној страни. И заиста, наскоро после Бранковићева одласка у Влашку умре кнез Шербан Кантакузен, а на његово место дође већи пријатељ ћесареваца него што је он био, те ћесаревци одмах покушаше да уведу војску у Влашку и у Молдавску на зимовник, и ма да им Бранкован не учини све по вољи, ипак беше много више наде на успех него је било раније. Пошто је пак ратна акција на Дунаву бивала све слабија те није потреба изискп-

---

[117] У рукописној Хроници Бранковићевој (у књижници Карловачке Патријархије) на стр. 1725. и 1727; страна 1726. у рукопису је празна.

[118] *Contarini*, II, 87.; *Freiwillige Theilnahme der Serben und Kroaten*, стр. 176.

вала да Бранковић иде тамо и да прелази у Србију, он се задржао у Влашкој сву зиму, али кад је настало пролеће и кад су устаници развили своју делатност, Бранковић је отишао тамо да изврши *други део* задатка.

Међутим за време овог застоја акције на крајини у Бечу су се водили преговори између пуномоћника султанових и савезничких. Преговори су ишли врло споро, јер су савезници тражили врло много а Турци су уступали мало. Истина, кад су посланици пошли с Порте, било им је, као што смо видели, напоменуто да ће султан бити задовољан с оним што буду испословали, али од тада било је измењених прилика услед ослабљене ћесарске акције према Турцима, те је зато и од стране ових мало попуштано захтевима савезничких пуномоћника. С тога се у преговорима проведе цела зима, па и пролеће дође, а још ништа не би утврђено. Али и ако преговори нису довели ни до чега стварног, ипак су за ову прилику од интереса за нас, јер ћемо тамо наћи још нешто података, који иду у прилог горе исказаном мишљењу о задатку што га ћесаревци поставише Ђорђу Бранковићу.

Ћесареви пуномоћници тражили су да им се уступи сва Угарска са Ердељом, *Влашком*, *Молдавском*, Босном, *Србијом* и *Бугарском*, тврдећи да су ове покрајине саставни део прве. Сем тога захтеваху да се ћесару изда Текелија и да се чување Христова Гроба одузме православнима и преда католицима. Млетачки пуномоћник за републику захтеваше Негропонат са свим прибрежним местима од Коринта до Крфа, Далмацију од Крке до Бојане и од мора до планина, а уз то још градове Уцињ и Бар, све то као свој ранији посед. Пољски пак пуномоћник тражаше Крим, Камјенац и све градове између Дњестра и Дунава и пресељење Татара из Јевропе у Азију.[119] На толики губитак, наравно, Турци не пристајаху, нарочито у време када је ћесарска сила била знатно ослабила на Дунаву, а могли су рачунати и на помоћ од диверсије Луја XIV на Рајни При том турски пуномоћници покушаше да уступцима једноме од савезника створе расцеп између њих, али у томе

[119] *Contarini*, II, 132..—136.; Fessler-Klein, *Geschichte von Ungarn*, IV, 496. и 497.; *Hammer*, III, 828.—834.

не успеше, јер млетачки и пољски пуномоћници имаћаху јасна упуства од својих влада да при преговорима остану у договору с ћесарскима, и ако су увиђали да је потребно закључити мир из узрока што је ћесар морао своју војску повући против Француза, услед чега је ослабила акција према Турцима и што се у случају турског успеха у продуженом рату мора закључити мир под много лошијим погодбама.[120]

Међу обилатим подацима о овим преговорима има их и који се тичу Србије, али је најинтереснији записник конференције од 14. априла 1689. год. Тога дана ћесареви пуномоћници и опет истакоше толико пута изношено тражење, да Султан ћесару уступи сву Угарску са осталим горе побројаним земљама наводећи томе за разлог што је ћесар оружјем заузео и да држи од тих земаља неке целе а од других већи део и што су *народи у тим земљама својевољно признали ћесареву власт.*[121] Да то није све тако, може се видети из досадашњега излагања, али је за нас од интереса ово тражење ћесаревих пуномоћника, јер има везе с досад претресаним питањима. У пролеће 1689. год. ћесарска војска била је где ју је затекла дубока јесен претходне године. У Србији је, као што знамо, држала само градове поред Саве и Дунава, од Бугарске у својој власти није имала ништа, а само један крајичак на западу Влашке био је у рукама српских устаника, који су држали и сву Србију до састава двеју Морава. Дакле ослањајући се поглавито на рад *устаника српских* ћесаревци су тражили уступање поменутих земаља. Према томе пак као и према оном наглашавању пуномоћника ћесаревих, како је тамошње становништво већ признало ћесареву власт над собом, може се судити како је оправдано мишљење, да се у јесен 1688. год. много очекивало од покрета српског

---

[120] *Contarini*, II, 135. и 136.

[121] „.... in ulteriori Congressu nemque die 14 Aprilis declararunt, sub illis generalibus suo Responsio insertis antiquos ad Regnum Hungariae spectantes appertinentiae, videlicet Transylvaniam, Valachiam, Moldaviam, Bosniae Regnum cum appertinentiis, Serviam et Bulgariem comprehendi, eoque a se restituenda peti, eo magis quod pleraque ex his vel in totam vel potiori ex parte Imperator, prospero iustorum armorum suorum successu occupato teneret, vel etiam ipsimet *Populi aviti Juris conscii spontanea se deditione subiecissent...*“ (Hurmuzaki, *Documente privitóre la Istoria Românilor*, vol. V, partea 1, стр. 255.)

народа против Турака. А кад се с тим фактом доведе у везу оно изашиљање Ђорђа Бранковића у Влашку, а на домак Србији и Бугарској, о којима је ћесар својом повељом тврдио да су за њих везане традиције куће Бранковића, чијем потомку признаје право наслеђа на њих као и на „Влашку“, морамо се запитати: зашто да ћесар то чини управо у доба, када му је држање Кантакузеново изгледало сумњиво и опасно по његове интересе? Одговор на то мора бити резултат прилика и тежња ћесаревих, а то је: да је Бранковић, као ћесарев повлашћени претенденат на оне крајеве, поставши грофом краљевства угарског а у исто време и оруђем ћесарске политике, *у то доба* имао да буде пионир за ширење утицаја и власти ћесарске над Хришћанима потчињеним Турцима.

ГЛАВА ЧЕТВРТА

Даљи узроци застоја акције ћесареваца на Дунаву према Турцима. — Прилике на Дунаву. — Немири у Турској и смрт Јеген-пашина. — Тешке прилике српског народа под Турцима. — Осврт на везе патријарха Арсенија III са Западњацима у 1688. год. — Припреме за рат код Турака у Софији и у Видину, а код ћесареваца у Београду и у Кладову. — Рад устаника у Србији у пролеће 1689. год. — Долазак Ђорђа Бранковића из Букурешта у Србију и бављење у манастиру Туману. — Договор његов с патријархом Арсенијем III о самосталном раду помоћу устаника. — Почетак тог Бранковићева рада. — Ратна акција ћесареваца у Србији. — Напредовање Турака на доњем Дунаву и пад Кладова. — Везе Бранковићеве с влашким господаром Бранкованом. — Ћесаревцима прети опасност од православних. — План Баденскога против Турака и православних. — Ратовање у Србији: победе ћесареваца код Баточине и Ниша. — Видин пада у руке Баденскога. — Баденски хапси Ђорђа Бранковића, продире у Влашку и извршује свој план. — Оцена политичкога рада Ђорђа Бранковића 1689. год.

При крају друге главе додирнули смо, у трећој рекли смо нешто више, а у овој, поред расматрања прилика у којима је живео српски народ и догађаја преко којих је ступао у додир с ћесаревцима, обратићемо нарочиту пажњу на питање о политичкој акцији Ђорђа Бранковића, јер кад ова буде разјашњена, биће много јаснији карактер односа српског народа према ћесаревцима, обавеза једних према другима и повластица што их ћесар даде српском народу, избеглом с десне стране Саве и Дунава на леву. Тај Бранковићев рад има исто тако вредности и за упознавање прилика српског народа под Турцима, јер стоји у необично јакој вези с радом патријарха Арсенија, који се тицао народа. Ну и овде, као и раније, нема се довољно података историјских, зато се морају прво расмотрити разноврсне прилике у Србији и око ње, како би нам оне помогле у разјашњењу најтежих питања из историје српског народа XVII столећа.

Од пада Будима па до у јесен 1688. год. у рату ћесара Леополда I с Турцима за првога није било радоснијега догађаја од пада Београда. Горе смо видели чему су се све надали ћесаревци од заузећа тога града, а видели смо, у главном, и шта их је омело, да не постигну што су желели. И једно и друго јасно је исказано у једном ћесареву писму калуђеру Авијану од 26. септембра 1688. год. Из њега се види да је пад Београда толико обрадовао ћесара, да овај није знао како да захвали Богу на толикој милости, ну радост је у брзо била помућена вестима о надирању француске војске у ћесарске земље с десне стране Рајне. Ћесар је тада јасно предочавао опасност с те стране, и да му је било могуће, гледао би да према Хришћанима обезбеди себи мир, како би могао успешно радити на другој страни према неверницима.[122] Ну тога није могло бити, зато је војска с доњег Дунава повучена на Рајну, али док се ова тамо борила, ћесарска дипломатија покушала је да се на истоку користи турским неприликама. С тога је она приступила преговорима с изасланицима турским желећи да тим постигне двоје: прво, да се у првом тренутку насталога рата с Француском прикрије немоћ ћесаревине на источној међи, и друго, да се за времена нађе други извор за отпорну снагу према Турцима.

У то време ћесаревина је била у врло тешким приликама. То тврди са̂м ћесар у једном писму свом повереику, горе поменутом калуђеру Авијану, према коме није ни у колико крио своју зебњу за најближу будућност. С једне стране били су га притеснили Французи, који су по његовој земљи рушили и палили и којима није знао како да стане на пут, док међутим ни на другој није му било много боље. Али најгоре

---

[122] „...Con quanto giubilio io poi habbia inteso la presa di questa importantissima piaza di Belgrado, lo può giudicare V. R. alla quale è noto, di quanta conseguenza sia, e tanto più che non ostante tante difficoltà promisi sempre restar fermo in volere quest' impresa, onde conosco ch' è vera dispositione del Signor Iddio, al quale gratie ne devo immense... parendo che li Francesi non vogliono star più quieti, ma continuando le marcie vogliono far all' Imperio una coperta guerra, onde resto più obligato alla divina providenza, che con quest' acquisto di Belgrado ha disposte le cose in maniera, che non potendo più fare la guerra, si può fare una buona pace, benche sempre io più volentieri la proseguirei per non spargere sangue christiano. Ma V. R. ben sa che nessun può sforzare per tempo la pace....“ (Onno Klopp, *Corrispondenza Epistolare* etc. стр. 173. и 174.)

беше што се није имало новаца. У свему је владала оскудица тако да је међу најбољим пријатељима ћесаревим било и таквих, који су увиђали да се такво стање не може дуго сносити, те су у склапању мира тражили излаза из тешких неприлика.[123] Али при свем том ћесар, гоњен околином, не могаше се лако одлучити на такав корак ни према једном од противника.

Такве пак незгоде у ћесаревини нису могле добро утицати ни на развој догађаја доле на Дунаву. Још при опсади Београда у војсци је било несугласица. Између главних заповедника било је врло јакога трвења. Односи између војводе лоренскога и изборника баварскога беху се толико заоштрили, да је ћесар озбиљно страховао да услед њихова трвења не наступи опасност по успех на тој страни, с тога је у доба опсаде Београда препоручивао да изборник руководи опсадом а војвода да заповеда одредом, који ће штитити позаднину опсадника или да ступи у везу с маркграфом Баденским, који је оперисао према Босни.[124] И то ћесарево заузимање било је донекле од користи, јер је сукоб између ове двојице био сведен на најмању меру те је од њиховог заједничког рада било користи не само по успех при заузећу Београда већ и по акцију ћесарске војске у Србији. Али по паду Београда несугласица се појача и омете победиоца, да се даље користи како беше започео. Дакле, био је пропуштен најподеснији тренутак.

У глави пред овом показали смо какве су биле прилике ћесареваца на разним странама према Турцима у доба опсаде Београда; сада пак треба нам нарочито истаћи да је од успеха на овој страни, а поименце под Београдом, зависио како успех у Влашкој и Молдавској, тако и у Бугарској и у Босни, дакле, на свим додирним тачкама ћесареваца с Турцима. Зато

---

[123] „Nel resto, Parde mio, ben posso dire: *Angustiae mihi sunt undique;* mentre da una parte li Francesi fanno gran danno e turbolenze nell' Imperio, e non vedo come resistergli. Dall' altra non son fuori dell' impegno col Turcho, et abbenchè ancora vorrei continuare questa guerra santa, non vedo la possibilità *per difetto di denari*, mentre il Papa ancora dubita di non poter più continuare, onde non sò quello debba fare. Confido unicamente in Iddio« (У писму ћесареву од 9. децембра 1688. год., *Ibidem*, стр. 175.)

[124] Onno Klopp, *Corrispondenza Epistolare*, etc. стр. 170.

је овамо била обраћена нарочита пажња. Према томе кад је заузет Београд, по мишљењу оних што су наваљивали да се што јаче настави акција у започетом правцу, није требало задовољити се само тим успехом, већ ако се задржи већи део војске за операције у Србији, а одвоји мањи, од једно четири хиљаде људи, и упути низ Дунав[125], рачунало се да би се тако припомогло одреду, који је стајао према Влашкој, јер би се нагнали господари Влашке и Молдавске да отворено пристану на ћесарску страну, а тим би се потпомогао устанак у Бугарској, а тако исто и покрет Срба у тимочкој долини. Али несугласица заповедника није допустила да се то изврши одмах по паду Београда. С тога је, и поред нешто постигнутог успеха заузећем тога града, рад ћесареваца у Влашкој био без видног ресултата. Зато је пропао покушај устанка католика у подунавској Бугарској, па је ослабела и акција устаника српских, једно време остављених самих себи. А кад се још уз то десило, да су, због упада Француза у Палатинат, војвода лоренски и изборник баварски морали похитати на Запад да бране своје земље, те су собом повукли и своју војску с Дунава, акција заосталог дела ћесарске војске у Србији свела се на обичне четничке излете и походе, од којих се није видело онолике користи, каквој су се ћесаревци надали у прво време.

Пошто је пропуштена прилика, кад се у суседним крајевима у већој мери могао подићи народ, који је у почетку требало што јаче помоћи, да би се потом, при повлачењу војске на другу страну, могло рачунати на што јачу акцију његову, заостала ћесарска војска у Србији дубоку јесен и зиму 1688. и пролеће 1689. год. морала је провести чувајући најзнатније прибрежне тачке на десној обали Саве и Дунава. Она

---

[125] »...Ho sempre sostenuto che l' impresa sarebbe seguita più felicemente di quello si potesse credere, come poi è seguito, e se dopo tal impresa havessero con solo 4 mila combattenti seguitato il Danubio sino à Nicopoli, ch' il tutto con sicurezza si poteva fare e facilissimamente, et io ne feci tutti li sforzi per farlo fare con efficacissime ragioni e consiglio di più pratici ufficiali, ma hebbi l' intento contrariato à tutto potere da chi non voleva il passo del Savo, che nel resto, V. M. C. tenerebbe hora sotto il suo dominio la Servia, Bulgaria, Moldavia, Valacchia, ne cavarebbe buone contributioni, animali, biada e farina, et al tutto sarebbe chiuso il soccorso alla Transilvania.« (У Авијанову писму ћесару од 9. децембра 1688. год., *Ibidem*, стр. 177.)

се није усуђивала прећи у наступање према непријатељу, јер јој је снага била недовољна за какву било већу операцију, а нарочито на онако великом простору као што га је она имала пред собом. С тога се за акцију на овој страни очекивало побољшање прилика у ћесаревини и на њеној западној међи. Али су за то били рђави изгледи. С Французима било је горе запело него ли с Турцима, тако да се с овима другима могло пре доћи до неке погодбе него с првима, и ако је околина ћесарева мислила да је преče урадити обратно, а потом свом снагом оборити се на Турчина,[126] што се и ћесару више допадало,[127] и нашто га је нагонио савез с пољским краљем и млетачком републиком, којима још није изгледало да је време за такав корак.[128] С тога су савезнички пуномоћници подносили захтеве, на које турски пуномоћници нису могли пристати, те су се преговори били отегли у недоглед.

Да пак ћесаревци, при свеколиким неприликама својим, тако одгађају с преговорима, давали су им маха нереди у турској царевини, које у почетку 1689. год. изазва Јеген-паша. Немиран и незадовољан, као и свагда дотле, а ослањајући се на једно време успешан рад неког свог рођака у Азији, који се био ставио на чело незадовољницима што тражаху повратак ранијег султана Мехмеда, Јеген-паша, слично свом раду из 1688. год., изазивао је нереде а потом изискивао од Порте да их угуши на тај сачин што ће незадовољнике повести у рат у Угарнку. Другим речима овај је тражио да му се уступи заповедништво над војском у Угарској. Али то му не испаде за руком, јер Порта против њега и рођака му објави „нефирам“, по коме не само да је било допуштано, већ шта више дужност је била свакога поданика султанова да гони и да уништава заверенике. Зато кад Јеген-паша виде да је на положај заповедника војске у Угарској био постављен Арап-паша и да га напуштају многе присталице, које немајући више шта да пљачкају по опустошеној земљи одлажаху новом

[126] *Ibidem,* 178.
[127] *Ibidem,* 179.
[128] *Ibidem.*

серашћеру, он се из софијскога краја, у коме се дотад бавио, с неколицином својих оданих крете у Охрид к тамошњем санџак-бегу, о коме је утврдо држао да је његов човек. Међутим овај, пошто је Јеген-пашу домамио, нареди те га изненада нападну и одсеку му главу, коју пошље у Дринопољ заједно с главама осталих му присталица.[129] Тако нестаде Јеген-паше, али с његовом смрћу не престадоше нереди у турској царевини. У азијском делу њеном отпор незадовољника био је много јачи, с тога је отуда претила већа опасност, за коју се Порта старала да је уклони.[130] А те прилике у турској царевини биле су познате ћесаревцима, зато је међу ћесаревим саветницима било и таквих који су му препоручивали да никако не хита са закључивањем мира с Турцима, јер су мислили да су у Турској, услед побуна и немира, у тој мери зле прилике, да кад би се у Београду имало десет хиљада а у Ердељу три хиљаде људи, а имајући у рукама најглавније тачке, да би се могла размаћи међа према Никопољу, Силистрији и Софији, а на другој страни заузети сва Босна.[131] Шта више осокољени предобићем Сигета од Турака препоручивали су ћесару да с Турцима може правити мир, али само ако се погоде и ако му уступе Босну, Србију, Бугарску, Молдавску, Ердељ и Влашку, с градовима Варадином, Темишваром, Канижом, Никопољем, Силистријом и Софијом, те да међа ћесаревине с турском државом буде код Демир капије.[132]

---

[129] *Contarini,* II, 317. О томе истом има у писму ердељском господару Апафији од његова повереника из Букурешта од 11. априла 1689. год. [*Monumenta Comitalia Regni Transylvaniae,* (Erdélyi Országgyülési Emlékek), vol XX, стр. 212].

[130] *Contarini,* II, 137., 138.

[131] Onno Klopp, *Corrispondenza Epistolare,* etc., стр. 178.

[132] „...Certo io veggo, che V. M. C. è in necessità inevitabile di fare la. guerra e giustamente con la Francia, nè mai le persuaderò in contrario; ma fare la pace con il Turcho mai mi basterebbe a persuaderla, se non quando il Turcho fusse per cedere à V. M. C. tutta la Bossina, Servia, Bulgaria, Moldavia, Valacchia, Transilvania con le città e fortezze di Gran Varadino, Temesvar, Canisza, Nicopoli, Silistria e Sofia con tutto quello sta sotto la diretione di tali città e fortezze, e li confini fussero alla *porta ferrea.* In tale caso direi che la facesse, ma in altro modo temerei, che V. M. C. perderebbe una occasione che li manda Dio, che l' assisterà et aiuterà, e Dio sa se mai ne haverà più altra simile.“ [У писму Марка Авијаца ћесару из Есте од 8. фебр. 1689. год. (Onno Klopp, *Corrispondenza Epistolare* etc., стр. 181.). С овим упореди захтев ћесаревих пуномоћника за преговоре о миру од 14. априла 1689. год. саопштен горе на стр. 76.]

За време пак док се у Бечу смишљало како да се што лакше одоли Французима а што мање попусти према Турцима и док се много мањи део српског народа био латио оружја и борио се против Турака за рачун ћесарев или Млечића, онај други већи део, заостали под Турцима, муку је мучио. Највише је патио од војске турске, која се, узмичући испред ћесарске у Подунављу и у Босни и испред млетачке у западним крајевима, задржавала у српској земљи, те ју је народ морао хранити и од ње подносити сваку незгоду. У опште године турског ратовања било с ћесарем било с млетачком републиком биле су свагда тешке за српски народ, али је бивало још горе, кад су Турци после претрпљених пораза морали узмицати, јер кивни и бесни тражили су да на рају излију свој гнев. Зато је за народ тешка била зима 1688. и 1689. год., а тај његов тешки положај још више су отежале чете силеџијске, каква је била и Јеген-пашина, које су пустошиле крајеве, у којима су се бавиле.[133] Ту пак тегобу највише је осећао патријарах Арсеније III, који је од свег срца желео да сачува своју паству од турскога беса, зато, ма да је од напредовања ћесареваца претила опасност православљу у српској земљи, судећи према оном што је урађено у Срему почетком 1688. год., ипак је патријарх на ћесаревце бацао своје погледе и отуд ишчекивао помоћи за ослобођење свога народа од Турака, као што се ради тога обраћао и руским царевима, и ради чега је, преко цетинскога владике Висариона, стварао везе с Млечићима, и преко овог истог обраћао се папи за помоћ.[134] Кад су пак ћесаревци заузели Београд и продрли

[133] Говорећи о Јеген-пашину напуштању Софије и одласку у Охрид Контарини вели: „...mà saputo essere stato dal Sultano trascelto il Bassa Arap, à sostenere quel carico e vedendosi da gran numero de parteggiani abbandoneto, *che stanchi di vivere in Paese desolato di sole prede,* si andavano sotto l' Insegne del nuovo Seraschiero adunando, si parti dalli contorni di Sofia...« *(Contarini,* II, 137.)

[134] 24. октобра 1688. год. которски епископ Марин Браго писаше писмо папи и у њему јављаше како му је цетински владика Висарион предао једно писмо од патријарха Арсенија намењено њему (папи), те га шаље приложено своме. У том писму которски бискуп писаше како му је дошао „Vissarione, vescovo di Cetigne nel Monte Nero di rito serviano; e mi portò l' occlusa lettera da parte di Arsenio, patriarca di Pech, raccommando con gran efficacia, che la dovesi transmettere in Roma, acciò sicura pervenga nelle mani di Sua Santità, desiderando come mi disse il sudetto vescovo, viverli divoto il sudetto patriarca....« (A. Theiner, *Monumenta Slavorum Meridionalium,* II, стр. 225, листина CCXXXIX).

у Србију, и кад се народ у Србији био латио оружја за ћесарев рачун, патријарах је због насталих прилика морао доћи у много јачу везу са заповедницима ћесарске војске. Ну све те везе, које су једна другу искључивале, патријарах је стварао као човек од осећаја али не и политичарске увиђавности. Он се у томе руководио чистом жељом да помогне свом народу како год узмогне, јер да није било то, већ политички разлог, патријарах би знао да су још у оно доба тежње ћесареваца дошле у сукоб с млетачкима, као и да од папе и ћесара Леополда I не може очекивати да буду заштитници православља, те би гледао да се користи њиховом утакмицом. Али опасност од Турака била је ту, била је над самом главом, те је прво од ње требало тражити спаса. Према томе појмљиво је за што се патријарах обраћао на све стране за помоћ и за што је пристајао на све позиве, којим га заинтересовани призиваху као поглавара православног дела српскога народа.

Али од свих ових веза патријархових у првој половини 1689. год. најинтереснија, а и друкчија од осталих, јесте израније позната нам са Ђорђем Бранковићем, који је, као што смо горе видели, у јесен 1688. год. отишао у Влашку с нарочитом мисијом, те је у Букурешту провео сву зиму, а у пролеће дао се на посао, који нам у овој глави треба ближе упознати.

Док су у току зиме 1688.—1689. год. између пуномоћника турских и савезничких вођени преговори, који нису обећавали да ће довести до какве било погодбе, због претераних захтева једних и непопуштања других, Турци као и ћесаревци нису седели скрштених руку већ су се спремали за даље ратовање. Пошто је за серашћера војсци на Дунаву поставио Араппашу, султан Сулејман објавио је како ће се сам ставити на чело војсци против ћесара, те тако нагна своје паше да скупе што више војника. Тако се успело да се у пролеће 1689. год. на зборном месту у Софији окупи на шесет хиљада добро опремљених војника, а још пре тога, по наређењу великог везира, у току зиме тамо је била довучена артилерија и слагалишта су била напуњена храном и другим потребама за рат. То исто био је учинио и ћесарев отпад-

ник Текелија с Видином, јер га је учврстио новим утврђењима и снабдео војском, за коју је био припремио довољно сваковрсних ратних потреба. Ове припреме турске у Софији и у Видину показале су ћесаревцима што смерају Турци: да се рат поглавито има водити у Србији. Зато су се ћесаревци постарали те су ојачали Београд подигавши нова утврђења и снабдевши га потребама ратним, имајући на уму значај тога града као тачке, која на једној страни брани Турцима да надиру слободно у Угарску, и због чега ће у она у првом походу турском бити њихова мета.[135] То исто било је учињено у утврђеним местима на Дунаву а нарочито у Кладову, који је према Видину стајао као прва истакнута утврђена тачка. Кад је пак настало пролеће, рат је настављен. Само у Србији још није било ни помена о покрету ћесареваца, кад су почеле рад чете, састављене од људи из народа, а наоружане оружјем добивеним од ћесареваца и предвођене ранијим хајдуцима. Рад тих чета изазвá јачи покрет код народа у моравској долини и у западним крајевима Србије, а то је у толико лакше било постићи што су се Турци већим делом отуд били повукли још у јесен 1688. год. Од тих чета убрзо би састављен читав један одред устаника, који је бројао на три хиљаде људи и који се, предвођен једним у то доба познатим хајдуком,[136] незадовољан обичним нападима и чаркама, лати тежих предузећа. Тако овај пође на Ужице па кад га заузе, оплени и спали, упути се на Нови Пазар, чије га мухамеданско становништво напусти, те устаници тамо поступише као и с Ужицем. Али кад су се враћали, једно одељење Турака од пет хиљада људи пресретне их и разбије.[137] Ну овај пораз не умањи им одушевљење. Шта више подстаче их на још јачу акцију, која се убрзо осетила не само у Србији већ и у Босни.[138] На тај начин пре него је на бојиште изишла ћесарска војска, пред њом је, радом српских устаничких чета, у неколико био очишћен терен.

---

[135] *Contarini*, II, 144.

[136] „....Sotto la scorta principalmente di un certo Aiduco, uomo ardito e risoluto, andarono in tre mille ad investire Uschizza e Novibazar...« (*Contarini*, II, 144).

[137] *Ibid.*, 144. и 145.

[138] *Freiwillige Theilnahme d. Serben und Kroaten*, 65. и 66.

О свему горе изложеном: о тешком животу српскога народа под Турцима као и о његову расположењу да пристане уз Хришћане против Турака, даље о припреми Турака и ћесареваца — знао је Ђорђе Бранковић. Њему је исто тако била позната и акција српских устаничких чета на доњем Дунаву, чије збориште на једној страни беше Ршава а на другој Кладово, које је било заузето још у јесен 1688. год., кад су га Турци били напустили. Још одмах у пролеће Бранковић је био напустио Букурешт, дошао на Дунав и прешао на десну обалу његову, где су се биле искупиле чете из Источне Србије, које су имале да бране Кладово, да Турцима спречавају саобраћај Дунавом и да Текелији не даду у Ердељ. Али он се тамо дуго не задржа, јер се крете уз Дунав и упути к Смедереву, својем „древном отачаству“, како вели он, да позове Србе против Турака а у корист ћесара. Како је Ђорђе Бранковић ћесаревом повељом од 20. септембра 1688. год. био признат за потомка Ђурђа Бранковића Смедеревца, то баш ради поверене му мисије у Бечу, ништа није било природније до да се упути у онај крај, који му је ћесаревом повељом био признат за „отачаство.“ Ну он није могао доспети у смедеревски крај. Десна обала као и лева још нису биле очишћене од Турака, који су у својој власти држали сву Источну Србију сем Кладова и још неколико градића на Дунаву с околином њиховом. Према томе они су још бранили све пролазе из моравске долине у Источну Србију као и обратно. Зато кад Бранковић не могаде даље, јер се бојао многих турских заседа, задрже се неко време у манастиру Туману, очекујући да ћесаревци из тога краја истерају Турке, те да продужи пут камо је био наумио. Али како ови нису успели у томе, Бранковић се врати, код Текије пређе Дунав и оде к оним српским устаничким четама што су се биле окупиле код Ршаве.

О том његову путу по Србији зна се врло мало, па и то по оном што је он забележио у својој Хроници. Али то је мало, штуро и недовољно.[139] Међутим врло

---

[139] „И ва тѹ зимѹ (1688) тамо пребив“ вели Бранковић о себи у својој рукописној Хроници, и „Деспот даже и до пролетнаго времена и видевши бѹ-

је потребно знати шта је Бранковић радио у Туману, и зашто се убрзо повратио натраг и отишао у Ршаву. То је потребно знати ради што тачније оцене његова рада. Али ма како да је велика оскудица података о Ђорђу Бранковићу из тога доба, а то је време његовог најјачег рада, ипак мислимо да се може бар нешто дознати, и то ће бити интересан податак за оцену даљих прилика.

У пролеће 1689. год., готово у исто време кад је Бранковић био напустио Букурешт и дошао у Кладово, а потом се упутио к Смедереву, и патријарах Арсеније III оставио је Пећ и упутио се к Дунаву. Тај пут патријархов имао је политичку сврху. Разлога за такав суд налазимо у приликама ондашњим. О створеној вези између Бранковића и патријарха као и о карактеру односа између ове двојице било је речи раније, те није потребно понављати један пут казано, али овде нам ваља напоменути како одржавању тих веза није ништа сметало у ово доба. Шта више како Бранковић тако и патријарах имали су користи да их још ојачају. То исто вредело је и за ћесаревце, јер је за ове у пролеће 1689. год. покрет српскога народа био неопходно потребан. При онако недовољним припремама њиховим, као што их је описивао ћесар калуђеру Авијану у свом писму од 7. маја те године,[140]

дѹще и настоеще велико бьран творително приготовленіе ѩко ѿ немачки странах тако и ѿ тѹрских странах, благоѹгодна им савещавания доволно изследствовали сѹт ва пролетное же время ка дѹнавскои страни шаствѹющѹ Деспотѹ, благо слѹчително време вазискавающе да ка Смедеревскомѹ древнемѹ своемѹ ѡтачаствию ѿходити везможет, идеже ѿ васѹдѹ своего народа биваемаго ѿпьлчително воинство присавакѹпити васхотев, ва ѡбіцѹ пьлзѹ васего Христо именитего народа сѹпротив ѡбіцаго сѹпостата тѹрскаго ѹстьрмления.

„На ѹбо приспевши на Дѹнавски гранични страна ѹслишано бист' яко тѹрские сили тесно прохождителна планинска места при кладовскомѹ тържиіцѹ многочислени засеждение сотворили сѹт, егоже ради Деспотѹ вапред шаствовати дрзновенно небиваше, на васприѥмши себе ва монастир именѹеми Тимана, тамо дождати произволне дондеже ѿ ѡбои пол' дѹнава бивает мне немачски сили и са прочими Сьрбскими ѡпьлчителними воинствами ѿ немачски странах нисхождение сотворили сѹт, ѡбачеже нитиежде немачские сили ѿ Сьрбскаго белграда при Дѹнавскомѹ низтечению непроходна биваема планинска места ради насаражению са теми тѹрскими силами при тържиіцѹ кладовскомѹ биваеми, воинставною теготою ѿхождение сотворити невозмогли сѹт, на, пространнеише прохождителними местами на странѹ нишскаго тържишта ѿхождение свое садевают' ва иних же странах иние крепчаише сили тѹрские сретаюіцим превишнѥго и всеіцедраго Бога помоіцию ва то лето сили христианские повасѹдѹ победоносним преѡдолеванием ѹспевают сѹпротив' тѹрком'...“ (*Рукописна Хроника* стр. 1727.—1728.).

[140] „Dalla pace col Turco credo che per adesso non si farà altro, mentre essi non vogliono venire a quelle conditioni, nè cedere il minimo oltre quello

у даљем ратовању општи устанак српскога народа имао је да спасе ситуацију, у којој се налазило ћесарско предузеће против Турака. Због тога је Бранковић и био упућен доле на Дунав, али да предузеће потпуно испадне за руком, била је потребна још и сарадња патријархова, пошто је овај својим врло великим угледом могао највише помоћи. Зато мислимо да се патријарах из Пећи уклонио, по свој прилици, под видом посете православних црква у турској царевини, не би ли тако што лакше замео траг и прешао на земљиште, које је била заузела ћесарска војска. У месецу мају патријарах је био у Пожаревцу и тамо је издао једну листину манастиру Раваници, којом је потврдио њене раније поседе.[2] Пожаревац пак, како знамо, био је у власти ћесареваца, те сâм факат, да се патријарах бави у крају под ћесаревцима у доба кад се спремна војска турска стала кретати против ћесареве у Србији и због чега се патријарах морао компромитовати у очима Турака, јесте довољан да се патријархову путу у Подунавље припише већи значај од обичне каноничне посете цркава. Његa тамо пут није нанео случајно, већ је отишао с нарочитом сврхом. Мислимо дакле, да је патријарах то учинио да се састане с главним заповедником ћесарске војске, а још пре ће бити да је желео састати се с Ђорђем Бранковићем, који се, у доба патријархова бављења у Пожаревцу, бавио у манастиру Туману, недалеко од првога места, у крају где *није* било Турака.

И ако о том састанку нема никаква помена ни у једном од три позната податка о Бранковићеву раду тога доба, ипак замишљамо да га је било. На то помишљамо у првом реду због оног раније истакнутог појава у Бранковићевој Хроници, што у њој писац хотимично прећуткује све догађаје и прилике, који га

---

li habbiamo tolto. Onde spero che Dio ci assisterà e disporrà il tutto per il meglio. Oh Padre, che consolatione serebbe la mia, se V. R. tra tanto potesse essere da me, e benchè non fosse per più che venti giorni pur tuttavia me ne contenterei. Havrei anco per questa campagna chiesto la persona sua acciocche assistesse alle operationi dell' Ongaria, ma come nè l'Elettore, nè il Duca sarà, nò so come forse potrebbe operere col Principe di Baden, cosi resto sospeso...« (Onno Klop. *Corrispondenza Epistolare* etc., стр. 182. у ћесареву писму од 7. маја 1689. год. из Лаксембурга.)

[141] Написана је 25. маја, 1689. год. а објављена је у *Летопису Мат. Српске,* књ. 80, стр. 63.—67.

не би оправдали у очима ћесареваца, а такав је био Ђорђев рад за време његова бављења у Србији 1689. год., од одласка испод Кладова до повратка у Ршаву. То пак нарочито вреди за бављење у Туману, о коме нема никаква помена у молби Бранковићевој поднесеној ћесару 1691. год., где је говорио о својим заслугама. Бранковић то хотимице прећуткује, с тога нас и гони да мислимо да се састајао с патријархом Арсенијем у Туману или где на другом месту и да се том приликом говорило о предузећу, о коме је први наговештај сачуван у оном патријархову писму Бранковићу од 5. маја 1688. год., а чијем је извођењу Бранковић приступио месеца јуна 1689. год., што ће рећи одмах по састанку, и на начин, који иде у прилог оваком мишљењу. Али за договор између Бранковића и патријарха има још два разлога. За први служи један несумњив податак из тога доба, који ће даље бити наведен и у коме се Бранковић при извођењу свог предузећа позива на патријарха Арсенија. Други је пак у томе што ако се претпостави да није било састанка ових двеју личности у ово доба, а зна се да га није било раније и *није могло* бити касније, не изгледа нам да би се патријарах Арсеније у оној мери заузимао за ослобођење Бранковићево. Јер да патријарху нису били познати Бранковић и његов рад, даље да му није био по вољи Бранковићев рад с устаницима и да није био сагласан с њим, он се за њ не само не би заузимао, већ шта више био би против њега, кад се овај у свом прогласу, разасланом угледним Србима, позива на њ, пошто би то била злоупотреба патријархова имена и угледа, да он није допустио. Међутим патријарах не само да то не чини, већ се својски с народом заузима да ослободи Бранковића и да га стави на чело народу српском, који 1690. год. напустивши своје огњиште у султановој земљи беше отишао на ћесарево земљиште.

После овог договора Бранковић је приступио извођењу свог предузећа, које је било у опреци с ћесаревим интересима. Да је пак такав био његов рад, о том не може бити спора, али како је Бранковић услед тога престао радити као повереник ћесарев и ударио путем потпуно супротним од оног којим је дотад ишао, и

пошто му је тај рад у договору с патријархом Арсенијем створио оно велико име сачувано у прошлости српскога народа, које се временом све више глорификовало, тако да се најзад заборавило све што је овај раније радио, а истакло се и увећало оно што је одговарало жељама и тежњама српскога народа у касније време, потребно је, зарад што потпуније оцене Бранковићева рада, да видимо кад је он почео радити на томе и шта му је дало повода томе.

О том кораку Бранковићеву, штетном по ћесареву политику, из доба пре зиме 1688. год. нема никаква трага. Према свему што се о Бранковићу зна из тога доба, он је био одан ћесару, те је зато био хваљен и дариван. С намером да послужи ћесару, он је био отишао на доњи Дунав у јесен 1688. год., зато нам се чини да се у многоме може примити оно његово казивање у молби поднесеној ћесару 1691. год., где вели како је у јесен 1688. год. отишао у Ердељ ђенералу Ветеранију, па наставља: „и пошто сам с њим заједно преко наших писама тражио да нам се што пре пошље из Беча именована најмилостивија повеља ћесарска и журио, учинило нам се паметно те решисмо да у том времену, док више пута поменута повеља не стигне, а да се не троши време узалуд према непријатељу, који се примиче, да одем до влашког господара и да му откријем мишљење Вашег Величанства, што сам верно извршио“.[142] Па с извесним смањивањем хвале може се донекле примити и оно даље што вели: „Јер је моје предлоге, да се потчини Вашем Величанству, а ради опште хришћанске користи, господар влашки својски пригрлио и већ с кнезовима осталих Вашем Величанству потчињених области постарао се да задржи и одбије навалу Татара и Турака, који су били навалили у Ердељ и у доње крајеве Угарске; у исто пак време ја сам свеколики народ у Влашкој на покорност према Вашем Величанству расположио и покренуо“.[143] Ну и колико се може примити од овога, не може се усвојити за годину 1689. већ 1688., јер кад се зна да се

---

[142] Гаврила Витковића *Споменици из будимског и пештанског архива*, књ. IV (Гласник Срп. Уч. Друштва, II одељења књ. VI), стр. 170.
[143] *Ibidem.*

још у зиму Бранкован показивао противан тежњама ћесареваца (а с овим је Бранковић добро стајао), даље, да је у Влашкој било људи, који су Бранковићев рад везивали за Бранкованов, па су касније и сами ћесаревци то исто чинили, а и што сâм Ђорђе у својој Хроници вели како је у пролеће 1689. год. из Букурешта дошао на Дунав код Кладова, и одатле се упутио к Смедереву, а није ишао ћесаревим ђенералима на договор у Ердељ — мислимо да је Ђорђе Бранковић о предузетом кораку смишљао још док је био у Букурешту, и да се одлучивао под утицајем прилика у крају, где се бавио.

Видели смо горе, да је ћесаревина крајем 1688. и почетком 1689. год. била у великој неприлици због рата на двема странама, и да је због тога Бранковић имао да придобије влашког господара и да подигне Србе на устанак. И користећи се ћесаревом повељом он је радио на томе, али кад је видео да у повереном му послу има успеха, и да код народа, а нарочито међ устаницима, наилази на добар пријем, његова је жеља отишла даље од обичног посредничког рада у корист ћесареву, па помишљајући како се може користити и заједно радити с патријархом, као с поглаваром православних Срба, смислио је да продужи привидно радити у корист ћесара, како би био што мање изложен опасности од два непријатеља, а у ствари да живу снагу српског народа употреби на паметније предузеће: да се стави на чело устаника па у место да устанак послужи ћесаревцима за њихов смер, да се он користи њим, и ослободивши народ туђе власти да му као потомак деспотâ Бранковића, оверен ћесаревом повељом за таквог, постане господар.

Зато кад је у пролеће 1689. год. прешао Дунав, а потом из околине Кладова пошао к Смедереву, Бранковић није ишао у смедеревски крај да диже народ на устанак против Турака, како пише у Хроници, јер су тај крај већ имали ћесаревци у својој власти, и устаници су тамо радили у њихову корист, а Бранковићева помоћ била им је потребна на другој страни, већ је овај тамо био пошао да ради у *своје име*, као оверени потомак деспота Бранковића из

Смедерева, и по свој прилици не толико што су му Турци спречавали да оде у моравску долину, већ што је видео да тамо не може отпочети рад, а да ћесаревци не опазе у каквој га намери врши, он није продужио пут из Тумана, већ се тамо задржао, те као што смо горе навели, нашавши се и договоривши се с патријархом Арсенијем о заједничкој акцији на покрету српскога народа, вратио се већ окупљеним четама српских устаника, које су га прогласиле деспотом. Траг и то врло убедљив о овом његову раду, са наглашених разлога, није сачуван ни у његовој Хроници нити пак у молбама ћесару, већ на другом једном месту, у једном његову писмену, које он никако не помиње у својим молбама и представкама ћесару, ма да га је сâм створио. То је његово писмо разаслано угледним људима по народу у исто време кад је и заповедник ћесарске војске у Србији, Лудвик Баденски, у име ћесарево из Хасан-Пашине Паланке у народ растурио проглас, којим га је позивао на оружје. Али разлика између ова два прогласа јесте битна. Док Баденски у свом прогласу позива *сав народ* на оружје против Турчина и да ступи под заштиту ћесареву, дотле је Бранковић позивао људе угледне и од утицаја у народу да сакупе наоружаних па да се упуте к њему на Дунав у Ршаву, али ни једном речју не помену своје односе према ћесару нити зашто не позивље људе у име његово, већ своје.

То писмо издано је у Ршави 12. јуна, а то ће рећи на неколико дана после бављења патријархова у Пожаревцу и по повратку Бранковићеву из Тумана у Ршаву. У њему „Ђорђе II божјом милошћу свих илирских, тракијских и осталих источних области, прадедовскога очинства наследни деспот, Горње и Доње Мизије херцег и велики кнез свете римске царевине, а тако исто државе Св. Саве и Црне Горе, баштински господар херцеговачки, сремски и јенопољски и угарскога краљевства и његових земаља гроф“, користећи се приликом свог доласка у близину „негдашњег отачаства“ обратио се угледним људима а преко ових и свему народу „Сербо, босано и булгарославено славенскаго языка и иныхъ шбрѣтающимся въ васои восточнои и сѣвернои Илиріи, Тракіи,

Мисіи и проч.« позвавши га на оружје против општег непријатеља Османлија ради спаса свог и вере православне, па да наоружавши се похитају к Ршави. Даље вели: „точію скоро да поспѣшите са вашемъ подрꙋчиемъ нашеи милости, и прилежаштію помоштію пріити, яко да предате сіє наше посланіє: и извѣстивше (†) *и все святѣишаго оца нашего Арсенія Патриархꙋ православномꙋ и архіепископꙋ Пекскомꙋ власною рꙋкою святителства єго къ намъ посланнꙋю Епистолію, ѥйже изводъ прислахомъ къ вашом милости*«...[144] Овим речима потврђује се веза добрих односа и договора на заједничком послу између патријарха и Бранковића, а „епистолија« је или оно писмо патријархово од 5. маја 1688. год., о коме је раније било речи, или друго какво касније, којим је Бранковић од стране патријарха био подстакнут на живљи рад у правцу којим је био пошао. У осталом добри односи и договор између ове двојице на истакнутом задатку поред разлога до сад наведених утврђује се још и тим, што су ћесаревци, дознавши за то, у другој половини 1689. год. стално тежили да их прекину те да омету остварење Бранковићева пројекта.

У доба кад се Бранковић спремао на извођење свога пројекта, Турци су се припремали за поход на Београд а ћесаревци су очекивали помоћ па да се крену против Турака. За то пак време у Србији као и у Босни, у оном делу између Саве и Дрине, осећао се једино рад устаничких чета српских. У том погледу нарочито су се биле истакле оне окупљене на доњем Дунаву, где се бавио Бранковић, и које су бројно надмашавале остале те су Турцима у суседном крају задавале озбиљне бриге. С тога се на тој страни, а под утицајем Текелијиним, прво и осетило кретање Турака, које се потом пренело и на главну војску окупљену у Софији под заповедништвом серашћера Арап-паше, што се почетком јуна кренула у Србију. Вест о турском походу у два правца, из Видина у Ердељ и у Угарску, а од Ниша к Београду, стигла је у Београд одмах тих дана, кад је тамо био стигао нови главни

---

[144] То писмо штампано је у *Споменицима из будимског и пештанског архива*, књ. I, стр. V—VI; у *Гласнику Срп. Уч. Друштва* књ. 67., стр. 120.—121. и у *Летопису Матице Српске*, књ. 159., стр. 74. и 75.

заповедник ћесарске војске у Србији, маркграф Баденски, ну саме српске устаничке чете сада нису могле зауставити Турке, те је ред био дошао на ћесарску војску, да и она ступи у акцију. Али је Баденски имао мало војске на расположењу у Београду, с тога је прикупи и из других оближњих места па похита у сусрет турској војсци што је пошла из Ниша, ну кад дође у Хасан-пашину Паланку, задржа се тамо, па пошто је повукао истакнуто одељење ћесарске војске код Јагодине, да њим поткрепи своје, како би што лакше одолео Турцима, упути проглас на Србе у Србији позивљући их да се придруже ћесарској војсци, зашто им обећаваше слободу. И тај позив не би узалудан корак, јер како се турска војска кретала врло споро и несигурно, Баденски је за оно месец дана, што је провео у Паланци, добио приличан број Срба добровољаца, које је груписао у чете и помоћу њих знатно ојачао своју иначе доста слабу војску.[145]

Ну Баденском јако зададе бриге ток догађаја на Дунаву према Видину. Кад је у месецу мају видинска посада била појачана новим четама Татара и Турака, Текелија прво науми да очисти десну обалу дунавску и да заузме град Кладово, а потом да пребаци војску на леву те да себи прокрчи пут у Угарску. И он изврши своју намеру у неколико. Деветнаестога јуна Текелија паде с турском војском под Кладово, чија посада не хтеде побећи ни предати се, зато овај стаде туђи град из топова.[146] Тада пуковник Гутенштајн покуша да са српским и немачким четама продре до Кладова и ослободи опсађене, али у томе не успе због теренских тешкоћа.[147] На то се у Ршави окупи на три до четири хиљаде људи, већином српских устаника, које Гутенштајн помисли да пребаци преко Дунава у помоћ оп-

---

[145] „Auf mein durch das landt Erlassene Patenta, вели Баденски, laufen täglich vill bewehrte Rätzen dem lager zu, deren, wan ich weiter vorauss gegen den Feind movire, noch wohl mehrers kommen werden; Sueche selbte so viel ich khann mit Brod zu erhalten und ob zwar sich auf diese leute nit vill zu verlassen, so seint Sie gleichwohl auch nicht gar uneben, und achte besser, dass Sie vor Euer K. M. als wider dieselbe die waffen führen thuen.“ (У извештају Баденскога од 6. јула 1689. из окола код Хасан-пашине Паланке, — *Freiwillige Theilnahme d. Serben und Kroaten*, стр. 96.). На ово је одговорио ћесар писмом од 19. јула, похваливши корак Баденскога. (*На истом месту.*)

[146] *Contarini*, II, 146.; *Freiwillige Theilnahme* etc. стр. 94. и 95.

[147] *Ibidem.*

сађену граду. Али ни тај покушај не могаше испасти за руком, јер Текелија полазећи из Видина беше повео уз Дунав до седамдесет шајака, помоћу којих је спречио да се кладовској посади може послати помоћи преко Дунава. На тај начин она је била остављена сама себи, да се бори док узмогне. Али пад Кладова и прелаз[148] Текелијин на другу страну Дунава могаху имати врло рђавих последица: Текелија би похитао Темишвару, те би тако дао маха незадовољницима у Угарској и код њих изазвао више воље за отпор, а и веза између ћесарске војске у Ердељу и оне у Србији била би сасвим пресечена, услед чега би наступила опасност како за једну тако и за другу. Међутим о нападу Текелијину на Кладово Баденски је био извештен одмах, али није могао ништа учинити да му се помогне.[149] Исто тако био је извештен и ратни савет у Бечу. Тамо ђенерал Хајслер из Ердеља посла гласника да представи како је од Текелијина корака запретила велика опасност за сав онај крај, те је тражио да му се пошље што више помоћи, како би се могла одржати веза између њега и главне војске у Србији под Баденским.[150] Али ни са те стране не би помоћи, зато кладовска посада после двадесетодневне опсаде, пошто јој је било нестало хране и муниције, пристаде да се преда под часном погодбом, на коју су Турци били пристали, ну кад је ова изишла из града, Текелија противно обећању Турака, које ови хтедоше одржати, не пусти Србе, већ их задржа у ропству, надајући се да ће за њих моћи добити добар откуп.[151]

Кад је заузео Кладово, Текелија се стаде припремати да и Ршаву заузме, а потом да продужи пут у Угарску. У томе га је требало пошто по то омести, али је то за ћесаревце било врло тешко, јер је Хајслеров одред био недовољан за такав задатак, а због

---

[148] *Contarini*, II, 147.; *Freiwillige Theilnahme*, стр. 95.

[149] *Freiwillige Theilnahme*, стр. 94.—97.

[150] „Techeli persisterà all' attacco di Novigradi, che è pero castello di non gran rilievo, in vicinanza di Vidino, pressidiato da Rassiani, ma non facile ad esser soccorso, e che caduto, difficolterà ai Cristiani la communicatione del Danubio. Al questo effetto giunse nei scaduti giorni soggetto spedito dal Generale Haisler per rappresentare il stato di quegli interessi chieder assistenza di maggior forze e sconsigliar i modi per la communicatione tra esso Haisler e la grande armata di Baden...« *(Documente privitóre la Istoria Românilor*, vol. V, partea 2, 172.).

[151] *Contarini*, II, 147.; *Freiwillige Theilnahme* etc., стр. 96.

једновременог наступања главне војске турске од Ниша била је наступила опасност и на другој страни тако да је Баденски морао наредити да се пртљаг рођимената што су биле у Пожаревцу и другим местима на десној обали Мораве, повуче у Смедерево, како у случају неуспеха на тој страни не би пао шака непријатељу, а заповедник тих одељења ђенерал Хофкирхен би упућен пред Турке у правцу к Јагодини.[152] Ну ћесаревцима није само то задавало бриге. Са успехом Текелијиним код Кладова биле су се стекле још неке прилике, које су погоршале положај ћесареваца у оном крају. То је било пристајање Влаха уз Турке и рад Ђорђа Бранковића у Србији и у Банату за свој рачун, а то ће рећи и против ћесаревих интереса.

Да може наступити опасност од преврћљива држања влашког господара, који се радо држао Турака у доба кад се није знало ко ће најзад победити, ћесаревци су још израније увиђали. С тога су ови, као што смо горе видели, на разне начине покушавали да га придобију и одстране од Турака, али им то није испало за руком. Сада пак потврдило се да је било места бојазни, јер у доба кад се турска војска почела кретати из зимовника, код Влаха не само да је било неодлучности према ћесаревцима већ су шта више отворено били уз Турке. У половини јула млетачки посланик у Цариграду, према вестима што су биле стигле на Порту, знао је да ће се хан татарски са својим Татарима кренути у Пољску и пошто је био подигнут мост преко Дунава између Рушчука и Ђурђева, говорило се да му је било најближе ударити преко Влашке. Али млетачки посланик био је дознао и то како је Турцима било познато да такав прелаз за Влашку може бити врло штетан, с тога је хан имао ударити преко Бабадага. Дакле, Турци су водили рачуна о жељи влашког господара као свог човека. С тога је јасно и зашто је Текелији било најзгодније да с француским повереницима у Пољској одржава везе и договоре помоћу гласника шиљаних преко Влашке и Молдавске.[153] А као што су ово влашког господара Бранкована у Цариграду сматрали својим човеком, тако су

[152] *Contarini*, II, 147.
[153] *Documente privitóre la Istoria Românilor*, vol. V, partea 2, стр. 173.

га у Бечу сматрали непријатељем, јер у исто време кад је млетачки посланик из Цариграда извештавао Сињорију о раду татарскога хана и о Влашкој и Молдавској, а то је било у доба кад је ђенерал Хајслер из Ердеља слао гласнике у Беч и по њима молио за помоћ, у Бечу се знало како је уз Текелију према Ршави било на три хиљаде Влаха, због чега се у ратном већу већало како да се Власи силом нагнају да се оставе пријатељства с Турцима, кад то неће да учине од добре воље.[154]

Али и Бранковић је својим радом отежавао положај ћесарске војске у Ердељу.

Овај, кад је напустио манастир Туман, није се могао вратити под Кладово, јер се тамо био упутио Текелија с турском војском из Видина, и у граду је било остало само нешто устаника као посада, зато се задржи код Текије а потом пређе у Ршаву, као у место где се био окупио највећи број устаника. И ту је Бранковић отпочео свој намишљени посао, свакојако по договору с устаничким старешинама, којима је био познат из раније, а сада је још више стекао угледа, јер је ћесаревом повељом у свакога могао уклонити сумњу о себи. Са́мо оно писмо Ђорђево, којим позиваше угледније Србе да с оружаним људима похитају к њему у Ршаву, тврди да је било неког споразума с устаничким старешинама у духу који провејава кроз цело писмо. Ршава пак била је врло згодно место за прикупљање устаника у први мах. Она је била у неколико уклоњена како од ћесареваца тако и од Турака: Хајслер је био горе више у Ердељу тако да одред Баденскога с њим није имао никакве јаче везе сем договора преко гласника, док је Текелија с Турцима био заузет око Кладова, због чега још није могао мислити да се крене на Ршаву. Дакле, користећи се неприликом и слабом акцијом ћесареваца у оном крају, али не износећи на јавност крајњу своју сврху, он је слао писма угледнијим људима и позивао их на устанак против Турака. Отуда у самом почетку његов рад није могао пасти у очи ћесаревцима, јер се подударао с њиховим и ишао је у прилог њима. Али кад су његова писма с позивањем угледних Срба доспела у

[154] *Ibid.* стр. 72.

руке ћесаревим ђенералима и кад се видело да Бранковић покретом Срба и Влаха у оном крају не мисли да припомогне остварењу жеље ћесареве већ и да, без знања ћесарских ђенерала, преговара с угледним људима у народу, којима се не представља као обичан посредник ћесарев и не позива их у помоћ овоме, као што се очекивало, већ називљући се деспотом српским и наследником суседних и даљих крајева да ради на предузећу, које ће у свом даљем развоју бити штетно по ћесара и његове пројекте, Бранковићев рад почео се посматрати другчијим очима него до тада. Да се пак његов рад друкчије посматра него је посматран у почетку, врло много допринео је један догађај, који се пре овога, али те исте године, десио у Ердељу, и који доведен у везу с каснијим догађајима баца нарочиту светлост на Ђорђев рад као и на тежње ћесареваца код православних на овој, источној страни.

Константин Бранкован, као и ујак му Шербан Кантакузен, и поред свих симпатија према хришћанској ствари, због прилика у којима је живео морао се у својој земљи ослањати на партију, која је нагињала Турцима. Према овој пак стајала је много слабија која је нагињала ћесаревцима. Она је раније имала нешто утицаја на Шербана, тако да се овај у последње доба чак колебао да отворено приступи ћесару. Тако исто изгледало је као да у почетку има утицаја и на Бранкована, али је овај убрзо показао да је ван њега и да се наслања на Турке. Због тога су нерадо гледане присталице ћесареве и један од најжешћих, зет Шербанов Балачан, који је био у оном влашком посланству што је 1688. год. ишло у Беч, а са којим је био и Ђорђе Бранковић, незадовољан што је избор властеле пао на Бранкована, не хтеде се враћати у Влашку већ остаде у Ердељу.[155] Балачан се тамо бавио и у пролеће 1689. године и налазио се поред ђенерала Хајслера, кога је обавештавао о развоју прилика у Влашкој и служио му за оруђе против Бранкована,[156] који се непрестано трудио да ћесаревце

[155] Kogalnitcheanu, *Histoire de la Valachie* etc. Berlin 1837., стр. 335. и 336.

[156] Илариона Руварца *Одломци о грофу Ђорђу Бранковићу*, и т. д., стр. 54. Овај исти Балачан, 15. априла 1689. год. беше упутио молбу Михаилу Апафији, војводи ердељском, у којој писаше „...quia versatilis est for-

држи што даље од своје земље, да се не би замерио Турцима. Па како је Балачан раније био повереник таста свога Кантакузена, то се може с основом претпоставити да му је био познат сав рад Шербанов, па и мисија архимандрита Исаије у Русији, која је била наперена против политике ћесареве из 1688. године. Зато кад се Исаија у пролеће 1689. год. враћао из Русије па ударио преко Ердеља, по достави Влаха Балачана и Мацара Ладислава Чакија у граду Брашови буде задржан, па кад при претресу код овога нађу писма царева руских упућена пећком патријарху Арсенију III и ранијем цариградском патријарху Дионисију као одговор на царевима послано од ових, по том истом Исаији, писма му буду одузета с осталим стварима а он са својом пратњом буде одведен у Сибињ и тамо стављен у затвор.[157]

У том узапћеном писму царева руских овако се јављаше патријарху Арсенију III:

„Ви нама, великим господарима, нашем царскоме величанству, у почетку дајете ваш архијерејски благослов и захваљујете, и молите за помоћ и милосрђе наше царско величанство, за тим јављате, да земље хришћанских народа, што су под поганским игом, *трпе муке и упропашћавања, увреде и друге невоље што се изрећи не могу,* па позивате нас, велике господаре, наше царско величанство, да се сетимо и упознамо муке у земљама православних народа и у каквима је невољама источна црква, па се и сад налази, и да у таквим мукама ишчекују ослобођење своје, те да ми, велики господари, наше царско величанство, ради имена божјега и ради подигнућа и утврђења пресвете источне цркве, ослободимо оне Хришћане испод мучитељскога јарма. И Јован Шербан Катакузен, војвода земље молдавске, писао је нама, великим господарима, нашем царском величанству, молбу, *да га примимо у вечно поданство* ми велики господари,

tunae rota, mobilique ludat alea praesertim in nostra provincia me hic morari contigit, et si diutius remora labatur: dignabitur sua Celsitudo pro innata sibi clementia me in suam gratiam suscipere et inter humilimos suos servitores et clientes annumerare....“ (*Monumenta Comitalia Regni Transylvaniae*, vol. XX, стр. 225.)

[157] Гавр. Витковића *Споменици будимског и пештанског архива*, књ. IV, стр. 124.; Илариона Руварца *Одломци о грофу Ђорђу Бранковићу*, и т. д., стр. 55.; *Глас Срп. Краљ. Академије*, књ. LX, стр. 164.—167.

наше царско величанство, а под нашу моћну руку царскога величанства, и да му пошаљемо нашега царскога величанства војску у Буџаке и даље на лађама реком Дунавом, а он, војвода и господар земље молдавске, обећава да ће доћи са свом војском својом у помоћ тој војсци нашега царскога величанства. И ми велики господари, наше царско величанство, милостиво примамо с радошћу као велико благо ваш архијерејски благослов, а због такве жеље ценимо и хвалимо милостивно онога војводу и господара земље молдавске и све православне Хришћане што живе у вашим земљама, како духовне, тако и мирске, зато *што траже милост нашега царскога величанства, и непрекидно се бринемо о вама и о свима православним Хришћанима,* што су под поганским јармом, не би ли милостиви господ бог изволео да вас ослободи таквих невоља и брига, *па смо одлучили* ми, велики господари, наше царско величанство, милостиво се бринући о православном народу што је под поганским игом имена божјега ради, и ради целине свега хришћанства, увек гајећи нашу господарску намеру о ослобођењу свега народа хришћанскога, *да пошљемо оближње бољаре и војводе нашега царскога величанства с многом нашом царском (господарском) војском, коњичком и пешачком,* на кримске чадоре (јурте) те да с помоћу божјом разоре та бусурманска (неверничка) станишта и сатру у корену, а ослободе православне Хришћане њихова јарма. И поћи ће оближњи бољари и војводе нашега царскога величанства с нашом господарском војском на тај пут у прво пролеће. И теби богомољцу нашему и свима православним хришћанима што живе у тим земљама, духовницима и мирјанима, нека је позната моја брига и намера да вас ослободим неверничкога ига и кад чујете за многе војске нашега царскога величанства, које су пре овога слане и које ће бити послане против непријатеља ради боја и војничких послова, да се уздате у нашу господарску милост, те да молите јавно и на само бога у светој тројици слављена и пречисту богоматер његову, заштитницу свега рода хришћанскога, пресвету-деву Марију за наше владарско (многолетно) здравље и за победу над тим Агаренима, да они буду савладани и згажени, а

да ваше архијерејство, тога војводу и господара земље молдавске и сав народ православни, духовнике и мирјане, крепи надом и божјим именом саветује, да остану стални у својој намери, и да не бирају другога за господара, нити да се другоме покоравају, ни да дају каквих писмених обавеза, и да остану при својој намери, не колебајући се, ради једне православне хришћанске вере.

„А ми, велики господари, наше царско величанство, бранићемо *православне Хришћане* нашим војскама од непријатеља светога крста господњега и помагаћемо их и имати у виду нашега царскога величанства. О другим стварима писали смо ми, велики господари и опширно изложили у писму (грамати) нашега царскога величанства *војводи молдавскоме*, а ту грамату нашег царскога величанства, њему писану, ради бољега споразума о делима, у њој изложенима, нека и ваше архијерејство изволи прочитати. И он, молдавски војвода, *нека се држи поданичких односа према нама*, великим господарима, и нека заједнички ради с војском нашега царскога величанства, непрестано уздајући се у нас, *не обазирући се ни какве препреке с које стране биле, не тежећи бити ичијим подаником разма наше милости*, великих господара, нашега царскога величанства. У овом ми, велики господари, наше царско величанство, предајемо ваше архијерество на чување господу богу и себе препоручујемо молитвама вашега архијерејства...“[158]

Ово писмо потврдило је да је била оправдана раније наглашена бојазан ћесареваца из почетка 1688. год. од везе православних под Турцима с Русијом, која је могла довести у питање успех ћесареваца у дотадашњем рату и осујетити им надања. Оно је било врло јасан доказ за ћесаревце како им опасност није претила само од Турака и незадовољника у Угарској већ и од удружене акције Срба и Влаха с Русијом, а зарад ослобођења православних народа испод власти турске, и која је исто тако била и против ћесареваца, који су за православне собом оличавали католичку најезду. А од нарочитог су значаја биле горе подву-

[158] Писмо царева руских штампано је у Миклошића *Slavische Bibliothek* књ. II, стр. 282.—285.

чене речи руских царева, којима се патријарах, Шербан Кантакузен и сав народ православни опомињу да остану стални у својој намери и да не бирају другог за господара нити да се другоме покоравају и да не дају писмених обавеза, што се све тицало поглавито ћесара Леополда I.

Зато је ђенерал Хајслер Исаију бацио у затвор а писма послао у Беч. Али како је у то доба Бранковић радио на извођењу свога задатка, који је био од очигледне штете по интересе ћесареве, ни ђенералу Хајслеру нити пак на двору ћесареву не беше тешко уочити нарочиту везу између Бранковићева рада и држања влашкога господара с једне и поруке руских царева с друге стране. С тога је ђенерал Хајслер о Ђорђеву раду јавио и главном заповеднику ћесарске војске у Србији, маркграфу Баденскоме, који је опет на основу тога, као и онога што је сâм дознао, из свога логора код Липа до Смедерева, 26. јула те године јавио ћесару како неки Бранковић на све стране по Србији шаље многа писма, којима позива народ да се лати оружја и к њему похита, како се тај издаје за природног господара или деспота Србије, Босне, Мизије, Бугарске, Тракије, Срема и свих земаља од Осека до Цариграда па да хоће и формално да влада над тим земљама. Даље Бадински јави како му је ђенерал Хајслер писао о Бранковићу и свратио му пажњу на рад овога, пошто сумња да тај води тајну преписку и договоре с влашким господарем. Ну како Бадински није познавао Ђорђа Бранковића, то је, пре него би предузео какав корак против овога пишући ћесару молио за упуство како да се понаша према њему.[159] И одговор на то Бадински није дуго чекао, јер 5. августа ћесар му је одговорио из Линца како

---

[159] „Ein gewisser Brankovich *schickht hier weit und breith im landt vill brieff aus, wormit Er all das Volckh zu denen Waffen animiren und an sich zu ziehen bemüchet, gibt sich auss vor Einen Naturlichen Erbherrn, oder despoten von Servien, Bosnien, Misien, Bulgarien, Tracien, Syrmien, und allen denen landten von Ossek an biss Constantinopel, und will formaliter über selbte herrschen und regieren.* Der General Haisler, warnet mich schon zum öftern auf sein Thuen guette obsicht zu haben; Indeme *Er wegen allzu genauer Correspondenz mit dem Fürsten auss der Wallachey nicht wenig suspect sey.* Ich khenne und weiss nichts von Ihme werde auch nichts dergleichen ferners gestatten, so lang nicht, wie mich dissfalls zu verhalten habe, von Euer K. M. allergnädigsten befelch erlangen thue...“ *(Freiwillige Theilnahme der Serben und Kroaten,* стр. 99. и 100.)

ће тај Бранковић бити онај што је пре неког времена био у Бечу с посланством влашкога господара, те је наредио Баденскоме да овог, под каквим било изговором, *примами, па да га задржи и причува, а ако потреба буде изискивала и затвори.*[160]

Међутим Бранковић је, не сумњајући да је његов рад откривен и да се прати све што ради, продужио радити у започетом правцу. Ћесаревци пак и ако су према ћесареву наређењу имали предузети какав корак против Ђорђа, нису то учинили, јер нису могли. Ђенерал Хајслер за такав корак није имао моћи, а сем тога устаници окупљени у великом броју штитили су читав један крај од Турака, те их није требало вређати и од ћесара одбијати све док се не укаже прилика, кад ће се Ђорђе Бранковић уклонити а да не наступи опасност ни од устаника нити пак од Турака. Баденски исто тако није могао ништа предузимати против Ђорђа. Али опет зато он није сметнуо с ума да се и то *мора* учинити. С тога је гледао да прво уклони већу и непосредну опасност од турске војске која је ишла од Ниша, надајући се да прво то постигне а потом да изврши ћесарево наређење са Ђорђем Бранковићем и да Влахе нагна на послушност. И тако је и урадио.

Кад се Баденски 12. јула повукао из Хасан-пашине Паланке, упутио се ка Коларима, али како су турске предње трупе коњичке ишле узастопце за његовом војском, он се задржи између Хасан-пашине Паланке и Колара,[161] одакле се још једном крене напред а потом после неколико дана повуче се у Липе под Смедеревом, где му је био стигао глас од ђенерала Хајслера о Бранковићеву раду и тајним везама с влашким господарем, чиме је било потврђено оно што је он знао. Тамо се Баденски задржа неколико дана па пошто је приличан број својих војника и придошлих Срба одаслао у Београд да њима ојача посаду,

---

[160] „Dem Brankowich anbelangent, *ist Er derjenige, welcher hie bevor von dem vorigen Fürsten in der Walachey, nebst einigen andern Gesandten zu Wien gewesen,* westwegen Euer Liebden fleiss anwenden wollen, solcher *mit gutter manier und einigen suechenden prätext zu sich zu rueffen, sodann auf demselben gutte acht zu halten und so es nöttig, sich wohl gar seiner Person zu versichern....“* (*Freiwillige Theilnahme,* стр. 100.).

[161] *Freiwillige Theilnahme,* стр. 97. и 98.

а то исто учинио и са Смедеревом, науми да пређе Мораву и да се упути к Пожаревцу.[162] Зато 23. јула пође с војском из Липа и у вече стигне у Осипаоницу, где се задржи врло мало па пређе Мораву и утврди се код Пожаревца,[163] рачунајући да тим својим кретањем не само улије што више воље народу на отпор према Турцима, и да би овај што радије пристао уз ћесареву војску, већ и да код Турака сузбије уверење о својој немоћи. Потом одатле посла неколико стотина српских војника да заузму градић Манасију[164], а затим се и сâм крете тим путем к Нишу у пресрет турској војсци и 20. августа дође на Краљево Поље (код данашње Ћуприје). Али кад је тамо стигао, он на другој страни Мораве, на брдима изнад Јагодине, опази турску војску, па побојавши се да му ова не одсече одступницу, брзо се повуче натраг, дође у Грабовац, где према селу Тушијави подигне преко Мораве покретан мост, пређе Мораву и 29. августа сукоби се с Турцима. И срећа послужи Баденскога, те тога дана разби Турке у равници између Лепенице и Мораве, а сутра дан по други пут код Баточине. Турци разбивени оставивши сав свој пртљаг одступише ноћу у највећем нереду, већином к Нишу, а у мањим групама и на друге стране, као уз долину Лепенице, где пострадаше од гонилаца и становништва тамошњег.[165] За остацима разбивене војске узмакоше к Нишу и чете турске са западне Мораве као и посада из Крушевца.[166]

Али Баденски и ако беше однео две тако знатне победе, ипак се не даде у гоњење непријатеља, хотећи да своје трупе одмори и ојача пре него се пу-

---

[162] *Ibid.*, 98. и 99.

[163] *Ibid.*, 100.

[164] *Ibid.*, 103.

[165] „..L'inimico è fuggito in somma confusione in parte per Jagodina et in parte per Krakolovez, essendo restato tutto disperso. Gli Ungheri e Rasciani, che per le Selve gli andavano perseguitando ne hanno presi molti et uccisi...“ (Битка код Баточине изнесена је с прилично детаља у књижици под натписом *Nuova distinta relazione della battaglia seguita alli 29. e 30. di Agosto 1689 nella Servia appresso Grabovez e Pattochin*, tra l' Armata Cesarea, sotto il comando del Seren. Principe Lodovico di Baaden e l' armata turchesca sotto il Seraschiere Arap bassa etc. etc., con la relazione dello sposalizio della Maestà Cattolica di Carlo secondo Rè di Spagna colla principessa Maria Anna di Neuburgo. In Venetia et in Roma MDCLXXXIX. — Прва релација јесте писмо добивено од очевица самога боја.)

[166] *Freiwillige Theilnahme,* стр. 110.; *Contarini,* II, 152., 153.

сти дубље у турску царевину. Ну мука беше што није могао рачунати на помоћ од ћесара, зато, задовољан услугом што му је учинише Срби у овим бојевима, он се обрати ближем извору. Приликом свог петнаестодневнога бављења у Баточини он пусти у народ нов проглас, којим не само Србе у Србији, већ и оне у Босни, Херцеговини, Арбанији и другим суседним крајевима позва на устанак против Турака. И не превари се у очекивању бар у колико се тиче народа у Србији, који је био очевидац или близак бојишту, јер овај видећи како Турци нагло узмичу није имао шта да се устеже, те је одмах пристао уз победиоца. Тим пак Баденски успео је да увећа број својих војника и, што је још знатније, обезбедио је себи позаднину и створио могућност, да се лако снабдева храном и другим потребама, набављујући нешто од самог народа или довлачећи из слагалишта у позаднини. А кад је оценио да се може кренути напред, пошао је, и пошто се у Јагодини задржао, док није био готов мост на Морави код данашње Ћуприје, упутио се даље идући право к Нишу. На томе путу Баденски не имаде никаквих озбиљних препона, пошто је ишао кроз крај, у коме није било непријатеља, а становништво је било добро наклоњено. То се нарочито лепо види из извештаја Баденскога ћесару посланога из Јагодине, у коме јављаше како Срби не само да пристају уза њ већ и сами нападају на Турке по градићима. Тако су ови били заузели Козник и Маглич и по одобрењу Баденскога сами су их посели.[167] А то овом беше добро дошло, јер док су устаници сами сузбијали и гонили омање чете турске, он се, без бојазни од бочних напада и одсецања одступнице, могао лако кренути против турске војске, коју је се-

---

[167] У извештају своме из Баточине од 7. септембра Баденски писаше како „Lasse auch zu dem Endte in Bosnia, Albania, Erzegovina, und angränzenden ländter Ernst und nachtruckhliche patenten publiciren, um die allarmen zu vergrössern und *die Inwohner so vill möglich su Einer revolta wieder die Türkhen und Ergreiffung der Waffen anzufrischen.*“ (*Freiwill. Theilnahme*, стр. 111.) На то је ћесар одговорио писмом из Аугзбурга од 27. септембра те године: „So ist auch an deme gahr wohl und vorsichtig geschehen das Euer Liebden in Bosnien, Albanien, Herzegovina und andere angränzende Landen ernstlichen Patentes, umb die allarmen zu vergressern, und *die Inwohner zum aufstandt wieder die Türkhen anzufrischen, ausfertigen lassen, welche dann vermuthlich nach diesen vorhabenden straich desto mehreren effect haben werden...*“ (*Ibidem*, 113. и 114.)

рашћер окупљао под Нишем. И не наилазећи на препоне Баденски се примаче Нишу 23. септембра, а сутра дан сукоби се с турском војском. У тој битки Турци прођоше још горе него месец дана пре тога код Баточине: бојно поље покриле су лешине, друге су се ваљале по набујалој Нишави, а само један мали део Турака измаче читав из боја. Том приликом ћесаревци се докопаше врло богата плена.[168]

Устаници српски овом приликом изредно помогоше Баденскоме. Они су решили битку заобишавши турско десно крило, услед чега је код непријатеља прво настала забуна, потом нерад и најзад дивље бегство.[169] Али и сем тога Срби беху за Баденскога од превелике користи. Они су му били најбољи ослонац за даље ратне операције у правцу, којим је био пошао. Тим пак што их је придобио на устанак против Турака, он је испунио жељу ћесареву из 1688. год.: да се ратна акција на турском земљишту у главном пренесе на хришћанско становништво, како би он што више своје војске могао употребити на другој страни. Али да би за то придобио и остале Србе под султановом влашћу, а да у исто време у доброј наклоности одржи већ придобивене, требало му је на једној страни да се докопа Ђорђа Бранковића и да уништи његово предузеће, а на другој да придобије пећког патријарха Арсенија, па помоћу њега да ојача устанак осталих православних. Даљи пак смер првог корака био је, пошто уништи Бранковићево предузеће да Влахе нагна на послушност, потом да Текелију одбије од упада у Ердељ и најзад да потиснувши Турке на тој страни, обезбеди својој војсци позадину и рашири ћесареву власт. Тај исти крајњи смер био му је пред очима и на другој страни. Пошто су, као што смо видели, ћесаревци најтеже напредовали у Босни, због отпора самог становништва, које је, у случају неуспеха главне војске ћесарске доле на југу и неугушенога предузећа Бранковићева, сваког часа давало

---

[168] *Freiwill. Theilnahme*, стр. 114., *Contarini*, II, 158.
[169] *Freiwillige Theilnahme*, стр. 115.—118. *Contarini*, II 158.—162.
[170] *Годишњица* Николе Чупића, књ. VI, стр. 148. и 149.

могућности да им се пресече одступница[171], а није било другог начина да се сломи отпор у Босни, Баденски је рачунао да се један део ћесарске војске потпомогнут српским устаницима упути преко Прокупља на Косово Поље па преко Призрена да избије на море те да Босну и Херцеговину одвоји од осталих турских земаља, и на тај начин да сломи отпор народа у тим покрајинама. Истина, такав рад није се слагао с уговором од 1684. год., закљученим између ћесара и млетачке републике, јер се тим ишло хотимично против млетачких интереса, као што ће се то још боље видети у даљем излагању догађаја. Ну то се није косило с политиком, која је поодавно била истакла начело да „циљ оправдава средство“, и чији су представници преовлађивали на ћесареву двору у то доба.

Рад ћесареваца у оба правца јесте од интереса за даље упознавање судбе српскога народа и двеју најинтереснијих личности онога доба међ Србима: Ђорђа Бранковића и пећког патријарха Арсенија III. С тога је потребно да се то нарочито расмотри. Само како је у овој глави у главном расматран рад Бранковићев, то ћемо овде видети шта је било даље с њим, а у следећој глави расмотрићемо рад патријархов упоредо с акцијом ћесареваца у другом правцу, доле на југу, јер то двоје има нарочите узајамне везе и једно објашњава друго.

Извођење оног првог задатка Баденски прими на се а други повери ђенералу Пиколоминију. Само сачека док се овај врати из Пирота, камо беше отишао за бегунцима из војске турске разбијене под Нишем и оставио нешто српских војника за посаду,[172] па пошто му обећа да ће му првом приликом послати помоћи, крете се к Видину, како би што пре ступио у везу с ђенералом Хајслером,[173] који се у то исто доба беше упутио из Ердеља на Дунав с намером да сузбије Текелију, да заузме Ршаву, и спречи саобраћај шај-

---

[171] Да се мисли о томе, нарочито је давао маха неуспех ћесареваца у Босни, јер управо у доба кад је Баденски био заузет бригом како ће сузбити Арап-пашу, у половини јула босански паша напао је на Зворник, заузео га а потом порушио (*Contarini* II, 153.—154.; *Freiwill. Theilnahme,* стр. 101.—102.).

[172] *Годишњица* VI, стр. 149.; *Freiwillige Theilnahme,* стр. 70; *Contarini* II, 162.

[173] *Documente privitóre la Istoria Românilor,* vol. V. part. 2., стр. 176.

кама турским на Дунаву, које су се биле упуштале чак до Смедерева ради плена.[174]

Пре пораза турског код Ниша Текелија се бавио код Кладова и Ршаве, а потом у Видину, у коме се поред раније посаде било прикупило још турске војске, нешто незадовољника угарских и Арбанаса. Али кад је овај чуо за пораз турски и да се Баденски креће на Видин, напусти овај град па измаче дубље у Бугарску, по једнима у Софију[175] а по другима у Никопољ.[176] Међу тим Баденски пошавши из Ниша 6. октобра приближавао се Видину, али доста споро, јер се војска тешко кретала због природних препона и непознавања пута. Због тога је пред Видин стигао тек четрнаестога дана тога месеца. У граду је посада била јака, јер у самим скоро подигнутим опкопима испред града било је на шест хиљада људи. Ну појава Баденскога доста изненади Турке, зато многи, на први знак да се приближују ћесаревци, похиташе у шајке и пустише се низ Дунав, док се одважнији одлучише за одбрану. И ћесарска војска још се сва не беше окупила, кад турска коњица нагло испаде из града, али Баденски построји своје, дочека је ватром и сузбије, па кад му још уз то стигне његова коњица, те подухвати непријатељску, ова нагне у бегство у највећем нереду. Док је пак овако Баденски урадио с противничком коњицом, на другој страни ђенерал Ветерани са својим одредом нападне на јаничаре у опкопима те их разбије тако да су ови појурили обали дунавској, да се докопају шајака и барака, у чему су неки успели и отисли се низ Дунав, али их се већи део подави.[177] Међутим у граду је било још војника, али је тамо било и нешто Арбанаса, који кад су чули да је Баденски њиховом народу, као и српском, проглашом обећао слободу, не хтедоше бранити град и примораше заповедника да се преда, што овај одмах учини, нашто посада са

---

[174] *Ibid.*, стр. 175.
[175] *Contarini*, II, 162.
[176] *Годишњица* VI, стр. 152.
[177] *Contarini*, II, 163. и 164.

женама и децом би пуштена из града, те се упути к Никопољу [178]

Из Видина Баденски се крете ка Кладову, да отуда истера посаду, коју беше оставио Текелија. Али кад је стигао тамо, у граду посаде не беше, јер је ова, чувши да се Баденски примиче, напустила град и измакла к Софији.[179] На тај начин тимочка долина била је очишћена од Турака и Баденски источну Србију придружио је осталим освојеним крајевима.[180] Али тим беше извршен само један део задатка што га овај беше поставио себи полазећи из Ниша на доњи Дунав. Он је успео да успостави везу између две ћесареве војске и да Текелији спречи упадање у Ердељ, а остало је да се још докопа Бранковића те да му уништи предузеће а потом да нагна Влахе, да се једном оставе Турака па да слушају ћесара. Како против Бранковића тако и против Влаха Баденски учини кораке одмах из Кладова, где беше удесио свој главни окô. У осталом с првим му беше лако, јер како се ђенерал Хајслер био спустио на Дунав и заузео Ршаву и сав онај крај, Бранковић је био изгубио

---

[178] *Idem*, 164.

[179] *Idem*, 165.

[180] О овој акцији ћесареваца и Ђорђе Бранковић оставио је помена у својој Хроници. После наведених речи горе у примедби на стр. 88. и 89. он пише даље овако: „Тогда ѕбо ва нишских странах' победивши сили тѣрские христианско ѡполчително и победоносно воинство ва левѣю странѣ навраѿениа сатворивши ва ѡбсеждение видинскомѣ тьржиѿн омѣ градѣ ѿхождавает христианскими же силами прихождение ка видинскомѣ тьржиѿномѣ градѣ, ѕслишавши тѣрско засеждително ѡпьлчение, иже при кладовским и Ершавским тьржиѿними градовими бдеѿе пребиваше несмевши даждати ѕслишавши гредѣѿие сили християнские яко града Ершавскаго тако и града Кладовскаго ѡганна мѣ васпьлнению предаваетъ и ѿ тѣдѣ вставши бегством вазвраѿаваюѿасе всапет ка видинскомѣ градѣ низтечением дѣнавским притекает, идеже сили христианские приспевши видински град' ѡбсеждению предавают и крепким насилствием нападаюѿим на нѣ, вомвардиским ѡгнем' и дреколними ѡрѣдіими до основаніа истаѿеванию видински град' предавают, ва нем же биваюѿе и вазбраняваюѿе тѣр'ско ѡпьлченіѥ, иже дѣнавским низтечением на Анкополским странам ѣтекнѣти не вазмогаше....« (У *рукописној Хроници* на стр. 1729. и 1730.). Међутим о себи и свом раду у Ердељу он ништа не говори. Шта више да то не би учинио, он у место да продужи излагати догађаје редом, одмах за саопштеним речима враћа се у назад, и да истакне своје заслуге говори како „При сия же времена и прѥѡсвещено блаженаго ѡца Арсения сим именем третато но блаженопочившаго ѡца прваго Маѯима сапособствовавши святои първо Иѣстиниянскои Цьркви и васего Словено Сьрбскаго Илирика, първо преступно върховничаствѣюѿаго Архиепископѣпа и Патриарха, посилателно грамотно писание сретаетъ Геѡргия Деспота, емѣже властномѣ писанию изображиниа по семѣ подобию биваеть...« (*Рукоп. Хроника* стр. 1730.), па наводи писмо патријархово од 5. маја 1688. год., о коме је горе било речи, а коме није место у год. 1689., да га Бранковић наведе, јер нема везе с догађајима из јесени ове године.

земљиште за свој рад како у Ердељу тако и у прибрежном крају Србије, који је држао Баденски. Али овај с разлогом не хтеде употребити силу, да тим не би нагнао устанике на отпор и себи отежао не само задатак с Бранковићем него и с Власима,[181] зато, управљајући се према упуству ћесареву од 5. августа, наручи ђенералу Хајслеру да позове Бранковића да дође у Кладово. У исто пак време посла грофа Шлика к Бранковану у Букурешт, да тражи ратну контрибуцију и зимње станове за ћесареву војску; а да би могао ступити у везу с ђенералом Хајслером, предузе да подигне мост испод Кладова, користећи се за ту сврху острвом Симиану, на коме, за заштиту моста, оправи утврђење.[182]

Хајслер изврши наређење Баденскога и позва Ђорђа Бранковића, који дође у Кладово, али тамо би ухапшен по наређењу ћесарског ђенерала. Зашто то? Из досадашњег излагања види се разлог, који је руководио Баденскога. О томе хапшењу једини трагови остали су од Ђорђа Бранковића и Баденскога. Први је о томе писао на два места: у Хроници и у молби поднесеној ћесару 1691. год., а други у извештају ћесару из Кладова од 29. октобра. Најопширнији је опис у Хроници, али је тамо унесено толико легендарнога, да се са тачности потребне у оцени догађаја мора претпоставити овај други, чему у прилог иде још и тај разлог што му речи у извештају маркграфа Баденскога служе за допуну. Зато ћемо овде саопштити оба податка, а закључак из њих биће наведен даље.

Надовезујући своје причање о хапшењу на раније горе наведено о раду у Ердељу у корист ћесара, Бранковић на поменутом месту вели: „Тако дакле ја сам већи део Влаха, међу којима је био њихов архијепископ, епископ и остало световно племство и

---

[181] Језуит и историк Вагнер у свом делу *Historia Leopoldi Magni* изрично вели како је Баденски по хапшењу Бранковићеву, да се Срби не би побунили, дозивао поједине поглавице, те је једнима ласкао а друге варао неким ћесаревим писмом (*Op. cit.*, tomus II, стр. 126. и 127.).

[182] *Contarini*, II, 165.; *Documente privitóre la Istoria Românilor*, Vol. V, part. 2. стр. 177.; Гавр. Витковића *Споменици из будимског и пештанског архива*, књ. IV, стр. 171.

великаши, с војском српском прикупио на службу вашег величанства, и била је покренута у планински крај Ердеља, да се храбро бори са неустрашним јунаштвом против нечовечног непријатеља, па је дошла до Кладова, где се био настанио војвода Лудвик Баденски, чија се заповест и наређење жељно очекиваху. Ради тога од ђенерала Хајслера преко писама њему писаних, тражио сам и очекивао да нам што пре јави камо ваља ићи. Хајслеровим одговором (од кога овде прилажем оверени препис под *е*) било ми је заповеђено да се упутим к његовој светлости војводи Баденскоме. Дакле, с потпуном вером и чистом намером, како ме је упутио Хајслер, похитао сам што сам брже могао и пошто сам прешао Дунав, с мојом малом пратњом стигох у окô његове светлости војводе Баденскога, и у нади, да од именованог војводе добијем даље упуство, изјавио сам му своју готовост да ћу с прикупљеном и вашем величанству оданом војском од Срба и Влаха против нечовечног непријатеља верно се борити. Али чим сам стигао у окô, опколила ме је војничка стража, а мало потом био сам лишен и моје пратње. Отуда, свестан да сам чист од сваког кривичног дела, несаслушан и неиспитиван, против међународног права, био сам бачен у бешчастан затвор и по наређењу у Беч одведен«.[2] Баденски пак у поменутом извештају доводећи хапшење Бранковићево у везу с оним ћесаревим писмом од 5. августа, овако писаше: „Онога Ђорђа Бранковића *једва сам једном к себи примамио и пошто сам нашао не само да злоупотребљава диплому* вашега величанства, *него се помоћу ње издаје и за апсолутног деспота од* Србије, Илирије, Мизије, Босне, Срема и многих других покрајина, желећи да успостави све те покрајине, а он да им буде правни наследник, и *пошто је како од грчког патријарха и свештеника, који имају веома много утицаје на народ, тако и од неколико хиљада људи већ признат*, и тако има велику партију уза се, што би, ако би се и даље мирно гледало, могло имати опасних последица — зато сам био принуђен ухватити овог Бранковића, и послати га одавде у Ршаву, и даље у Сибињ у затвор, а повељу, за коју вели да

ју је добио од Вашег Величанства, задржао сам у канцеларији на чување.«[183]

Са хапшењем Ђорђа Бранковића Баденски је постигао други део свога задатка. Према томе остало му је да изврши још трећи и последњи. Ради тога, као што смо видели, он је, још одмах по доласку у Кладово, био послао грофа Шлика Бранковану. Поклисар се у брзо врати с посланицима Бранковановим, али како ови нису имали никаквог овлашћења за преговоре и испуњење захтева Баденскога, бише враћени Бранковану с изричном напоменом, да ако за шест дана њихов господар не испуни захтеве, Баденски ће доћи силом да их изведе. А да покаже како ће то доиста извршити, маркграф нареди те се барке одмах спусте у воду и приступи се подизању моста преко Дунава. Ну посао је ишао доста тешко, јер је вода била јака; али се ипак, и ако с великим напором, успело да се подигне мост, па кад је преко њега на колима била превучена грађа за друге мостове, Баденски са свом војском пређе у Влашку и задржа се у Чернецу, а бојећи се да му лед не уништи мост код Кладова, нареди да се с њега грађа одвуче у Ршаву, како би се у пролеће користио њом за прелаз на десну страну Дунава.[184]

Али чим је Бранковић био ухапшен, вест о том догађају брзо је стигла Бранковану, који је одмах схватио тежњу Баденскога с Влашком, с тога је преговорима приступио с највећим неповерењем и Ба-

---

[183] „Uebrigens habe den Jenigen Georg Brankovich, von deme Euer K. M. schon zum öfftern allerundterthänigste meldung gethan, Endlich mit gueten worten zu mir gelockht und nachdeme befunden, das selbiger nicht allein das von Euer K. M. Erhaltene Diploma malitioser weiss Missbrauchet, sondern vermittels dessen sich absolute vor Einen Despoten von Servien, Illyrien, Mysien, Bosnien, Sirmien und villen andern Porovincien mehreres aufwerfen will, auch zu dem Endte die Restitution aller diser ländter ohne alle scheü alss Ein Rechtmessiger Erb prätendirt. Ingleichen sowohl von denen Grichischen Patriarchen und Geistlichen, die überaus vill bey dem Einfältigen Landt Volckh vermögen, alss sonst von Etlich Tausent Mann, die Ihne vor Ihren Rechtmessigen Erbhern schon Erkhennen, bereits Einen grossen anhang hat, welches mit längern Zuesehen gefärliche Consequenzien nach sich ziehen dörffte, so bin ich genöttiget worden mich dises Brankovich seiner person zu versichern, und Ihme von hier auf Orsova, und ferners nach Hermanstatt in Arrest zu schickhen, das diploma aber, dessen Er zu Euer K. M. höchsten praeiudiz sich praevaliren wollen, bey der Canzley in Verwahrung behalten zu lassen.« *(Freiwillige Theilnahme,* 120).

[184] *Contarini,* II, 165; *Documente privitóre la Istoria Românilor,* vol. V. part. 2., стр. 177., 178. и 179.

денском не хтеде изићи на сусрет, већ напротив гледаше да је што даље од њега. Шта више у први мах рачунајући на помоћ од блиских трупа татарских под њиховим ханом, Бранкован покуша да се успротиви упаду Баденскога у његову земљу те по посланицима својим изјави протест,[185] али кад потом виде да Татари окупљени око Никопоља не мисле ништа предузимати у зимње доба, покуша да придобије Баденскога, да не улази дубље у земљу и да у њој не проведе зиму обећавајући да ће му зато дати новаца и хране.[186] Ну Баденски није хтео да чује за то. Њему је требало да потпуно изврши трећи део свога задатка, те да на истоку ћесаревине спречи сваки покушај, који би ишао на штету ћесареву а на корист било Турака било кога му драго другог суседа. С тога је одбио све предлоге Бранкованове и намисли да војничке станове размести у Влашкој тако да ови обухвате сву покрајину, те да се уклони могућност покрета тамошњега народа, ако га велики притисак од дажбина и тегоба буде нагнао да се буни.[187] Ну трупе су имале бити још и тако распоређене, да по потреби једна другу могу потпомоћи, а ради што потпунијег обезбеђења у непријатељски расположеној земљи требало је извршити још много другог које чега, а нарочито да се спрече Турци и Татари, да не прелазе преко Дунава. Зато је од ратног већа у Бечу тражио да му се пошље што већи број шајака и барака, како би очистио Дунав од противничких бродова. Али је још требало казнити Бранкована и Влахе за њихово држање према ћесару. У име тога Баденски удари намет, по коме је господар влашки имао да исплати три стотине хиљада скуда и то две стотине хиљада у натури и сто хиљада у новцу. Сем тога се са земљишта влашког имало дићи хиљаду и пет стотина коња, да се попуни број угинулих у рату, а и да се ојача коњица.[188] Али да би „намет на вилајет“ био што јачи, и да би се са што више сигурности могло рачунати да неће бити покрета народног против ће-

---

[185] *Documente privitóre* etc., vol. V, part. 2., стр. 179.
[186] *Ibid.*, 180.
[187] *Ibid.*, 179.
[188] *Contarini*, II, 165.; *Documente privitóre* etc., vol. V, part. 2., стр. 181.

сареваца, Баденски је почео по Влашкој прикупљати војнике, да их употреби у Угарској, док су из Угарске војници имали бити послани на Запад, на Рајну.[189]

На овај начин Баденски је успео да за неко време притегне Влашку и да на доњем Дунаву угуши сваки покушај наперен против интереса ћесаревине, како би ова из рата с Турцима извукла што више користи. Али, као што ћемо даље видети, наскоро, у почетку следеће године, прилике су се измениле, те је настало оно чега су се бојали ћесаревци и ради чега је Баденски на Влашку навалио поменуте терете. Зато су се ћесаревци морали очистити отуда, и Бранкован се ослободио ових. Али Бранковић је остао у затвору. Његово предузеће било је потпуно уништено, јер не беше никога да га прихвати. Ну да тога буде, нарочито допринеше нови догађаји у почетку 1690. године, о којима ће бити речи у следећим одељцима, а овде, пре него завршимо ову главу, да бацимо још један поглед на рад и значај Ђорђа Бранковића.

Појава Ђорђа Бранковића у историји српскога народа није без интереса, како због времена и прилика када се јавља, тако и због предузећа његова као и због мишљења о њему створеног и до данас сачуваног. Да пак личност његова постане тако чувена, као што је била у истини, допринеле су прилике у којима је радио, његов рад 1689. год., а нарочито трагични завршетак политичкога му рада под Кладовом, ојачан оним дугим тамновањем, у чему су савременици, као и потомство, налазили пуно разлога да верују у његову честитост и преданост народној ствари, која је била у противности с интересима ћесарске политике не само у оној прилици, већ и даље непрестано. Према томе пак што је Ђорђева појава у нераздвојној вези с најзнатнијим догађајем у историји српског народа под Турцима, који му је битно изменио погодбе опстанка и одржања у турској царевини и створио нарочити однос између једног дела његова и ћесара, и пошто је стицајем прилика име Ђорђево одмах уплетено у прве кораке српских представника код ћесара, да се у живот приведу народу дате

---

[189] *Documente privitóre*, etc., стр. 180.

повластице, личност Ђорђа Бранковића привлачила је пажњу свих историчара и државника српских, који су писали о оном добу или су бранили народна права крвљу стечена. И сви ови до скора у њему су сматрали потомка негдашњих Бранковића, избранога деспота српскога и носиоца идеје о стварању српске државе. И то мишљење не беше само њихово, већ, у суштини, опште српско. Али кад је једном дошао ред, да се историјско критично истраживање архимандрита Руварца задржи на овој личности као знаменитој појави у историји српског народа, и кад је узет у расматрање њен рад, дошло се до закључка: да је Ђорђе лажни потомак негдашњих Бранковића, да је лажни деспот српски, да је био лажа и да се градио и издавао за онога што није био, те да је зато о њему и његову раду владало погрешно мишљење.

Ну такав суд у вези са судом потпуно супротним дотадашњем о погодбама прелаза једног дела српског народа испод султанове власти под ћесареву 1690. год. нашао је противника, а то су уједно браниоци ранијег мишљења о Ђорђу Бранковићу, те је последњих година питање о овоме претресано више него ма које друго из историје српскога народа. Али се ипак није дошло до потребне јасности, јер док је архимандрит Руварац хотећи да од Ђорђа Бранковића створи лажу у сваком погледу, отишао у једну крајност, други су отишли у другу, што су, не осврћући се на прилике у којима је, нити на земљиште, на коме је Бранковић, радио, посматрали његову личност готово одвојену од догађаја, па су му, желећи га одбранити од напада, приписивали и рад који није његов. За нас пак у овој прилици из свега Бранковићева рада од највећег интереса јесте његова акција у 1689. години, с тога смо у досадашњем излагању и указали на прилике које су га дотле довеле, али да би овај био још јаснији, морамо се осврнути још на неке појаве, у којима ваља тражити објашњења Бранковићеву раду од маја 1689. године.

Ресултат Руварчева истраживања, да је Ђорђе Бранковић лажни потомак негдашњих Бранковића, има се примити као утврђен факат, али одмах додајемо како треба имати на уму да овај не само што

није од пресудног значаја за оцену Бранковићева рада већ је шта више такав да се може бити без њега, јер да није било других прилика, које су му помогле да се јави међу устаницима српским и влашким на доњем Дунаву и да код ових није било нарочитог расположења, Бранковићу не би ништа помогло, па да је не знамо од кога изводио своје порекло, као што то није помагало ни другим самозванцима, који су се јављали у неподеснијим приликама. С тога сматрамо да је непотребно задржавати се на том питању, и ако је оно архимандриту Руварцу послужило за основ добивеним закључцима. Шта више, на супрот томе факту ваља одмах истаћи други, а то је: да је Бранковић био образованији, увиђавнији и окретнији од околине своје — што му се не може спорити судећи по свем раду његову пре затвора и у овоме — те се, процениви прилике, могао користити погодним тренутком и истаћи мисао, која једном истакнута није била само његова већ је постала и оних што су га примили међу се. Зато ми идемо чак дотле да у свем раду Бранковићеву не видимо ничега што у онаким приликама не би могао извршити и други који човек ширих погледа и познавалац прилика онога краја, какав је био Бранковић, коме у пролеће 1689. год. прави успех код устаника на доњем Дунаву нису донели ни позивање на измишљено потомство од Вука Бранковића и Ђурђа Смедеревца нити пак казивање да је он венчани деспот српски, већ су томе највише допринеле ондашње прилике, а ова два разлога дошла су касније да оправдају оно што је Ђорђу донео рад противан повереној му мисији од стране ћесареве. Дакле, при оцењивању рада Бранковићева није нам потребно осврта ти се толико на поменуте две тачке Руварчевих испитивања, већ нам треба имати у виду прилике, које су Ђорђу Бранковићу, ранијем ћесареву поверенику и посреднику у оном крају, дале маха да се лати предузећа, ради кога је и познат у историји; у место осврта ња на споредне и од врло малога значаја чињенице потребно је, више рачуна водити о *душевном расположењу* устаника и народа у оном крају, где је Ђорђе почео радити, као у себи најбоље познатом.

Од 1683., а нарочито 1688. године, ћесар Леополд једнако је обећавао Хришћанима у Турској да ће их ослободити ропства, и позивао их је да се лате оружја. Али кад су ови, уверени у помоћ његову, једном то учинили, и кад је народни устанак добио већих размера, ћесар је војску с Дунава повукао на Рајну а устли народ у једном крају оставио је да са оно мало посаде у градовима одбија Турке, док је оне у тимочком крају потпуно бацио на милост и немилост Турцима и Текелијиним Мађарима, код којих за побуњену рају није било милости. Зато многи од устаника, да се спасу, пребегли су окупљеним четама око Кладова; и у колико су Турци према раји били свирепији, у толико је више јачао број устаничких чета од пребеглих, који су, причајући о новим неделима турским, ојачавали и одржавали трајну мрзост окупљених Срба, Влаха и Бугара према Турцима. Али кад су у пролеће 1689. год. ћесаревци, због својих недаћа на Рајни, били готово напустили акцију на доњем Дунаву, оставивши одбрану међе на устаницима, а својим нерадом и немоћи у оном крају дали маха Турцима и Текелији да лако испадају у Подунавље, те да тамо пале и жаре, плене и робље одводе и под сабљу обрћу своју ранију рају, која је била пристала уз ћесара, тада је код устаника морало бити нерасположења према небрижљивости ћесареваца, да се заштити онај крај и народ у њему.[190] И кад се сад има на уму, да се одмах после тих покоља и паљевина турских, а у сред лако схватљивог незадовољства, међ устаницима српским и влашким јавља Ђорђе Бранковић, који им је био познат као сарадник од прошле јесени и као један од оних Бранковића, чије је име било познато у оном крају многоме од устаника и њихових вођа, а коме је и сâм ћесар био признао наслеђе на суседно

[190] Доказа за ово имамо у једном писму из Букурешта од 11. априла 1689. год. упућеном на ердељског кнеза Апафија. Тамо се поред осталога вели како „прошлих дана и господар Текелија са својим људима и са неколико Турака из Видина и с Татарима из своје послуге идући уз Дунав до једне слабо утврђене Поречке Паланке, где беше нешто сиротиње и сељака, жарио је и палио, људе посекао, а остале, жене и девојке, заробио, па се отуд вратио у Видин. Чује се, а и вероватно је, да има некакве забуне готово у целој царевини турској, а то може бити због великих и неисказано тешких намета, под којим стење сиротиња, а нарочито Хришћани, тако да једини Бог зна шта ће бити с њима“ (*Monumenta Comitalia Regni Transylvaniae,* vol. XX, стр. 212.).

Јенопоље и потомство од старих Бранковића, а уз то је још стајао у добрим односима с господаром влашким и патријархом пећким, од којих га овај последњи беше поздравио као борца, кога господ „послетъ въ миръ на враги Креста Господня, яко свою силную стрѣлу уязвляющу сердца Хрісто-Борцевъ и да укрѣпитъ тя яко Гедеона на Мадіями, якоже и твоя Прародители, глаголю Сумеона Неманю и с. Стефана Краля первовѣнчанного и с. Милутина, иже во Царехь мученика, Св. Стефана Дечанскаго и великаго мученика Князя Лазара. Ихже молитвами и помощію вооружайся Хрістомъ, и копіемъ побеждай враги Хрістови. Да возвиситъ Богъ рогъ твой, и да послетъ предъ лицемъ твоимъ ангела своего побѣждающа враги твоя и погоняюща ихъ яко коло, и яко прость предъ лицемъ вѣтра, и яко огнь попеляяй дубравъі и яко пламенъ пожигаяй горы, тако и Богъ да поженетъ враги твоя, и безвѣстни да сотворитъ“ — онда нема никаква разлога не усвојити да је Ђорђе Бранковић код устаника био врло радо и добро примљен, и да је *проглашен* за деспота српског. И то се може примити у толико лакше што, као што смо видели, и сâм добро обавештени маркграф Баденски, извештавајући ћесара о Ђорђеву хапшењу код Кладова, писаше како га за деспота Србије, Илирије, Мизије, Босне, Срема и многих других покрајина „признају патријарах и свештенство, који имају и сувише много утицаја код простог света, а од неколико хиљада људи већ је признат и има велику партију уза се.“

Кад пак постоји факат, да су устаници, патријарах и свештенство, дакле три најглавнија фактора у српском народу онога тренутка и у ономе крају примили Ђорђа Бранковића за свога деспота и помагали га у остварењу његове намере, која је потом постала општа сврха, то се, и поред свег његовог лажног извођења порекла од негдашњих Бранковића и каснијег му казивања да је 1663. год. у Једрену руком патријарха Максима био венчан на деспотско достојанство — нема никаквог оправданог разлога тврдити да он у оној прилици и бар у домашају своје и устаничке акције није био *деспот*, јер је он то био *за народ* исто онако као што је за Србе Кара-Ђорђе

Петровић био „врховни вожд“ а Милош Обреновић „кнез“, и ако су обојица за султана били хајдучке харамбаше и бунтовнички вођи. Зато и мислимо да се Бранковићев рад у 1689. год. никако не може посматрати са гледишта архимандрита Руварца, по коме се Ђорђе има сматрати као лажов и варалица па према томе и рад му неваљао, јер ако је био лажни потомак Бранковића, он је за устанике и народ био прави деспот и његов рад ишао је у прилог тежњи народа српског.

Остављајући на страну питања, да ли је Бранковић могао остварити намеру своју и у случају да га ћесаревци нису онако омели, и да ли би остварио наде на њ полагане и од стране оних што су га примили за свог вођа и деспота, рад његов 1689. год. и поступак ћесареваца према њему у јесен те године има се посматрати са два гледишта. Једно би било ондашњих и данашњих ћесарских политичара, по којима је Бранковић заслужио да се с њим онако поступа, јер је радио против интереса ћесаревине. Друго пак, супротно томе, гледиште јесте оно са кога цео сплет догађаја, сврху ћесарске политике, положај и прилике српскога народа и рад Бранковићев има посматрати не само српски већ и сваки други историчар, који не би полазио од унапред створеног суда о кривици деспота Ђорђа Бранковића и неваљалу раду његову. Са овог другог гледишта посматран Бранковићев рад оправдан је не само што је ишао у прилог остварењу националне тежње једног мученичког и потлаченог народа, већ и што су ћесаревци са српским народом у већ заузетим крајевима поступали противно својим обећањима, и што Бранковић на томе није почео радити пре него је видео да су ћесаревци, заузети на другој страни, против турске власти побуњени део српскога народа оставили без довољно заштите према Турцима, гневним и кивним. Поред тога не треба сметнути с ума још једну ствар Док су ћесаревци пред собом имали велику силу турску, према којој су морали истаћи тако рећи сву своју војску, они су сматрали да им је Бранковићев рад од користи, да би што лакше имали уза се Србе, који су још били под турском влашћу; међутим кад су се по-

бољшале прилике ћесарске војске и кад је Баденскога послужила срећа, да Турке у три маха потуче и силу им сломи, Бранковић је постао непотребан а потом и опасан, кад се видело да његов рад има везе с тежњом најглавнијег ондашњег представника православља, од кога је зазирала ћесарска политика за своје успехе на Балкану. Али како ми у расматрању ових догађаја не налазимо за разложито стављати се на оно горе обележено прво гледиште, то *у опасности Бранковићева рада по правац ћесарске политике* видимо поглавити његов значај, који га је онако истакао у средини његовој, и сматрамо да његов рад није тежио само да помоћу устанка српског обнови српску државу у каквом било виду, већ и да у оном тренутку опасности с једне стране сачува народ од крволочности турске а с друге од језуитизма и католичке најезде у виду ћесареваца, која је, мора се признати, у доба замене султанове власти другом за српски народ била опаснијом од турске владавине, ради своје крајње сврхе да угуши православље, услед чега би нестало најјачег ослонца одржању народности, те би тако народ у место слободе дочекао горе ропство од турскога.[191]

Доказа за ово има међу већ саопштеним подацима, имаће их и у даљем излагању развоја догађаја, као што их врло много пружа и даља историја српског народа у ћесаревини. С тога кад све то постоји, не изгледа нам да има места осуђивати Бранковићеву намеру из 1689. год., бар према томе каква нам се указује из досадашњег излагања. У место тога ми можемо само жалити што се Бранковићев рад онолико ослањао на ћесарски, што је за земљиште своје акције изабрао онај крај и што је Баденскога послужила срећа да онако нагло сломи турску силу пред собом, те да својим успехом под Видином онемогући даљи рад човеку, који је свакојако, и у случају најгоре претпоставке, више добра желео и више се био заложио за српски народ него ћесар и његова политика, који су га довели у најнесрећнији положај, што се може замислити.

---

[191] *Глас* Срп. Краљ. Академије, књ. X, стр. 168., 171. и 174.

ГЛАВА ПЕТА

Патријарах Арсеније III у Београду и његов повратак у Пећ. — Патријархово бегство у Никшиће. — Млечићи теже да се користе њим за своје смерове. — Отимање ћесареваца и Млечића о патријарха. — Продирање ћесареваца у Стару Србију и даље пристајање српског народа уз њих. — Ђенерал Енеј Силвије Пиколомини и његово поступање са Србима. — Сукоб интереса ћесаревих и млетачке републике због патријарха Арсенија III. — Харамбаша Карпош „кумановски краљ". — Напредовање ћесареваца на југу и заузимање Скопља. — Ћесаревци заузимају Пећ и Призрен и нагоне патријарха да напусти Млечиће па да ради за њихов рачун. — Патријарах ради у корист ћесареваца а против Млечића. — Понашање ћесареваца према Србима у заузетим крајевима, а после смрти Пиколоминијеве. — Одступање Срба и Арбанаса из ћесареве војске. — Напредовање Турака. — Херпог Холштајн заповедник ћесарске војске на југу. — Његово понашање према Србима и Арбанасима. — Пораз Карпошев у Куманову и ћесареваца у Качанику. — Повлачење ћесареваца к Новом Пазару и Приштини, и даље к Нишу. — Бегство патријарха Арсенија III за ћесаревцима. — Страховите последице по српски народ у Старој Србији од узмицања ћесареваца и бегства патријархова.

Пошто смо расмотрили најјаче доба као и завршетак акције деспота Ђорђа Бранковића, да видимо шта је даље радио патријарах Арсеније, у чијем смо ранијем раду нашли везе с Бранковићевим.

После последњег горе наведеног помена о патријарху, по коме знамо да је у месецу мају 1689. год. био у Пожаревцу, из првог даљег податка дознаје се да је у августу био у Београду, где је деветнаестога дана тога месеца издао једну грамату манастиру Ђурђевих Ступова.[192] Потом му се губи траг до првих дана месеца октобра, када га налазимо у Пећи, откуда наскоро бежи, јер му прети опасност од Турака, да не изгуби главу. То је било управо у доба највећих турских недаћа, када су Турци били

---

[192] Архим. Илар. Руварца *Пећски патријарси*, стр. 87.

јетки према раји, која је све више пристајала уз ћесаревце, код којих је био и њен поглавар, пећки патријарах, и за кога се с разлогом може мислити, да се, док је био на земљишту што су га ћесаревци били заузели од Турака, договарао с првима о устанку заосталог дела српског народа под султановом влашћу, а у колико се то не би косило са тежњом његовом и Бранковићевом.

У онаким приликама тај рад патријархов није могао остати потпуно непознат Турцима, као што је и само бављење његово код ћесареваца морало изазвати подозрења код Турака, који су још раније знали да млетачки повереници и провидури подбадају султанову рају и да патријарах одржава везе с владиком цетињским Висарионом, који се био сав предао Млечићима, и коме су због тога суседне старешине турске често претиле смрћу — али у томе још нису увиђали опасност од патријархова рада. Међутим, када се ово патријарах усудио ићи ћесаревцима, који су за Турке били много већа опасност од Млечића, и кад се тамо подуже задржао, и то у доба прогласа заповедника ћесареве војске, којим је позивана раја на устанак против султанове власти, што је ова послушала и отворено пристајала уз ћесаревце и помагала им против Турака, сумња у патријархове договоре с противницима султановим ојачала је. Тога је могло не бити, да је реч о каквом обичном лицу. Али то је био поглавар православних, чији је углед код народа био врло велики, и чији је рад у том правцу могао нанети велике штете Турцима. Сем тога патријарах је и иначе имао непријатеља међу Турцима, који су тражили повода да му се освете. Такав је нарочито био Махмуд-беговић, паша дукађински и пећки, који по повратку Арсенијеву у Пећ помисли да га ухвати и да се докопа његова блага. И он то покуша. По речима оповскога игумана Кирила, које се потврђују подацима с друге стране, Махмуд-беговић у тој намери једнога дана у патријархију посла једнога од својих капиција с неколико момака. Али патријарах слутећи ради чега су ови дошли нареди те их лепо угосте и вином почасте, па кад се ови опију, још те исте ноћи напусти патри-

јархију и дохвати се планине, а послани пашини људи тек сутра дан опазе да нема ни патријарха ни многих калуђера, који су морали побећи, да би сачували живот.[193]

Пошто измаче из Пећи патријарах Арсеније не налазећи да ће бити довољно заштићен, ако остане у суседном крају, где се покрет против турске власти још није био осетио, потражи склоништа у племену Никшића, које је почело давати знаке негодовања према Турцима још у самом почетку рата млетачко-турскога 1684. год., а од 1687. и од пада Новога било је непрекидно под оружјем помажући млетачкој војсци. Шта више главари тога племена, као и других околних по Херцеговини, били су изјавили своју потчињеност млетачкој републици, те су се на основу тога могли надати њеној помоћи. С тога је патријарах и могао тамо потражити склоништа. Али чим је овај дошао на земљиште, које је било у сфери млетачке акције, Млечићи помислише да се користе њим, како би лакше придобили суседна племена и размакли међе свога заузећа. Ну том истом тежили су и ћесаревци. У то доба њихова војска дошавши на Косово стала је нагло надирати на југ и на запад, а повереници њени продрли су до у сама Брда, покушавајући да Брђане, већ придобивене уз републику, привуку на ћесареву страну, али за што лакши рад на томе било им је преко потребно имати и патријарха уза се.

На тај начин патријарах Арсеније постаде предмет отимања између савезника. Обојица су се хтели користити њим, а тога није могло бити а да не буде сукоба њихових интереса, што ће бити од штете по заједничку сврху према Турцима. Горе је нарочито наглашено како је уговором од 1684. год. између ћесара и млетачке републике било утврђено, да ће сваки од савезника, у случају успеха, добити што је било његово. Ну како су 1689. год. њихове војске продрле даље него што се 1684. год. мислило да ће се постићи, сматрало се да ће у духу уговора сваки од

---

[193] *Гласник Срп. Уч. Друштва*, књ. XXIII, стр. 249.; в. и архим. Илар. Руварца *Одломке о грофу Ђорђу Бранковићу и Арсенију Црнојевићу патријарху* и т. д., стр. 62. и 63.

савезника имати да добије и оне крајеве, који су спадали у сферу интереса свакога од њих. Према томе Млечићи су с разлогом полагали право на Далмацију, онај део Херцеговине, чија су племена признала њену заштиту, Црну Гору, Брда и даље Арбанију и Морејy, пошто је тамо према Турцима владао искључиво њен утицај а хришћанско становништво, у колико је пристајало уз хришћанску ствар, помагало је њене аспирације и радило је у корист њену. За остале пак крајеве турске царевине Млечићи су сматрали да су ван те сфере, зато су тамо свом савезнику остављали одрешене руке. Према томе кад им је требало да што испослују за се код православнога живља у поменутим крајевима сфере својих интереса, они су прибегавали разним средствима па су се користили и патријархом Арсенијем, и кад је овај добегао у Никшиће, сматрали су да су у пуном праву, ако се њим потпуно користе. Међутим ћесаревци нису били задовољни само крајевима, које су били заузели, као и оним на које Млечићи нису никако мислили, већ зажелеше да се што пре докопају и неких од оних, што су спадали у сферу млетачких интереса. Ну да то постигну у овој прилици, и да задобивши православно становништво Старе Србије продру на Скадар и избију на Јадранско Море, преко потребно беше имати у својим рукама патријарха Арсенија и користити се његовим угледом што је више могуће. Зато су покушали да остваре своју жељу. Само пре него би било речи о том њихову раду, који је у вези с даљим радом патријарховим, да видимо прво шта је било с оном војском ћесаревом, што се из Ниша била упутила на Косово Поље, јер ћемо тамо наћи много које чега да се тиче српскога народа под Турцима и што ће нам разјаснити даље догађаје.

Јужна војска ћесарска, којом је заповедао ђенерал Николомини, а имала је задатак да преко Старе Србије и Арбаније продре на Јадранско Море те да Босну и Херцеговину одсече од остале царевине турске, била је доста мала и недовољна за тако тежак задатак. Зато су се Николомини и маркграф Бадински, пре него се овај кренуо на Дунав, постарали да се како помогну те да јој олакшају задатак. И

први корак што га учинише беше да се што јаче придобије становништво крајева, којима је војска имала продирати. Ну како су Турци бежећи од Ниша пљачкали и робили, становништво је напустило своје огњиште па се склонило по планинама, откуда се није смело повратити не знајући шта још може бити с ћесаревцима. Зато је Баденски још одмах после битке код Ниша покушао да га врати, те је послао један одред с људима вичним српском језику да бегунце позову да се врате на своје огњиште обећавајући им ћесареву заштиту. И у томе постиже успех, јер га ови послушаше,[194] и својим повратком знатно олакшаше ћесарској војсци у даљем продирању. На два дана пак пред свој полазак к Видину Баденски издаде Пиколоминију наређење с упуством, у коме му поред другог које чега нареди да очува не само заузета места већ и да заузме сва истакнутија као и пролазе, које ће, по могућству, утврдити, а уједно да се постара те да се преко Прокупља и Скопља, или путем што га сâм за најбољи нађе, помакне преко Арбаније к мору, те да одвоји Босну и Херцеговину, и да тако учини по вољи ћесару, који жели да има у власти те покрајине. Тада Баденски нареди још Пиколоминију да гледа те да Арбанасе, као и остале Хришћане, што траже ћесареву заштиту, лепим поступањем придобије да напусте турску власт и да ступе под заштиту ћесареву.[195]

Пошто је Баденски отишао к Видину ђенерал Пиколомини прво је одвојио нешто људи за посаду граду Нишу а потом се с остатком од 3700 својих војника и са Србима добровољцима кренуо на извођење добивеног задатка с тим да прво ступи у везу с Арбанасима Хришћанима.[196] Тада он од Ниша прво удари уз Топлицу, где заузе Прокупље, које утврди и у њему подигне сместишта за храну, а затим, пре него би пошао у напред, а за заштиту бокова својој војсци, једно одељење посла на Јужну Мораву да

---

[194] *Mittheilungen des K. K. Kriegs-Archivs,* Neue Folge, II Band (Wien 1888.), стр. 126, у чланку Die Kaiserlichen in Albanien 1689. von Hauptmann Gerba.

[195] *Ibid.*, 128.

[196] *Ibid.*, 134.

испод Лесковца засече путове, а друго да на Расини заузме град Козник[197]; па кад се тако обезбеди од изненадних бочних напада од стране непријатеља, пође унапред и изби на Мало Косово, одакле се већ Турци беху нагло повукли оставивши за собом храну и стоку, те Николоминијева војска у том погледу није имала да трпи оскудицу.[198] Али кад је дошао тамо, Николомини сазнаде да се Махмуд-паша с великом војском налази код Приштине те не хтеде наглити, већ се мало задржа и опкопа.[199]

Ђенерал Енеј Силвије Николомини био је врло увиђаван човек. Он је врло добро знао да свој задатак може постићи само тако, ако придобије Хришћане под влашћу турском да пристану уз ћесара. Зато тежећи да дође у везу с Арбанасима, на које је рачунао да ће му помоћи да опаше горе поменуте две покрајине турске и да изиђе на Јадранско. Море, он је добрим опхођењем и с много умешности придобијао Србе. Народ се тамо, као и другде, нешто због Турака, а нешто из бојазни од ћесарске војске, био повукао у склонита места, али га је Николомини лако приволевао да се поврати на огњиште и да се закуне на верност ћесару.[200] Да га пак придобије за се, он није прибегавао сили, јер би му ова била узалудна, већ се трудио да му угоди. Тако дознавши за предање код народа у том крају, да ће га од Турака ослободити некакав кнез, на чијим ће камилама дојахати животиње из далеких крајева, Николомини помисли да се користи пљачком од Турака задобивеном код Ниша, па кад се крене к' Приштини на заплењене камиле постави мајмуне и напагаје, ради чега га народ верујући предању дочека са највећим одушевљењем као правог спасиоца.[201]

---

[197] *Ibid.*, 135.; *Contarini*, II, 166.

[198] *Mittheilungen des K. K. Kriegs-Archivs* etc. стр. 135.

[199] *Contarini*, II, 166.

[200] „... Con il buon ordine et con li altri alletamenti, procurava di ritirare da quella parte quei habitanti, che anco andavano ritornando e prestavano giuramento di fedeltà per viver fidelli all' Imperatore essendo la maggior parte di rito greco...“ (Hurmuzaki, *Documente privitóre la Istoria Românilor*, vol. V, part. 2., стр. 178.); „... la maggior parte de gli habitanti che s' erano ritirati fra monti, vengono à portar homaggio alle insegne Imperiali e dare il giuramento di fedeltà...“ (*Ibid.*, 179.)

[201] Johann v. Csaplovics, *Slavonien und zum Theil Croatien* etc. Pest, 1819. II, стр. 27.; *Mittheilungen des K. K. Kriegs-Archivs*, Neue Folge, II B., 136.

Повлађујући овако народу, старајући се да му не вређа понос и осетљивост, не употребљавајући силу и не дирајући му у веру Пиколомини је изабрао најпогоднији пут за приволевање народа. Зато је овај и пристајао уза њ и радо се одазивао његовим позивима, враћао се на огњиште, излазио му на сусрет и одушевљен надом да ће се једном ослободити несносног јарма турског, помагао му је против Турака. Отуда је лако објаснити тадашње извештаје Пиколоминијеве, пуне хвале о народу, који га лепо дочекује, и како не само да му војсци не прави незгода, већ му још помаже. Пиколоминијеви поступци код народа нису изазивали неповерење према њему, као туђинцу, зато кад се овај с Малог Косова кретао к Приштини, народ с Косова, са свештенством на челу, дочекао га је тамо с највећим одушевљењем и преко присутних владика поднео му је заклетву на верност ћесару.[202] Даље пак становништво српско кад је чуло за то, дохватило се оружја, дало се у потеру за Турцима, што су одступили к Пећи, напали су их, потпуно разбили и запленили им више застава.[203] На тај начин Пиколомини је себи крчио пут и лако је ширио ћесарску власт. Ну да би у томе успео што више, требало му је одмах да постигне још двоје: да истера посаде турске из градића на Косову, а поглавито на западној страни, и да од Млечића на ћесареву страну придобије патријарха Арсенија.

У извођењу првога задатка Пиколоминију је врло много помогло драговољно пристајање народа, јер кад је добио оружане помоћи од устаника, није морао одвајати много својих војника на заузимање градића. У исто време тај рад устаника обезбеђивао му је позадину од изненадних напада турских. Али да би себи што лакше крчио пута, поред тога што је же-

---

[202] „Restati liberi allora dal timore della soggezione Turchesca que' vicinati, alcuni de' loro Popoli professori del Greco Rito offerirono per mezzo de' Vescovi omaggio di fedeltà, che dal Piccolomini con dimostrazioni di corrispondevole affetto à nome dell' Imperatore accettato, continuò la sua marcia verso Pristina...“ (*Contarini*, II. 166.)

[203] „Arrivato intanto all' orecchio de' Turchi l' avvicinmento de Piccolomini si posero immantenente, tralasciata l' operazione, à ritirarsi, e i Rasciani sollevati à favore di Cesare seguendo la loro traccia li assalirono presso di Becs (Pecs), et à molti fatte le teste, e rapite diverse Insegne, pochi lasciarono fuggire dalla sconfita...“ (*Ibidem*).

лео да придобије патријарха, те да се користи његовим угледом и утицајем код православног дêла српскога народа, Николомини се умешно користио још и хајдучким четама, којих је тада било доста по српским планинама. Турски писци нарочито истичу харамбашу Карпоша, који је више година хајдуковао у скопском и кумановском крају, а у ово доба његовој чети придружиле су још неколике друге, те кад је окупио добар број ратника заузео је паланку Егридере и Куманово, па пошто их је утврдио, упутио се на Качаник.[204] Ти исти писци веле даље за Карпоша да су му се, сем хајдука, придружили још и многи други Срби, који су га назвали својим краљем, и да га је пре тога ћесар назвао „кумановским краљем“ и послао му знаке тога достојанства.[205] У овом мутном помену о харамбаши Карпошу има доста преувеличавања од стране турских писаца, како би се што више истакло јунаштво везира Халил-паше, али ипак тамо имамо трага како о покрету српског народа у оном крају и о његову пристанку уз ћесаревце, тако и о смишљеном поступку Николомиријеву, да чувајући осетљивост човека свиклога на слободу и на власт, лепим и одликовањем придобије тако корисна помагача, чија је припомоћ у том тренутку била од преке потребе, јер су се Турци већ стали купити изнад Скопља, спремајући се да нападну ћесаревце. Како је пак Николомини у сваком свом поступку имао пред очима корист за ћесареву ствар, у овом истицању, одликовању и даривању харамбаше Карпоша није тешко запазити сталну тежњу ћесарске политике, према којој, да би се што лакше придобио народ, овај је имао да схвати како је Карпошево предузеће у вези с акцијом ћесареваца, те кад се побуни против Турака и закрви с њима, ћесареву ствар има да прими као своју па према томе бранећи своје огњиште да неосетно ради у корист ћесара. И тај Николомиријев рачун није био рђав, јер чим је с Дунава добио нешто помоћи од Баден-

[204] *Die Freiwillige Theilnahme der Serben und Kroaten*, стр. 129.

[205] „...der Oberanführer der unseligen Hayducken, der al *Kiral von Comanova* bekannt gewordene *Karpos*, welcher auch früher von deutschen Kaiser mit dem Fürstenhute bekleidet worden war...“ *(Ibid.* 230. Упор. и стр. 229.)

ског,[206] а ослањајући се на рад српских устаника на разним странама, решио се да уништи једини већи одред турске војске, који је под Махмуд-пашом био пред Скопљем. Зато је на ту страну прво упутио пуковника Штрасера са три стотине и педесет коњаника, који се, дошавши пред градић Качаник и не нашавши у њему Турака, слободно упуте даље напред. Одмах потом за овим кренуо се и Пиколомини, пошто је претходно оставио нешто посаде у Приштини.[207] Али пре него се овај беше упутио у правцу ка Скопљу, он је предузео корак да задобије патријарха Арсенија, а с њим Брђане и Арбанасе, корак друкчијега карактера него је био онај учињен према народу на Косову и према хајдучким вођама и врло интересан за упознавање смера ћесарске политике.

Кад је Пиколомини дознао да патријарах није у Пећи, према упуствима добивеним од Баденскога односно патријарха, посла к Никшићима Србина капетана Петра Соколовића, који је у ћесарској војсци заповедао српским одељењем и даде му два писма.[208] У једноме од ових, а поименце у оном упућеном патријарху Арсенију, заповедник ћесарске војске наваљиваше на овога да наговори себи потчињени народ, да се лати оружја против општег непријатеља па да се прикупи под заштиту ћесареву, зашто је обећавао да ће им похитати у помоћ и спасти их сваке беде од Турака. Друго пак писмо беше проглас упућен српском народу у оним крајевима, којим га позиваше на оружје против Турака и да ступи под заштиту ћесареву, што је било пропраћено претњом, како га, ако то не учини, не ће двојити од неверника и зато ће га гонити, док га не сатре.[209] Ну капетан

---

[206] *Mittheilungen des K. K. Kriegs-Archivs,* etc., 136.

[207] *Ibid.*, 137.

[208] „...Sappiate inoltre, come il grande Signore Principe Ludovico, che è supremo Comandante di tutto l'esercito Imperiale, ha mandato il Capitano Pietro Soccolovich, che comanda à tutta l' Armata Serviana, sotto l' Augusto Cesare de Romani, acciò chiami e solleciti tutta la Herzegovina e gli altri Monti in aiuto e difesa della propria patria, e che li sarà comandato aiuto da esso, che sostiene le veci di Cesare, acciò cavino da tutta la generatione de Christiani i Turchi, e che non se ne trovi più vestigio, come non se ne troverà..“ (У патријархову писму Которанину Живу Грбичићу — *Il Montenegro da relazioni dei proveditori veneti,* стр. 52.)

[209] „...Giunge però dal Campo Imperiale un nomo, s' intitola Capitano Cesareo, munito di due fogli rilasciati dal Signor Principe Lodovico di Baden Generale di Sua Maestà. L' uno diretto ad esso Monsignor Patriarca, nel

Соколовић не допре до патријарха те му по другом посла горња писма заједно с једним својим, у коме му јави о скором доласку четири хиљаде ћесарских коњаника, да се удруже с Брђанима, и са своје стране понови претње за случај да буде рада противнога ћесаревим интересима.[210]

Последње речи тицале су се Млечића, у којима су извршиоци ћесарске политике замишљали сметњу при извођењу свога смера с изласком на Јадранско Море. Јер како су млетачку власт већ била признала црногорска племена, предвођена владиком Висарионом, као и нека по Херцеговини и у Брдима, док су се опет друга била дигла против Турака, признала заштиту млетачке републике и очекивала помоћ од ове па да развију још јачи рад, то је ћесаревцима, да би постигли свој смер, требало прво сузбити Млечиће из тих крајева, а то се могло постићи само тако, ако се придобије и католичко и православно тамошње становништво. С тога је ћесаревцима у првом реду требало да преко својих мисионера придобију католичка племена у Брдима, да напусте млетачку заштиту па преко њих да утичу на друге католике. За тај смер ђенерал Пиколомини већ је имао при руци једног Фрањевца, мисионера код Клемената, по имену Тому, преко кога је радио да придобије и друге.[211] Али да би успех био сигурнији, ћесаревци су преко својих повереника делали и с друге стране, из Дубровника. Међутим патријарах Арсеније био је потребан за придобијање православних племена, а нарочито суседних ономе, у коме се тада бавио радећи у корист Млечића.

Предузимајући овај корак ђенерал Пиколомини у напред је рачунао на известан успех и надао се

quale conscendo l' auttorità che egli tiene sopra tutte quelle genti lo ricerca con espressioni molto efficaci ad insinuare alle medesime di prender l' armi contro il Nemico comune, et unirsi alla protettione di Cesare, promettendo d' essere vicino coll' assistenza e sollevarle da cadauna oppressione degg' Ottomani. L' altro è un manifesto, over invito universale à tutti quei popoli, perche tanto esseguiscono con comminatione che facendo diversamente gl' haverà per ribelli; della fede e li perseguiterà fino alla loro distruttione« (У депеши которског изванредног провидура из Новог од 10. окт. 1689. — *П Montenegro* etc., стр. 52.)

[210] „Ma detto Capitano diretti tali fogli con sue allo stesso Monsignor Patriarca, esprimendogli esser vicini ormai quattro mille Cavalli, per unirsi à quelli de Monti. ripetendo, in caso diverso le stesse minaccie.« *(Ibidem)*.

[211] *Mittheilungen des K. K. KriegsArchivs* etc., стр. 148.

да ће се извесно моћи користити утицајем патријарховим не само код православних у околини Пећи и Призрена већ и код Брђана и Црногораца, за чије главаре беше му упутио писмо.[212] Али патријарах показујући се овом приликом наклоњен републици сва три добивена писма посла которском провидуру заједно с једним својим, према коме је провидур закључивао да се овај не радује лепим обећањима ћесареваца, већ да жели да одржи народ потчињен и наклоњен Сињорији, али да зато жуди да се провидур појави с војском те да осоколи народ у неколико задобивен инсинуацијама капетана Соколовића, који се чак и провидуру беше јавио писмом.[213] С тога овај похита, да патријархову наклоност к републици ојача и потруди се да га примами у Котор, не би ли тамо што лакше постигао сврху с њим. Зато учеста преписка између ове двојице. У својим писмима провидур је све више наваљивао на патријарха да му учини на вољу па да сиђе у Котор, нашто га опет овај преко нарочитих гласника увераваше да ће испунити обећање. Провидур жуђаше да га што пре привуче к себи, очекујући да се с њим договори па чак и писмени уговор подвеже, којим ће обавезати Брђане да међу се приме млетачког изасланика с нешто војника, који ће се тамо бавити и представљати власт млетачке републике, не би ли на тај начин сузбио сваку претенсију ћесареваца на тај крај.[214] И да би то постигао што лакше, далматински провидур дође у Котор, да тамо сачека патријарха, а Јована (Зана) Грбичића посла преда њ. Ова двојица после доста теготна пута у незгодно доба стигоше на Цетиње, где даљи пут патријархов у Котор би ометен.

---

[212] *Il Montenegro da relazioni dei proveditori veneti,* стр. 53.

[213] *Ibid.*, стр. 53.

[214] „...Patriarca di Pech continuando lettere di tutto rispetto m' assicurò sempre di sua venuta, e con l' espeditione di più messi diede credito alle promissioni, ardendo io di desiderio d' unirmi seco per concluder in Publico vantaggio tutto ciò, che mi fosse succeduto di poter stipular col medesimo, non lontano d' una quasi certa speranza di riddur anco l' accordato in scrittura e d' obligare i popoli de Monti à ricever un soggetto con poca gente, che in nome Publico pressiedesse in quei luoghi, *per haver totalmente ogni aspiro agl' Imperiali di poter mai pretendere dominio o giurisdittione.*“ (У депеши главног провидура далматинског из Сиљета од 4. нов. 1689. — *Il Montenegro,* 53.)

Док је капетан Соколовић, горе саопштеном мисијом ишао к патријарху Арсенију и док се овај бавио у Никшићима и спремао се у Котор на састанак с провидуром далматинским, ђенерал Пиколомини продирао је с Косова на југ. 22. октобра (по н.) пуковник Штрасер био је упућен с Косова да заузме Качаник а већ 25. предње одељење ћесарске војске било је на изласку из Качаника. Сутра дан тамо је стигао и ђенерал Пиколомини и кренуо се ка Скопљу, напуштеном од становништва нешто због куге, која је тамо владала, а нешто и због наступања ћесарске војске. Па и паша Махмуд-беговић не смеде у граду сачекати ћесаревце већ се повуче ван Скопља с војском од осам хиљада људи, у којој је поред Турака било и Срба с Арбанасима. Кад се пак ђенерал Пиколомини од Качаника крете напред, паша напусти Скопље и не покушавајући да га оспори ћесаревцима, па се повуче даље. На то се сутра дан, 27. октобра, ћесарска војска примаче граду, и кад авангарда уђе у њ па тамо никога не нађе, и главна трупа крете се тамо, али је Пиколомини не хтеде уводити бојећи се заразе. Зато, кад се одлучи да не поседа ни варош нити пак град, пошто је покупио и одвукао сву храну тамо нађену, а да би застрашио тамошњи народ и показао му како је страшно ћесарско оружје, нареди те по свој вароши буду размештени војници са запаљеним зубљама, па кад је троструким топовским пуцњем био дат знак, плануло је Скопље са свих страна, и од најлепшег града, на који је у свом продирању наишла ћесарска војска у турској царевини, постало је згариште. Ђенерал Пиколомини „стајао је тада, као Домицијан, на једном брегу у близини и уз свирку музике, и ако не без бола у души, посматрао је како пламен прождире ову лепу варош тешећи се помишљу да су исте такве судбе била и нека бечка предграђа.“[215] Али тај његов поступак мало касније имао је скупо да плати српски народ.

Пошто је тако Скопље било уништено, Пиколомини нареди да се војска повуче кроз Качаник и

[215] *Mittheilungen des K. K. Kriegs-Archivs*, etc., стр. 138.; *Contarini* II. 167.; *Годишњица* књ. VI, стр. 155. и 156.

дође у Липљан, где у име ћесарево прими заклетву од угледнијих људи из неких српских места и предузе мере да се што боље обезбеди од Турака. Тако с једном рођиментом кирасира и с хусарима посла херцога Холштајна у Приштину са задатком да ојача посаду и да заузме Ново Брдо, а пуковнику Штрасеру повери задатак да истера Турке из Звечана и из Бањске па да поседне та два места.[216] Потом и сâм оде до Приштине, одакле се с војском 3. новембра крете к Призрену у намери да настави започете преговоре с Арбанасима, да помажу ћесарево предузеће против Турака.[217] Али ради ове исте сврхе требало му је придобити и православна брђанска племена, а то је могао постићи преко патријарха Арсенија, помоћу кога би стекао више поверења и код народа у околини Пећи и Призрена. С тога с овог пута Пиколомини понови раније учињени корак према патријарху. Тада је Пећ била у власти ћесареваца и Пиколомини нареди калуђерима у патријархији да позову патријарха, да се врати у своју столицу. Ови га послушаше и послаше гласника у Никшиће, да јави патријарху како је заповедник ћесарске војске стигао у Пећ и како га позива да се врати натраг, јер православно становништво, пошто је пристало уз ћесара, неће да буде без свога пастира, с тога или треба одмах да се врати или ће ћесар изабрати другога, чиме ће задовољити жељу народа, који је ступио под његову заштиту.[218] Гласник нађе патријарха на Цетињу, камо је овај тек био стигао и бавио се код владике Висариона, па му саопшти поруку, нашто се овај одмах опреми и крете се на пут. Ну како његов одлазак у Пећ беше од очигледне штете по

---

[216] *Mittheilungen des K. K. Kriegs-Archivs,* стр. 139.; *Contarini,* II, 167.

[217] *Mittheilungen* etc., стр. 140.

[218] „Ivi per pura fatalità pervenne gli un messo espedito delli di lui Monaci di Pech, con lettere cosi efficaci, che lo distolsero dal primiero proponimento. Gli significavano l' arrivo d' un Commandante Austriaco nel loco stesso, quale lo richiamava alla di lui Ressidenza, seguitone, come già si divulgò dall' armi Cesaree l' acquisto. Che i popoli del rito greco, prese le parti di Cesare non volevano star più senza il loro Pastore, onde o risolvesse d' abbracciar partito cosi cortese, o che altrimenti Sua Maestà Cesarea sarebbe passata ad elettione d' altro soggetto per contentare tante genti nuovamente datesi alla sua protettione. *(Il Montenegro da relazioni dei proveditori veneti,* стр. 53., у депеши главног провидура далматинског Сенату од 4. новем. 1689. год.)

млетачку ствар у оном крају, а у прилог ћесареваца, Грбичић покуша да га како било доведе у Котор на договор с главним провидуром далматинским, али у томе не успе, јер патријарах не хотећи ни часа почасити пође на пут, и ако је време било врло рђаво.[219]

Порука заповедника ћесарске војске јако је забринула патријарха Арсенија. Он се озбиљно поплашио да ћесаревци не остваре своју претњу, с тога је онако журно похитао у Пећ. Колико се пак журио, најбоље се види по томе што није имао кад ни да се јави главном провидуру, те је наручио Зану Грбичићу да га код провидура извини због наглог одласка. Али при поласку патријарах не пропусти да преда писмо за свог старог пријатеља Живa Грбичића—Биволичића, које нам подробније разјашњава узрок патријархова одласка. У томе писму, које је у Котор стигло 4 нов. (по нов.), патријарах Арсеније писаше Грбичићу, како је био дошао на Цетиње у намери да се виде и да у Приморју проведе сву зиму; како је од калуђерâ из Пећи добио многа писма, којима су га звали да се ради послова врати, пашто им је он отписивао и у име своје слао друга лица да то обаве, да се сâм не би излагао незгодама од зимњега времена; како су му, посредовањем некога из Никшића, била стигла писма од ћесарског заповедника, који се бавио на Косову, с поруком да се врати у Пећ, те је с тога похитао да се види с Грбичићем и да уреди с Млечићима започету ствар; и како се надао да ће остати који дан више, али да му је у то стигло писмо од самог заповедника ћесарске војске (Николомиција) и његових људи послaних у патријархију, у коме му је било поручено да не треба ни да долази, ако не дође у року од седам дана. Патријарах писаше даље како му је то писмо стигло у незгодно време и на врло незгодну месту, и правдао се како би, да је знао да ће се овако журити, похитао и сишао у Котор, еда би се имао кад

---

[219] „Hebbe tal forza questo motivo, (в. напомену под бр. 218) che riuscì vana ogni persuasiva al Kavalier Bolizza di ridurlo in tanta vicinanza a Cattaro, per poche hore, e senza ritardo intraprendere il viaggio verso Pech". *(Ibidem)*.

разговорити и утврдити све потребно, а овако, у место свега тога, морао се вратити с тугом у срцу, што се није могао с њима састати. Знајући пак да ће овај његов нагао одлазак у Пећ изазвати негодовање код Млечића, патријарах на завршетку овога писма обећаваше како ће, ако у Пећи буде мира и пошто се буде видео с ћесарском господом, у Котор сићи што пре, не би ли се састао с млетачком господом.[220] Ну то остаде само обећање, јер и да је хтео, даље прилике не би му допустиле да мисли на то.

Пошавши из Приштине 3. новембра ђенерал Пиколомини продужио је поход к Призрену. Прво стиже у Лапуниште, где се задржа читав један дан, 5. стиже у Бању, па одатле продужи пут и 6. стиже у Призрен,[221] пред којим га је дочекало на шест хиљада Срба и Арбанаса, међу којима је било и таквих, који су пре овога били с Турцима а овом приликом затражише да поднесу ћесару заклетву на верност.[222] Ратни успеси Пиколоминијеви над Турцима беху му разнели славу у народу жељном да се ослободи турске власти, зато се није чудити што му је био припремљен онако свечан улазак у Призрен, како је о томе сачуван помен у савременим белешкама и списима.[223] Због тога се број добровољаца тако нагло множио да их је Пиколомини рачунао на двадесет хиљада. У раду на придобијању Хришћана нарочито су му користили Фрањевац Тома и католички архијепископ, који су преко католичких мисионара, чије је утицај код Арбанаса био знатан, успели да католици напусте Турке па да пристану уз ћесара.[224]

---

[220] Патријархово писмо, у италијанском преводу, објављено је у наведеном зборнику *Il Montenegro da relazioni dei proveditori veneti*, стр. 54.

[221] *Mittheilungen des K. K. Kriegs-Archivs*, стр. 142. и 147.

[222] *Ibid.*, 147.

[223] *Contarini*, II, 168.; *Freiwillige Theilnahme der Serben und Kroaten*, стр. 72.

[224] *Mittheilungen des K. K. Kriegs-Archivs*, стр. 148. О утицају мисионара код Брђана католика, један такав, у једном још не обновљеном извештају из доба врло блиског овоме, вели: „Professano (реч је о Клементама) il Rito Cattolico Romano sotto la direttione de Padri Missionarii Reformati, à quali conservano e divotione e gratitudine involti nelli vitii communi agl' altri Montagnioli sono da loro distinti nell' oservanza delle Feste nella frequenza de Sacramenti e nella riverenza verso le Chiese, anti la principale sotto l' invocatione della Madonna di gratie, era tenuta con tal decoro e splendore, che negl' apparati copiosi di seta, spoglie gloriose de Nemici non cedeva à qualche Chiesa ben ornata d' Italia. Il motivo della Religione

Исто тако ћесаревцима је помогао патријарах Арсеније, који је дошавши у Пећ видео да је народ листом пристао уз ћесаревце, те да према томе и сâм мора потпуно напустити своје преговоре с Млечићима а наставити с ћесаревцима. Брз успех и оно нагло продирање ђенерала Пиколомиција код народа преувеличавало је моћ ћесареву и толико је ојачало углед ћесаревцима у заузетим крајевима српским, да патријарах сада није ни могао друкчије радити. То пак предвиђали су Млечићи, па су се зато онолико заузимали да патријарха домаме у Котор, не би ли преко њега и православног свештенства приволели православно становништво на своју страну и одвојили га од ћесареваца. Због тога главни провидур далматински не могаше прежалити што је одвећ ценећи значај свог састанка с патријархом, био запео чак из Задра у Котор, а није ништа постигао. Према томе разумљиво је што он у својој депеши од 4. нов. из Сплета, обавештавајући Сенат о свему што се десило напомињаше како је, добивши вест, да су ћесаревци заузели Пећ изгубио сваку наду, да ће ништа моћи постићи с патријархом и да је наслућивао да ће се све то завршити као што се ово десило.[225]

Млетачко суђење да ће патријархов одлазак бити од штете по републику као и да у овој прилици морају бити врло обазриви према својим савезницима, било је потпуно оправдано, јер чим је патријарах стигао у Пећ, ћесаревци су похитали да се користе њим. Да ли су ови утицали на њ лепим обећањима и стављаним изгледима на бољу будућност или претњом, не може се знати извесно, али се може претпоставити да су се користили и једним и другим. За нас је пак овде главно запазити како патријарах више није покушавао да обнавља своје свезе с Млечићима, већ се сав предао ћесаревцима и радио је

---

tanto efficace appresso ogn' altro Popolo è stato sempre di peso maggiore appresso li Clementi, che misurando li proprii moti col equilibrio di quel primo Mobile, qualificano le loro Guerre col titolo specioso di Religione per conservare intatto dalle violenti estorsioni Ottomani il pretioso Patrimonio della fede periclitante« (У *рукопису* код нас).

[225] „Subito che mi gionse l' aviso, havessero gl' Imperiali acquistato quel paese, diffidai dalla speranza concepita, e provviddi quasi che il trattato dovesse rissolversi nell' accidente accaduto« *(П Montenegro* etc., 51.)

искључиво у њихову корист.[226] Тада су се ови користили патријархом и против Турака и против Млечића. Против првих користили су се именом и угледом његовим да придобију православне Србе дотад потчињене Турцима, а против других покушаше да испод њихове заштите примаме Брђане и Црногорце као врло потребне помагаче за своје даље продирање на море.

О првом као и о другом кораку има сачуваног трага у писменим споменицима. И ако владика Висарион још раније беше прегао да измири племена црногорска с брђанским, па да их потом приведе под заштиту млетачке републике, у ово доба међу племенима владала је завада и укорењени обичај освете, који нису давали маха, да се на страну оставе захтеви појединаца и лични интереси па да се удруже против свог општег непријатеља. Међутим то је требало постићи што пре, како би република од њиховог заједничког рада имала користи. У томе је имао од своје стране припомоћи и патријарах Арсеније. Њему је архипастирска дужност налагала да ојача морал код своје паствe, па радећи на томе да још више ојача свој углед, који је постао средство туђинаца, да се њим користе. На томе је патријарах радио кад се оно бавио у Никшићима, али кад је мислио да настави свој рад, омео га је нагао повратак у Пећ, по позиву ћесареваца. Ну кад је дошао у Пећ и кад се сав ставио у службу ћесареваца, због које је имао да употреби сав свој утицај код српских племена, те да их приведе под заштиту ћесареву, патријарах се латио да продужи напуштени рад, а у вези с овим да преко поверљивог човека поради и на оном дру-

---

[226] О даљим односима патријарховим с Млечићима из год. 1689. за сад зна се само толико, да је одмах по свом доласку у Пећ био послао архимандрита Висариона, да се састане с провидуром далматинским, и да је овај био у Рисну. Ну Висарион не нађе провидура, који по патријархову одласку с Цетиња беше отишао у Сплет, камо му стиже вест како је Висарион дошао у Приморје али не каквом политичком мисијом, већ да код провидура испослује нешто друго или да извуче један део поклона, спремљеног за патријарха [„...nulla di preciso essendosi potuto ritrahere dall' Abbate Vissarion espedito dal medemo (patriarca) per meco abboccarsi e voglio persuadermi fosse egli capitato à Risano o per qualche favore che de me pretendea o per ritrahere qualche porzione di regalo ch' era destinato per il Patriarca...“ У провидуровој депеши из Сплета од 4. декембра 1689., год. у зборнику *Il Montenegro*, стр. 56.]

гом послу, о коме је горе речено да је у вези с овим. У то доба патријарах посла свог повереника, духовника Василија, с посланицом упућеном на „богохранима и благочастива племена, еже зовѹт се Никшићи и Дробници и Кѹчи и Пипери и Белопавлићи и Братоножићи и Чрна гора и приморска страна васа, и ина шкрстна племена, еже шбретают се ва Херцеговини“. У тој посланици овај говораше народу: „Прве си благословенимъ свещеникомъ и паки иже ва Христа Бога богохранимимъ и христолюбивимь господомъ христианскимъ гѹбернадѹромъ и сѹћамъ, воеводомъ, кнезовомъ и капетаномъ и кметовомъ и васемъ шбще по имен8 православнимъ христианомъ великимь же и малимъ, кои ва православнеи вере живите, и кои се повинѹете божиемѹ законѹ и нашемъ смерению, миръ и радостъ ѿ господа Бога васедржителя и ѿ пречистие богородице покровъ и ѿ светихъ српскихъ просветителъ помоцъ и ѿ нашего смерениа молитва и благословение да бѹдетъ са вами аминъ. — А по ихъ весто ви бѹди, мои православни христиани божиемь изволениемь изволи се намъ и придосмо ка вашемѹ христолюбию до монастира Цетиня, и хотиахь проити све приморъе и с вама се састати и видети и изъ ѹстъ вамъ сказати и поѹчити ви законѹ божиемѹ, да христински живете, пак ми се салѹчи тако и поидохъ ва скоре ѹ Пећъ паки, ва место насъ посласмо до васъ дѹховника Василиа с моиемъ писаниемъ, да васъ исповедѹе и ѹчи законѹ божиемѹ, како е законъ божи, и ви га лепо прихватаите и дочекѹите и исповедѹите се, да се ѿ греха покаете, и милостинѹ мѹ подаите, кои що може, поради ваше 'дѹше. — Паки да вѣсте, мои христиани, како видесмо посреде васъ многа зла и безакониа, що едни чините, и како се помеждѹ собою биете и сечете и затечете и пленѹиете и преѹзимате племена и рођаци и ѹзимате свое снахе за жене и кѹме и рођаци, и палите се и жежете се, и свако зло чините, що се ни ѹ едномѹ езикѹ не чини ни се находи, то се сад мећѹ вама чини.... Того ви ради пишемъ и говоримъ, не ѿ нашихъ ѹстъ говоримъ, него ѿ самихъ божихъ ѹстъ ви говоримъ, и молимъ ви како свое синове любиме, да послѹшаете,

и ми да ви на8чимо страх8 божием8, зашо намъ е самъ Богъ рекаш да васъ 8чимо, а ви да посл8шаете. Ако посл8шаете, блага земна санесте, Богъ ће ви дати 8 швом8 живот8; ако ли не посл8шаете, шр8жиа ви дивола побиют ви швого света, а онога ћете шити 8 вечн8 м8к8. — Него ви паки наш8 речъ, а не наш8 него божию, како е Богъ рекаш: прво да имате 8 себе страхъ божи, паки помежд8 собою любавъ, и не таке съ приателима и рођацима, да жив8ете са свакиемъ христининомъ како с рођенимъ братомъ; зашо се то зове савршена любовъ....«[227]

Али док је патријарах у посланици позивао паству да живи хришћанским животом и за то јој давао упуства, његов повереник радио је и на другом горе поменутом послу, који је био права сврха његову изашиљању у онај крај. Раније смо у два маха нарочито нагласили како је цетињски владика Висарион био веома одан Млечићима и да је он највише припомогао да се ови утврде на Цетињу.[228] Па и у ово доба, о коме је сада реч, Висарион не само што је помагао Млечићима да се одрже на Цетињу и да уза се имају Црногорце, већ је још знатно допринео да уз Млечиће пристану Брђани православне вере, на које су опет ћесаревци, као и на оне католичке, рачунали да им помогну у даљем раду. Ну да би тога било, требало је прво ове одвојити од Млечића, а то се најлакше могло постићи, ако се претходно придобије владика Висарион, који ће поред Црногораца под заштиту ћесареву привести Брђане и нека од херцеговачких племена, те да се тако потпуно омогући остварење пројекта ћесареваца о изласку на Јадранско Море, после чега би наступило заузеће Босне и Херцеговине, које су ћесару највише муке задавале.

Тај задатак, да се придобије владика Висарион, прими на се патријарах Арсеније. И није прошло ни неколико дана како се овај вратио у Пећ, а владика Висарион доби од њега писмо с поруком да се и он

---

[227] Вука Ст. Караџића *Скупљени граматички и полемички списи*, књ. III, стр. 422.—424.

[228] Види напред на стр. 11. и 12., и у књизи *Из Историје Црне Горе две расправе*, на стр. 10.—24.

упути тамо. Али владика Висарион беше млетачки човек, а порука патријархова противна њиховим интересима, те се овај не хтеде одазвати патријархову позиву пре него о томе обавести Млечиће. Зато писмом од 18. новембра (по ст.) јави каваљеру Живу Грбичићу како је од патријарха добио писмо, којим га позива да се без оклевања упути у Пећ, и да је услед тога збуњен тако, да не зна шта да ради, јер је на све стране понападао снег и од њега нарасле воде, тако да се с муком може ићи. Даље јављаше како би при свем том отпутовао, ну кад би то учинио, удаљио би се од својих старијих, под чијом је влашћу, и отишао би к *другој господи*, а не зна како ће то изгледати и шта још може бити. Владици је било тешко да по тако неподесну времену иде, али није смео друкчије да поступи. Зато јављајући Грбичићу како он ово доставља да му се не би ништа пребацило што је пре ћутао, за сваки случај напоменуо је да ће му поново писати у случају одласка, и за такву прилику ставио му је у аманет да се брине о земљи и о манастиру обећавајући да се у Пећи неће дуго задржати.[229] Подвучене речи из владичина писма у неколико наглашавају намеру патријархову с владиком Висарионом, зато је вест, да је владика одлучио ићи у Пећ к патријарху, задала бриге Грбичићу. Да патријархов одлазак у Пећ није био од штете по млетачке интересе, и да се патријарах није био латио да ради искључиво у корист ћесареваца, одлазак владичин к њему у Млечића не би изазвао никакву бојазан; али кад се знало од какве ће велике штете по републику бити, патријархов рад, Грбичић је сматрао за дужност да Висариона одврати од наумљеног пута. И у исто време кад је Грбичић учи-

[229] „...Vi sia noto, писаше владика Висарион Грбичићу, come mi pervennero lettere del nostro Patriarca di Pech, perche senza dilatione debba portarsi dietro à lui a Pech. Hora m' attrovo confuso, ne so quello devo fare, perche da una parte è caduta la neve per il Paese e sono cresciute gran acque, e con difficoltà si può passare, però se bene è difficile caminaressimo ma si *separiamo di presente dalli nostri signori che ci commendano et andimo colà d' altri signori* e non sapiamo come, et in che forma dovrà essere. Mi rincresce andare, e poi non ardisco far diversamente perciò vi scrivo, acciò sapete e che non habbiate occasione dire, che non v' ho scritto. Ad ogni modo però, quando vorrò partire vi scriverò novamente. Vi raccomando il Monasterio, et il Paese, già non fermaremo colà troppo ne ancor noi, et il Signore vi conservi in lunga vita.“ (Италијански превод владичина писма у зборнику *Il Montenegro*, стр. 55.)

нио корак да Висариона одврати од пута, он је о томе известио главног провидура далматинског и јавио му како је владици доставио да не треба да напушта своју дијецезу, и да се својим рђавим здрављем може извинити патријарху за недолазак. Да би пак опомена имала што јачега дејства, Грбичић у овој прилици прибеже оном истом средству, које заповедник ћесарске војске беше употребио према патријарху Арсенију. Он, дакле, нареди свом синовцу Зану, који се с млетачком посадом бавио на Цетињу, да каже владици како ће Сињорија, у случају његова одласка у Пећ, на његово место поставити другога за владику цетињскога, јер да таквога једнога већ има при руци.[230]

Овај млетачки корак према владици Висариону имао је успеха, јер и ако се овај био спремио на пут и у свом писму Грбичићу препоручио да се до његова повратка постара о земљи и о манастиру на Цетињу, он ипак не оде у Пећ. За Млечиће то је био приличан успех, али су ипак јако жалили што им нагли одлазак патријархов поквари лепо смишљени план. Ну поред свега досад наведенога, тај корак патријархов све једнако био је загонетан Млечићима. Да је био последица рада ћесареваца, у то већ нису ни најмање сумњали, али су једнако мислили да је ту још неко умешан. Зато је главни провидур далматински, Александар Молин, полазећи из Котора био ставио у дужност которском провидуру Петру Дуоду, капетану Христифору Змајевићу и каваљеру Грбичићу, да изближе испитају ко је још узрок, да им се измакне тако згодна прилика и да им се осујети пројектовани план с патријархом Арсенијем, за кога су чак и дарови били спремљени. Не поуздавајући се у ког другог Грбичић се у овој прилици послужи некаквим калуђером, чији нам извештај сада није познат, јер ма да провидур вели да је био приложен његовој депеши, њега тамо нема. Змајевић пак дознаде да томе нису страни ни Дубровчани, који су Млечиће сматрали својим непријатељима па су за све време овога рата радили против

---

230 *Il Montenegro,* стр. 55. Један део наведен је у књизи *Из Историје Црне Горе две расправе,* стр. 21. прим. 38.

интереса млетачке републике извештавајући Турке о кретању млетачке војске, дајући им олова, праха, хране и новаца и употребљавајући сва средства да требињска околина или остане под Турцима или да падне шака ћесаревцима.[231] Сем тога Змајевић достави провидуру Молину како је преко неког повереника дознао да се некакав владика из Пећи био споразумео с Дубровчанима и да су га ови довели у свој град на четири дана па су тамо уз припомоћ ћесарева резидента Корадина удесили писма с ћесарским печатом, којима се није тежило толико патријархову повратку у Пећ, колико да би га одвратили од каквих било преговора са провидуром, за које су Дубровчани били знали.[232] Тај пак Корадино јесте онај исти што је још 1687. год. био нашао католика Бошњака Павла Бранковића, лажног потомка негдашњих Бранковића, преко кога је радио да се Хришћани у Босни побуне против Турака и да ступе под ћесареву заштиту,[233] док је опет из Дубровника радио да Требиње, Попово Поље и још неки суседни крајеви такођер дођу под ћесареву заштиту. Према томе кад су Млечићи још израније знали за намерно стављање препрека од стране ћесареваца њихову успеху, а били су потпуно уверени да је и патријархов повратак у Пећ дело ћесарске политике, која је била тако неискрена према млетачкој републици, као према свом савезнику, они су морали од своје стране предузимати кораке, којима ће омести ћесаревце, да не придобију Брђане и друга племена.

Ту дужност примише на се поглавито владика Висарион и каваљер Грбичић. И труд им није био узалудан, како се види из депеше главног провидура далматинскога од 17. декембра, у којој се овај хвалио Сињорији како је од једног од најзнатнијих брђанских главара добио писмо, у коме га је овај уверавао о наклоности народа према републици.[234] Не много потом Пипери и Белопавлићи, подбодени од млетачких

---

[231] *Il Montenegro*, стр. 56.

[232] *Ibidem.*

[233] В. белешку под 2. на стр. 35. књиге Јов. Поповића *Долазак немачке војске под Београд 1688. год.* Београд 1897.

[234] *Il Montenegro*, стр. 56.

повереника, нападоше на један турски караван од шесет коња натоварених кожама, воском, дуваном и другом робом, који је ишао из Подгорице у Бело Поље, па га запленише и побише му пратиоце.[235] Истина, материјална корист од овога не беше велика, али су Млечићи били задовољни што је тим нападом изазван сукоб између ових Брђана и Турака. А Млечићима и беше жеља: да племена придобију за се, пошто их претходно заваде с Турцима.

Ну док су се овако Млечићи старали да другим путем накнаде штету претрпљену одласком патријарха Арсенија, овај је у велико помагао ћесаревцима у извођењу њиховог политичког смера. Велико поштовање што га је овај уживао код православног дêла српског народа било је најјаче средство, којим су се ћесаревци користили да изврше морални притисак на његове следбенике те да пођу за њим. Па су и успели у томе, јер долазак патријархов међу ћесаревце за православно становништво био је знак да и оно приступи отворено уз њих. Тада становништво у околини Рожаја, камо ћесаревци још не беху продрли, уставши на Турке признаде ћесареву заштиту, заузе градић, а потом устаници да би дали доказа како желе помоћи ћесарској војсци, с оружјем продреше до Белог Поља пљачкајући турска добра.[236] То исто учинише и Срби у призренском крају и у Горњој Арбанији.[237] Помоћу патријарха и српског свештенства ћесаревци су били придобили Србе тако да су ови крајем 1689. год. сачињавали главни део ћесарске војске, која је оперисала против Турака у српској земљи, како у крајевима јужно од Косова Поља тако и на источној страни према Бугарској. Кад су пак тако побунили Србе против султана, ћесаревци су постигли да себи олакшају ратовање с Турцима на земљишту становништва пријатељски расположеног им; али како им војска није била довољна, да би се могли мерити с Турцима, они пођоше за даљом коришћу, која је била у томе што се српски народ, доведен у отворен сукоб са својом дотадаш-

---

235 *Ibidem*, 57.
236 *Contarini*, II, 170, 171.,
237 *Ibidem*.

њом влашћу, морао сав заложити за успех ћесарске војске те да не дочека, да се на њ излије сав гнев Турака, које су ратни успеси жегли у толико јаче, што су видели да им најјаче ударе задаје њихова дојучерашња раја. Дакле, највећи успех ћесареваца био је у томе што се успело да њихова борба с Турцима на српском земљишту буде пренесена на српски народ, који је на њу пристао верујући уверавању ћесареваца и угледајући се на свога духовног поглавара, који је опет радио у доброј намери, али није прозирао у суштину планова ћесарске политике, оне исте што је, ради постигнућа својих смерова, Ђорђа Бранковића била створила бароном и грофом угарским и признала му наслеђе Херцеговине, Срема и Јенопоља, кад јој је овај био од потребе, а уклонила га, кад је од тога наступила опасност; оне исте политике, што је с исто тако мало обазривости поступила и према Млечићима, тежећи да се докопа оних крајева, на које су они имали права према уговору од 1684. год. Зато су ћесаревци сматрали да су постигли најтежи део свог задатка, кад су закрвили Србе с Турцима, али су се у томе јако преварили. Да би било правог и потпуног успеха, требало је ћесаревцима да су много више водили рачуна о осећању народа, који се био дигао против свог дотадашњег господара због његових насиља и обести; требало је да су се у својим поступцима показали човечнијима и бољима од ранијега му господара и да на своју страну придобивену народу покажу како заиста желе да му ублаже раније муке и патње. Међутим сви ћесаревци, а поглавито угледнији, нису тако мислили. Они су стали безобзирно експлоатисати одушевљење српскога народа, који се био латио оружја да помажући хришћанској ствари поради на свом ослобођењу од турске власти, и нису водили рачуна о обећању и дужности својој, коју су примили на се, кад су подигли скоро цео један народ против још моћног му господара. Ћесаревци су убрзо показали своју освајачку тежњу и како им ни на крај срца није било да помогну српском народу, да се једном отараси мука и невоља, па су се почели понашати тако, да је народ у њима убрзо видео новог непријатеља.

Овако понашање ћесареваца настаде нарочито после смрти ђенерала Пиколоминија.[237] Док не дође ђенерал Ветерани, заповедништво над ћесарском војском доле на југу прими херцог Холштајн „надут аристократ, горд и суров човек, који је мислио да известан положај доноси собом и памет, која је за њ нужна и слабо се бринуо о војсци; он није пазио ни на официре ни на команданте јој; и војска немачка постане под њим непослушна, необуздана, својевољна и деморалисана. Она је почела више да гази и да тлачи него што је досад помагала и спасавала. Давања народна излишно су се увећавала до раскоши. Што се је досад искало и добијало добровољно, сад се је изнуђавало, у војсци оживи дух грамжљивости, које пређе у јавну и праву пљачку. И старешине војничке све ово гледаше и трпеше. — Ово озлоједи Србе и Хришћане у опште, па и саме српске драговољце, који беху као војска уз немачку војску, и немачка војска постане за њих зло, које беше равно оном што се разумеваше, кад се каже име *Турчин*. И мало је било што је војска немачка била сад овака, него су и официри па и виши команданти почели у великој мери ово стање да потпомажу“.[238] Такав пак рад ћесареваца није могао донети добра у доба када су Турци били прегли да с других страна повуку своју војску те да ојачају ову према ћесаревцима, којима је, баш због тога, требало да што јаче за се придобију српски народ.

Још одмах после пораза своје војске код Ниша султан Сулејман отишао је у Дринопољ и сазвао диван, у коме је било одлучено: да се велики везир свргне са свог положаја. На његово пак место би постављен Мустафа Ћуприлић, брат ранијега освајача Крита. Нови велики везир сматран је човеком врло тачним, да је много више политичар него ратник, добар зналац закона и велики непријатељ Хришћана и вина. Његова прва брига беше да увећа приходе државне благајнице, како би помоћу њих ојачао војску, преко потребну за овај мах, да одоли непријатељима

---

[237] Умро 9. новембра (по нов.) у Призрену (*Mittheilungen des K. K. Kriegs-Archivs*, стр. 149.)

[238] *Годишњица* VI, стр., 158, и 159.

на свим странама. С тога је одмах по његову ступању на власт настало смењивање управника појединих покрајина и утамањивање пријатеља раније владавине, а потом су ударени намети на људе, за које се знало да су се користили за време његова претходника.[239] Док се пак тако радило на побољшању новчаних прилика и на повраћају реда у земљи, диван, састављен од најугледнијих паша у Цариграду, већао је о начину како би се дошло до мира под повољним погодбама. Али како се паше у дивану не могоше сложити, Ћуприлић помисли да се тим користи за ратне припреме. Он, дакле, писа турским изасланицима за преговоре о миру да изјаве како Порта не може приступити никаквим преговорима без претходног уступања Београда и свег земљишта до Саве[240], према чему би у рукама турским остао и Темишвар с Банатом. Везир Ћуприлић покушаваше да ћесара одвоји од осталих савезника па да само с њим ступи у погодбу, али предвиђајући да му та понуда може бити одбивена, он се припремао да продужи ратовање, с тога је поклонима, давањем плате унапред и ослобођавајући свих терета породице што му буду послале војника, мамио ратнике из најудаљених крајева, а уз то набављао је оружја и ратних потреба, опремао је бродове и увећавао им број, градове је снабдевао новим посадама, а да би у Горњој Угарској и даље одржао покрет Мађара, дао је новаца Текелији и у знак своје наклоности даривао га је скупоценом сабљом, само да би овај и даље остао веран султану.[241] Како су пак Турци најгоре стајали према ћесаревцима у Старој Србији, Ћуприлић је на ту страну обратио поглавиту пажњу, тражећи прешна лека за побољшање прилика. Зато је хан кримских Татара, пошто је свој одред појачао једним новим с леве стране Дунава, био упућен у Софију, да отуд упадне у Србију и бочним нападом да запрети ћесарској војсци у Старој Србији. У исто време велики везир беше послао нешто помоћи Махмуд-беговићу с поруком да се држи, док тамо не стигне

[239] *Hammer*, III., 837. и 838.
[240] *Contarini*, II, 210.—212.
[241] *Idem*, II, 212. и 213.

новоокупљена војска од тридесет хиљада људи под заповедништвом седморице паша.[242]

Међутим у доба тих озбиљних припрема турских херцог Холштајн са својим помагачима ћесаревцима, после онако смишљеног рада ђенерала Пиколомиција, почео се бесмислено понашати према народу, чија га је привржeност једино могла спасти из положаја, у коме се нашао са својом војском. У осталом он није ни схватао тежину тога. Неколике победе задобивене над Турцима нису му дале маха да боље прозре у суштину прилика, које су собом носиле обрт ратне среће, а због чега је опет ђенерал Ветерани напустивши 20. декембра Влашку по најгорем времену хитао преко Ршаве, Голупца, Рама и Баточине у Ниш, да сâм руководи ратним операцијама.[243]

Кад су ћесаревци заузели Призрен, Срби и Арбанаси помогли су им одмах да рашире своју власт. Али Махмуд-беговић не хтеде их тамо оставити на миру, јер сакупивши своје растурене чете, ојачане с нешто Арбанаса мухамеданаца и одредом добивеним од Ћуприлића, науми да се крене на Призрен. С том намером дође у Штип. Ну за то дочује херцог Холштајн па му похита у сусрет. Али како му војска беше знатно мања од турске, овај се послужи лукавством, да је непријатељу представи већом него што је, па пошто потуче једно истакнуто одељење турско, упути се на Штип. Тада Махмуд-беговић покуша да му се одупре, али му бегунци из разбивеног одељења унеше страх у војску те ова брзо окрете леђа непријатељу, који за њом наже право у варош, где се многи од становника беху затворили у куће с намером да задрже непријатеља. Али херцог Холштајн заповеди својим војницима те запалише варош, у којој са зградама у пламену ишчезоше и браниоци, а ћесаревци дођоше до великог плена.[244]

Тако је херцог Холштајн задобио победу над Турцима, али спаљивањем Штипа и допуштањем војницима да пљачкају, не разбирајући шта је турско

---

[242] *Idem*, II, 213.
[243] *Mittheilungen des K. K. Kriegs-Archivs*, стр. 164.
[244] *Contarini*, II, 169.; *Mittheilungen des K. K. Kriegs-Archivs*, стр. 152. и 153.

а шта ли хришћанско, учинио је велику погрешку, јер се све то десило у доба, кад је код Срба и Арбанаса почело нестајати оног ранијег одушевљења с којим су пристајали уз ћесарску војску. Истина, било је и сада Срба, који су напативши се под Турцима, прибегавали ћесаревцима, али је таквих свакога дана бивало све мање. У заузетим крајевима, а нарочито ближе међи према Турцима, ћесаревци су одбијали од себе народ што у њему нису гледали помагача и савезника, који је врло много жртвовао самим тим што је пристао уз њих, већ су се понашали као насилници. Тада народ и иначе оскудан у храни, поред оне количине коју је давао војсци за исхрану њену, морао је још давати и за слагалишта резервне хране за посаде, размештене по свима главнијим и истакнутијим местима. У крајевима пак још незаузетим, али блиским, ћесаревци нису могли придобити народ што су приликом својих излета за собом остављали згаришта а одвлачили плен, после чега би Турци, кивни на рају, довршили с оним што би остало иза првих. Зато је становништво тих крајева већим дêлом измицало испред ћесареваца, јер је било стекло уверење да су ови пљачкаши а не ослободиоци. С тога је понегде само непомирљивост Срба према Турцима а другде бојазан од ових, ради симпатије према Хришћанима, могла неке нагнати да пребегну ћесаревцима. Непосредна пак последица тога беше да добровољачке чете, које су у то доба на српском земљишту сачињавале знатно већи део ћесарске војске, напуштањем једних а непридолажењем нових устаника, бивале су све мање, док су међу тим Турци, имајући одакле да црпу поткрепљења, после сваког неуспеха окупљали нове чете и пратили ћесаревце у њихову кретању. Тако је било и по заузећу Штипа. Тада Холштајн не усуђујући се с мало војске даље продирати, морао се одмах повући. У то доба један одред Татара од дванаест хиљада људи хитао је преко Бугарске према ћесаревцима,[245] а према Скопљу кретао се морејски серашћер Коџа Халил-паша.[246] Али Холштајн, при свем том што је отуда претила опас-

[245] *Contarini*, II, 169.
[246] *Hammer*, III, 838.

ност, не повуче се у Приштину већ се задржа у Призрену, а то учини због једног догађаја, који се јави као неминовна последица понашања ћесарске војске у скоро заузетим крајевима.

Видели смо горе како је ђенерал Пиколомини успео, да у оно зимње доба продре до Призрена једино имајући уза се Србе и Арбанасе. Зато увиђајући да се ћесарев план с продирањем из Старе Србије на Јадранско Море може постићи само помоћу ових, тај мудри ђенерал удешавао је своје понашање према стеченим савезницима тако да су му ови заиста били одани, што се лепо може видети и из последње поште указане му на погребу у Призрену. Понашајући се пак тако према људима, чију је помоћ тражио, да би извео добивени задатак, Пиколомини је испунио жељу својих старијих. И кад је овај умро, а маркграф Баденски на његово место упутио ђенерала Ветеранија, дао је овоме опширно упуство шта све има тамо радити. Између дванаест тачака једна, по реду пета, тиче се Арбаније, о којој маркграф вели Ветеранију, како Турци од ње имају само један део у својој власти, а остала да је слободна и да је имају Клементе, који Турцима никада нису давали данка, јер су у таквим брдима, да их Турци нису могли приморати силом већ пресецањем веза са околним градовима, а поглавито са Скадром, у коме морају себи набављати жита. Зато му је ставио у дужност да те људе придобије под ћесареву заштиту лепим опхођењем и на начин, који тамо нађе за најподеснији.[247]

---

[247] „Mit Albanien hat es diese Beschaffenheit, dass ein Theil diesseitig türkisch, der andere aber frei ist, und von den Clementi possedirt wird, welche dem Türken niemals contribuirt haben, auch in solchen gebirgen gelegen, dass sie mit Gewalt nicht wohl zu zwingen, sondern von den umliegenden Plätzen und Schlössern, besonders von Scutari, woher sie das Getreide haben müssen, mit Güte leichter zu dominiren und deher vielmehr mit einem gütlichen Vergleich diese Leute zu Ihre kaiserlichen Majestät Devotion zu bringen und dann zu erhalten sein werdeu, welches Alles jedoch in loco am Besten zu judiciren ist.“ *(Mittheilungen des K. K. Kriegs-Archivs,* стр. 162.) Из ове тачке упуства Баденскога види се како су ћесаревци мало знали о Арбанији и о приликама у њој, кад се могло тврдити да су Клементе господари слободне Арбаније. Али ипак овај је став интересан да се види како су се ћесаревци трудили да придобију Клементе за своју ствар. О раду ових за време бечкога рата има нешто помена у раније наведеном меморијалу непознатога Фрањевца, који вели: „L' ultima passata Guerra che colle perdite rimarcabili apporto l' universal consternatione alla Turchia, fù il tempo più opportuno alli Clementi per far pompa del spirito e dell' ardire.

Међутим Холштајн не мишљаше да треба штедити осетљивост и понос народа, који се заложио за успех ћесарског оружја при свем том што је од тога имао више штете него користи, пошто су ћесаревци на њ били бацили готово сав терет. Зато се и деси, да прво Арбанаси, незадовољни понашањем ћесарских заповедника и, без сумње, подстакнути млетачким повереницима, дадоше знака негодовања још одмах по Холштајнову повратку из Штипа у Призрен. Неки од главара напустише ћесаревце и ступише у преговоре с Махмуд-беговићем, који је по Холштајнову одласку из Штипа сакупио своје растурене чете и поново се упутио к Призрену.[248] Кад Холштајн дознаде за то, љут на арбанаске главаре, у место да нађе начина па да их придобије поново, нареди својим војницима те разоружају многе Србе и Арбанасе,[249] а потом, да им онемогући покрет и ослонац на Махмуд-беговића, 2. декембра крене се са три хиљаде људи у Љуму, где беше дознао да се бави паша. Али тада се видело како је Холштајново разоружавање присталица било врло несмишљен поступак, којим је у живац погодио поноситост људи, што су цео свој живот провели на пушци и ножу. Холштајнов поступак нанео је срамоту људима, који нису били свикли да је отрпе. С тога су га ови одмах напустили, а за њима су то учинили други. И кад је овај стигао у Љуму, он тамо нити нађе Махмуд-

---

Proveduti senza dispendio di velloci Cavalli scorevano à squadre la Servia, ed hor separati ed hor uniti in un corpo davano il guasto alla Campagnia sogetando il Paese alle contributioni. Ogni casa di Clementi haveva in quel fertile e vasto Regnio una ò più Ville, che annualmente li contribuivano quanto era necessario per decorosa sussistenza di signorile famiglia. Si soggetavano à queste gravezze li Turchi per timore de mali maggiori, e li Cristiani per riconoscenza della protetione che gl' assicurava de ogni violenza de Turchi più auttorevoli e Commandanti i non havevano questi ardimento di molestarli anche giustamente, perche haverebbero provate l' ire vendicatrici de Prottetori, e chi di loro ha voluto farne l' esperimento, s' è ritirato dall' impresa con danno, vergognia e pentimento... Tanto soffriva la Servia, ma non era immune dalli suoi travagli anche l' Albania. Scutari Capo della Provincia per la vicinanza maggiore hebbe anche maggiori le molestie sino nell' istesso Pazzaro, che è Piazza di Mercato posta più volte à sacco dalli Clementi. Havverebbero questi continuatto li danni con sorte ugnale à quella di Servia quando da bisogni et occulti insidii non fossero stati frastornati...“ Према овоме види се зашто су ћесаревци тежили да их имају уза се, али ово уједно служи и за доказ како нису били једнаки интереси Брђана и ћесареваца и да се нису могли довести у сагласност.

[248] *Mittheilungen des K. K. Kriegs-Archivs,* 154.

[249] *Ibidem.*

беговића с војском нити пак становништво хришћанско, које је било оставило своје домове па се повукло у брда, камо се ћесаревцима није ишло. Тим узмицањем становништво тога краја изјави своје негодовање и непристанак уз ћесаревце, у којима је гледало непријатеља. Отуда, кад је Холштајн позвао православно становништво да се потчини ћесару, и да дâ тражену контрибуцију, оно му одговори да ће радије бити уз Турке и стане пуцати на ћесарске војнике. То пак наљути Холштајна па да им се освети, нареди својим војницима те им попале села.[250] Али то је био нов непромишљени корак Холштајнов, којим је Србима и Арбанасима онога краја показао како ћесару нису потребни помагачи већ послушни поданици. Последица пак таквих поступака херцогових било је даље уклањање Срба и Арбанаса из ћесареве војске. Ну да опстанак ћесарске власти у оном крају буде што пре доведен у питање, допринела је и смрт католичког архијепископа (8. децембра), најглавнијег Пиколоминијева помагача у ширењу власти ћесарске и придобијању католика Срба и Арбанаса.[251]

Судећи по темпераменту Холштајнову, испољену у више прилика, овај не би пропустио, а да не покуша силом да нагна Србе и Арбанасе на послуш-

---

[250] „Nel seguitare la loro fuga entrò l' Holstein nel Paese di Luma, tra li due fiumi Drini da rustici montanari abitato, che da lui con promesse di franchiggie e privileggi invitati à rendere omaggio a Cesare, essi non solo ricusarono li convenevoli, esibizioni ma vollero più tosto sostenere, Greci di Proffessione e di Legge, il partito degli Infedeli, cosicche attendendo à piede fermo la venuta degli Alemani à loro posti, ferono contro di quelli diverse scariche, di modo che commosso à giusto sdegno l' Holstein commandò che si ponesse tutto à fiamma quel Territorio, che rimase in poco tempo con trenta e piu Villaggi incenerato....“ *(Contarini*, II, 170.)

[251] *Mittheilungen des K. K. Kriegs-Archivs,* стр. 154. Ко је био овај архијепископ, за овај мах не могосмо наћи. Неки подаци доводе га у везу с главарима клементашким, а други га чак зову клементашким патријархом. *(Freiwillige Theilnahme,* стр. 72; *Contarini* II, 170.—171. и т. д.) Због тога су га многи од писаца, у нас, говорећи о ђенералу Пиколоминију и патријарху Арсенију III, мешали с овим последњим и наводили као да је патријарх Арсеније преговарао с Пиколоминијем о установљењу арбанаске милиције, да га је дочекао у Призрену, на самрти га причестио, а потом опојао и т. д. Међутим све то јесте рад овог католичког архијепископа, а никако патријарха Арсенија, о коме се, према подацима изнесеним у овој глави, може мислити да се чак није никако ни састајао с Пиколоминијем. Пошто пак не постоји ово нашто се ударало гласом, значи да не може бити речи ни о уобичајеном истицању преговора патријархових с ђенералом Пиколоминијем, а према томе нема места ни закључцима који се изводе из те погрешно постављане поставке.

ност ћесару. Ну он то није имао кад да чини, јер је морао хитати у Приштину, како би што лакше руководио одбраном крајева заузетих од Турака, који су се кретали са свих страна. Зато у Призрену остави за посаду нешто редовне војске и оданих устаника Срба и Арбанаса, сврати уз пут у Пећ, где је такође било посаде из редовне војске, па се упути у Приштину.[252] Али за то време окупише се Турци па са два топа нападоше на Рожај и отеше га од устаника а потом побуњено становништво у његовој околини нагнаше на потчињеност султану.[253] У исто доба одоздо с југа настаде кретање турске војске, састављене из кримских Татара, Арбанаса и башибозука Турака, под заповедништвом седам паша, која се приближавала Скопљу обележавајући свој пут пљачком и паљевином.[254] Тада Холштајн покуша да омете Турке у напредовању те по највећој зими, а у југоисточном правцу, из Приштине посла Саноског, заповедника качаничког, са стотину коњаника и четири стотине Срба устаника.[255] Овај се упути право на Велес, на путу се сукоби с једним турским одредом, па га потуче, потом нападне на варош, заузме је на јуриш и сву спали, али и сâм допадне тешких рана.[256] Он је мислио да се крене даље на Тиквеш, али је тамо било на пет хиљада окупљених Турака, те једно то а друго тешке ране не дадоше му ићи напред него се повуче. Њега војници рањена једва донеше до Качаника, где подлеже ранама.[257]

Напад ћесареваца на Велес био је последњи њихов успех на југу. Одмах затим стале су им се ређати недаће, које нису донеле толико јада њима колико српском народу, што се беше дигао на оружје против Турака.

Последњих дана месеца децембра број Турака пред Скопљем износио је на осамнаест хиљада. Херцог Холштајн био је немоћан да одоле толикој сили,

---

[252] *Ibidem.*
[253] *Contarini*, II, 171.
[254] *Idem*, II, 213.
[255] *Mittheilungen des K. K. Kriegs-Archivs*, 154.
[256] *Contarini*, II, 170; *Mittheilungen des K. K. Kriegs-Archivs*, 154., 155.; *Freiwillige Theilnahme d. Serben und Kroaten*, стр. 72.
[257] *Contarini*, II, 170; *Mittheilungen des K. K. Kriegs-Archivs*, 155.

једно, што му је војска била подељена у мања одељења и у раштркане посаде, а друго, што је дух у војсци знатно опао услед одласка многих Срба и Арбанаса и приласка последњих к Турцима. Међутим татарски пљачкашки одреди стали су се помаљати на разним странама испред ћесареваца. Пошто попалише скопски крај, ови се упутише на Тетово, али пре него стигоше, заповедник његов с посадом беше измакао.[258] Други одред ових Татара пљачкао је и палио села остављена без заштите, јер се ћесаревци на све стране повлачаху. На југу према Скопљу држао се још само Качаник са посадом од ћесареваца, а источно од Карадага Куманово и Егридере с Карпошевим хајдуцима и устаницима. Ну ни ови се нису могли дуго држати. Турска војска што долажаше из Бугарске упути се прво на Карпоша, који, кад је ова стигла у местанце Каменка, похита у Егридере, које је још раније био утврдио за одбрану. Ну кад виде да ни у Егридеру није довољно заштићен, Карпош га напусти па се са својима затвори у Куманово. Али и Турци напустише прво место па нагоше за њим у Куманово, и тамо га нападоше. Карпошеви хајдуци и устаници борили су се јуначки али не могоше одолети много већој сили, јер им Турци заузеше утврђење а с њим и Куманово, ухватише Карпоша и одведоше га у Скопље, где га, по везирову наређењу, на мосту преко Вардара набише на колац.[259] Према томе у рукама ћесареваца остала је још само качаничка тврђава, али су Татари с друге стране већ били продрли на Косово, и пљачкајући и палећи примакли су се самој Приштини,[260] због чега је и опстанак Качаника у ћесарској власти било питање од неколико дана.

Цео ток ових догађаја развијао се тако брзо, да херцог Холштајн није знао како да стане на пут брзом надирању турском, а нарочито кад је имао овако мало војника на расположењу. С тога 27. декембра сазва ратни савет у Приштини, ради кога је из Ниша био позван пуковник Штрасер. Али према средствима,

---

[258] *Contarini*, II, 213.
[259] *Freiwillige Theilnahme der Serben und Kroaten*, 230.
[260] *Contarini*, II, 213.; *Mittheilungen d. K. K. Kriegs-Archivs*, 155.

која су ћесаревци имали на расположењу у овој прилици, свака одлука била је илузорна. Таква је била и она што је донесе ратни савет, а по којој се, зарад отпора противнику и потпомагања ћесарској војсци, имала позвати арбанаска милиција,[261] коју је био устројио ђенерал Пиколомини и њом се користио, али јој је контингенат необично опао после оних Холштајнових поступака. Дакле, ова одлука била је неостварљива, а како по Карпошевој пропасти према Скопљу и Куманову није имао ко да спречава надирање Турака и Татара, то док се у ратном савету одлучивало о предузимању потребних мера, Татари су под заповедништвом свог султана Наредина и даље пленили и палили по Косову, тако да су ћесарске истакнуте страже испред Приштине посматрале пламен и дим од запаљених села српских.[262]

Због озбиљности тренутка требало је и бржих и практичнијих мера него што је била одлука ратнога савета. Зато је пуковник Штрасер с хиљаду ћесарских војника и још толико Срба похитао да сузбије Татаре, па се сукоби с њима и растера их. Али 30. декембра херцогу Холштајну стиже вест како се турска војска кренула од Скопља и да је опсела качаничку тврђаву. Имати у својим рукама Качаник, за ћесаревце беше неопходно потребно, али Холштајн мислећи о овоме није помишљао на бројну разлику између његове и турске војске. Зато кад је, покушавајући да Качаник сачува, помишљао да избегне једну погрешку, он је учинио другу. Да би, дакле, сачувао качаничку тврђаву, он одмах тамо посла пуковника Штрасера са хиљаду и осам стотина људи, од којих су више од половине били Срби и Арбанаси, још одани ћесаревој ствари. И Штрасер пође тамо с надом не само да сузбије Турке већ и да их погна до Велеса, али кад је био на једну миљу пред улазом у качанички теснац, од ухваћених Турака дозна да су Турци већ заузели качаничку тврђаву.[263] Тада остали

---

[261] *Mittheilungen* etc., 155.

[262] *Contarini*, II, 213; *Mittheilungen* etc., 155.

[263] *Mittheillungen*, etc. 156. Контарини пак вели да се качаничка тврђава, у којој је било осамдесет ћесареваца пушкама наоружаних, држала још неколико дана, али видећи да ниоткуда нема помоћи заповедник њен с војницима преда се заповеднику турске војске под часном погодбом. Паша је

команданти световаше Штрасеру да се врате, али их овај не хтеде послушати већ нареди да се иде у сусрет Турцима, и другог јануара (по нов.), у два часа у јутру, заузе положај према изласку из теснаца с намером да ту дочека Турке. Али као што је херцог Холштајн био само војник, без иоле политичарске увиђавности, које је морао имати сваки заповедник у оном крају, кад је успех у извођењу главне задаће зависио од што веће привржености народа, који је овде, као и другде, драговољно хтео помоћи ћесаревој ствари — такав је био и Штрасер. Непромишљеност, због које је Холштајн изгубио најбољи ослонац и потпору своју у Србима и Арбанасима, упропастила је Штрасера, јер овај прво исмеја једног главара арбанаског што му рече да је опасно ићи даље у напред, па у препирци с овим потеже на ђ пиштољ и рани га у руку; потом за другог Арбанаса, због некакве ситнице, нареди да се одмах погуби.[264] Али та непромишљеност стаде живота и њега и врло многе од његових, и запечати дело Холштајном започето. Војска турска предвођена двојицом паша, Ахмедом и Мехмедом, износила је на једанаест хиљада и пет стотина људи, од којих је самих Арбанаса било на четири хиљаде. Ту је ћесарској војсци требало да има необичног одушевљења и среће па да одоле толикој сили. Ну после онаквих Штрасерових поступака у већем делу његова одреда тога није могло бити. У место да буду одушевљени, Арбанаси су били јетки, а ни са Србима није било боље. Зато кад су Татари у првом сукобу напали на десно крило ћесарске војске, на коме су били Срби, ови су одмах узмакли. У то Арбанаси, који су били на левом крилу, из чисте мржње према Штрасеру и његовима, напустили су ове и прешли к Турцима! Према томе био је остао само центар, из ћесарских војника, да прими сву силу турску на се. Тада Арбанаси прођоше најбоље прешавши на страну Турака, јер Срби

пристао на то и пустио посаду да слободно оде, те ова преко Косова удари на Нови Пазар и Студеницу и упути се к Београду. (*Contarini*, II, 215.)

[264] *Mittheilungen des K. K. Kriegs-Archivs* 156.

јако настрадаше од Татара, а ћесаревци, поред свег јунаштва свог, бише потпуно сатрвени.[265]

Овај пораз код Качаника стао је ћесаревце скоро две хиљаде људи. Пуковник Штрасер с многим другим командантима пао је у окршају; један мањи део допао је ропства; а најмање их се могло спасти бегством. Тај пораз изазва други један, мањи али ипак, за ону прилику, тежак. Да се спречи надирање Турака од Скопља кроз Качаник, херцог Холштајн шаљући Штрасера, беше наредио грофу Монтичелију, заповеднику призренске посаде, да похита да се уједини са Штрасером. Овај похита ка Качанику, али уз пут од тројице заробљених Татара дозна за Штрасерову погибију, те се одмах повуче. Али у том узмицању сустигне га султан Наредин с Татарима и нападне. Тада Монтичели с највећим напором успе да преко некаквог моста пребаци своје људе на другу страну једне баруштине, и да се повуче к Приштини[266] под заштитом тамне ноћи и једно четрдесетину људи, што су били остали да бране прелаз преко моста. А Херцог Холштајн, чим је чуо за погибију Штрасерову, не налазећи да је сигуран у Приштини, јер му се није учинила довољном за одбрану а татарске чете облетале су већ по околини, напустивши сву храну и опрему у највећој журби побегне к Нишу, а остатак војске нагне за њим, тако да кад је Монтичели стигао у Приштину, не затече тамо Холштајна, те се упути к Прокупљу. Али повлачење ових изазвало је и повлачење осталих одељења ћесарске војске растурених као посаде по појединим местима, јер и не чекајући наређење Холштајново о повлачењу, чувши за пораз својих пред Качаником, одмах су узмакла испред Турака и повукла се на север. То пак извршено је тако брзо, да за десет дана од Штрасерова пораза на Косову није било ни најмањега места у рукама ћесареваца, јер како ови узмицаху, Турци идући за њима узастопце одмах заузимаху места, које би ћесаревци напустили. Тако је било и са Приштином. Хитајући Турци с Арбанасима стигоше у ову

---

[265] *Ibidem*, 156., 157; *Contarini*, II, 213., 214; *Freiwillige Theilnahme d. Serben und Kroaten*, 178., 179.

[266] *Contarini*, II, 214; *Mittheilungen* etc., 157.

тек што су из ње измакле последње четe ћесареве војске и тамо дођоше до врло великог плена, јер затекоше пуна слагалишта хране спремљене за ћесарску војску, а потом још похваташе неке транспорте, који нису могли измаћи за војском, па од Приштине створише себи основ за даље операције ратне према ћесаревцима, који се једва задржаше у Прокупљу и Новом Пазару, где се стадоше утврђивати.[267]

Такав је обрт добио поход ћесареваца из 1689. год. Али да мало оставимо ратнике Србе што су раније били с ћесаревцима или и оне што су се овом приликом морали повући с њима, па да видимо шта је било с патријархом Арсенијем III и с оним дѐлом српскога народа, који је био под Турцима, па је пристао уз ћесаревце, али је сада поново добио Турке за господаре.

Још пре него је био почео рат између ћесара и султана, у крајевима српским, камо ово најдаље беху продрли ћесаревци, између православног и мухамеданског живља били су прави непријатељски односи, који су у току ратовања и у доба турских неуспеха, на северу према ћесаревцима и на западу према Млечићима, бивали све гори. И такво стање и учинило је да православно и у опште хришћанско становништво радо пристане уз ћесаревце, услед чега је овај његов покрет у првом реду био наперен против мухамеданског живља као најближег и најжешћег непријатеља. Отуда опет при повлачењу ћесареваца за побуњено српско становништво највећа опасност запрети од тог истог непријатеља, којег сада не само да нико није имао да спречава у освети над Хришћанима, већ су му, шта више, биле потпуно одрешене руке да ради како хоће. Међу заповедницима пак турским, што се кретоше за ћесарском војском, међу првима је био Махмуд-беговић. У доба кад су ћесаревци били отерани из Штипа и од Куманова, овај се бавио у Љуми, где је окупљао Арбанасе против оног одељења ћесарске војске што је било остало као посада у Призрену, а кад се догодио пораз у Качанику и пошто је Мон-

---

[267] *Contarini*, II, 214. и 215.; *Годишњица* VI, 164. и 165.

тичели измакао к Приштини, Махмуд-беговић крене се на Призрен и одмах га заузме. Услед овог узмицања ћесареваца и престанка опасности за Турке од ових, војска Махмуд-беговићева брзо се увећа придоласком мухамеданаца, које је на то мамила пљачка и освета над побуњеном рајом, те због тога и што побуњено становништво српско, запрепашћено онако наглим уступањем ћесареваца, није могло дати отпора, Махмуд-паша имао је отворен пут к Пећи, из које су се ћесаревци такођер повукли оставивши је без заштите. С тога је овај и похитао тамо, да заузме место свог рођења. Али како паша Махмуд-беговић беше онај исти велики непријатељ патријарха Арсенија, од кога је овај у јесен 1689. год. морао побећи из Пећи и потражити склоништа код Никшића, патријарх га сада није смео сачекати у патријархији. Зато, да ни сада не падне шака овом свом љутом непријатељу, морао је бежати. Али камо?

Најближе склониште могоше му бити Црна Гора и херцеговачка племена, која су се била подигла против Турака, али су пристала под млетачку заштиту. Не беше му далеко ни код Брђана потражити склоништа. Али никуда тамо патријарху се није ишло, јер један део Брђана био је одустао помагати непскрене ћесаревце и испред навале турске повукао се у своја брда, камо Турци, поред отворена пута за ћесаревцима, нису имали кад да иду; други пак део био је с Млечићима, с којима су била и племена у Црној Гори и у добром делу Херцеговине. Па како је патријарах приставши да ради за ћесаревце напустио млетачко пријатељство, у овој прилици незгодно му беше тражити прибежишта код оних, што нису хтели помагати тежње ћесарске. Према томе избећи с ћесаревцима био је једини излаз за њ, с тога је то и учинио. Да се пак још боље разјасни овај његов корак, треба имати на уму оно што смо раније рекли поводом његова повратка из Црне Горе у Пећ и о пристанку уз ћесаревце. По свем раду као и по овом последњем кораку патријархову види се јасно како он није познавао ни карактер ћесарске политике ни њену крајњу сврху, нити пак узроке овог повлачења ћесарске војске. Он није

још прозирао да се националне тежње српске нису могле потпуно сложити с крајњом сврхом ћесареве политике нити је увиђао како су ћесаревци с престанком помагања од стране Срба и Арбанаса постали немоћни да одоле новоокупљеној сили турској. На против, он је потцењивао моћ турску а прецењивао ћесареву па по урођеној склоности људској верујући да је ово повлачење само тренутни неуспех ћесарске војске, и да ће се за њу побољшати прилике, које ће потом и за њ бити повољне, чим је сазнао за пораз ћесарске војске и њено узмицање, и да се примиче његов љути непријатељ Махмуд-беговић, спремио се за бегство с ћесаревцима. Али и ако се сав овај слом десио изненада, неочекивано, има се примити за потпуно оправдано мишљење, по коме су патријарха у овом бегству нарочито помогли ћесаревци, који су у њему непрестано гледали оруђе преко потребно за остварење свог смера са српским народом, а у толико пре што су и сами мислили, да ће уступања бити само донекле, па да ће се опет моћи користити патријархом. Међутим он се јако преварио. Својим бегством он је користио само ћесаревцима, док је тај корак по српски народ био врло штетан, тако да му се судбоносни значај може схватити тек кад се упознају догађаји, што су дошли за њим.

У првом реду наступила је опасност по цркве и манастире и њихове служитеље. Мухамеданци су врло добро знали да су свештеници и калуђери били први што су дизали народ против султанове власти и наговарали га да пристаје уз ћесара. Зато су њихова станишта постала нарочита сврха Турака и Арбанаса мухамеданаца, због чега су многи од калуђера одмах умакли за ћесаревцима. Али је међ овима било и таквих, који, при свем том што су знали да код мухамеданаца неће бити милости за њих, нису хтели остављати своје обитељи те су постали мученици за веру православну. Горе смо напоменули да је војска паше Махмуд-беговића у свом напредовању од Призрена јако нарасла придолажењем мухамеданског становништва непријатељски расположеног према православнима и намамљеног пленом, коме се надало. То

мухамеданско становништво и раније је било највећи непријатељ православних цркава и манастира, али су се тада свештеници и калуђери, преко својих старијих, могли жалити у Цариграду и своја права од насилника бранити ферманима царским. Ну сада, у доба кад се раја, под утицајем тих својих учитеља, била подигла против султана, није било никога да води рачуна о ферманима, те је настала жива згода да мухамеданци свој гнев у првом реду искале на свештенство и цркве. Таква је судба чекала нарочито краљевску задужбину Дечане, на коју су Арбанаси навалили као скакавци те манастир опленили а калуђере већином побили. И ма да је кратка, као што су у опште белешке сачуване по старим књигама, једна писана у Дечанима у то доба казује врло много о беди, која је снашла ту задужбину и њене калуђере, и народ у томе крају. „Охъ, охъ, охъ, горко, увы,“ вели се тамо, „мнѣ люти страхъ и беда тогда беше, матеръ отъ очесахъ одваиху и отъ отца сина, младе робляху, а старе секаху и давляху, тогда на се человѣцы смртъ призиваху, а не животъ. Отъ проклети турака и татара, уви мнѣ люте туге, И пощо прифатише Агаряни, тогда некое зми велики подиже се на монастыръ дечане паша Гашли одъ фисъ Гашу, и плени игумена, еле жива остави и коначним запустѣніемъ монастыръ остави. Игуменъ живъ бити не може, трети денъ престави се...“[268] Такве судбе били су и многи други манастири и калуђери.

Знајући за ово рђаво расположење мухамеданаца према православном свештенству патријарах Арсеније, кад је био наумио да бежи за ћесаревцима, помисли како ће патријархија бити плен Турака и Арбанаса, те покупи драгоцености и утвари па с једним делом калуђера побегне из Пећи, али не удари на Приштину већ на Нови Пазар, куда узмицаху последња одељења ћесарске војске, па преко Студенице упути се к Београду. Према извештајима, који су били стигли которском провидуру и главном провидуру у Далмацији од поверљивих људи, ово патријархово бегство било је пуно незгода и тешкоћа. У народу се о њему свашта говорило: једни су при-

[268] Серафима Ристића *Дечански Споменици* (Београд 1864) стр. 22.

чали како се не зна шта је било с патријархом, је ли негде пропао или се спасао, док су други казивали како су га на путу били напали неки Срби и отели му сав пртљаг, који је био натоварен на десет коња.[269]

Док је пак тако један део калуђера избегао с патријархом за ћесаревцима, други део не пође за њим, али ни Махмуд-беговића не сачека, већ потражи ближег склоништа. Ови избегоше у Брда, па отуд једни у Црну Гору а други у друге крајеве српске поневши собом што могоше од књига и ствари из патријархије, да не падну шака Турцима и да их ови не предаду пламену.[270] Најзад трећи део калуђера остаде у патријархији, да дели судбу с манастиром. Ти јадници најгоре прођоше, јер кад Махмуд-беговић дође у Пећ, жудан освете упаде са војницима у патријархију, па кад тамо не нађе патријарха, попали и опусте манастир, једне калуђере поби а друге одведе у сужањство. У догађају савременој белешци цетињскога владике Висариона вели се како су ћесаревци били заузели Пећ, али „быст им ва мале подручна. Послѣди же воздвиг се са вои своими христоненависник и домашни врагъ паша Махмутъ-Бегович отъ места Ипека, и паки восприе сію свѧтую обителъ и

---

[269] „Non ho tralasciato poi, писаше которски провидур Дуодо у депеши од 10. фебруара 1690. год., di tener mira alla persona del Patriarca di Pech, quale da constituti ricavo, che per li sinistri accidenti successi all' Esercito Cesareo convenne alle partite Imperiali di ritirarsi da quella residenza, et il Patriarca suddetto fugiendosene verso Belgrado, fu da Rasciani svaleggiato di tutte le più ricche suppelletili, che sopra dieci Cavalli, seco portava...“ *(Il Montenegro* etc., 57).

[270] Из записа са старих србуља у ризници цетињскога манастира, што их је саопштио Марко Драговић у 1 бр. „Црногорке“ 1884. год. и у „Старинару“ за 1888. год. може се видети како су неке од старина из патријархије пренесене на Цетиње, где у то доба није било турске власти, те су се калуђери лако могли склонити. На једном рукописном минеју за месец април постоји запис, у коме владика Рувим вели: „Ва лѣто 7197 (1689) азъ грѣшьни Рувимъ владика придохъ ва манастиръ Цетинѣ ва Черней Гори оть веліе бѣде, кою презъ да кажу свакъ мудри може знати што се чини кад се царство измѣнуе; тачию уви! уви! што дочекасмо грѣхъ ради нашихъ... Тожде врѣме држешту сему манастиру васеосвѣщени митрополитъ кир Висарионъ, емуже многая лѣта зане велми милуе иноке“ *(Црногорка*, за год. 1887. бр. 1. стр. 7). На србуљи пак, у којој је житије преподобног оца Григорија, сам владика Висарион записао је о судби њеној и откуда је допала на Цетиње. Он вели како му је донесена крајем 1689., кад је прво била радост и весеље што су Турци били отерани с Косова а ћесаревци стигли у Пећ, и кад је по том настала жалост и туга због губитака српских, а Махмуд-беговић опустошио патријархију. „И сіа книга“, вели се тамо, „бъіст ва то врѣме отъ сей свѧтей обители пренесена ва градъ Скадаръ... Се же бист (1690).“ *Ibidem.*

отачаство его мѣсто глаголемо Пек. Сіа вса биша Божіемъ попущеніемъ грехъ ради нашихъ и многа зла сай богомрски варваръ показа сей святей обители, васъ расхити и расприши еже отъ основаніи бѣше стѣжана, тачию не обори а стежаніа васа узе..«[271] О пустошењу Пећи и патријархије вест је била допрла и которском провидуру, који у депеши од 10. фебруара 1690. год. извести Сенат, како је паша Махмуд-беговић с војском заузео Пећ и побио све калуђере што их је тамо нашао а потом запалио град.[272] А оповски игуман Ћирило, на месту где је записао о патријарху Арсенију III., о овом догађају вели како је по одласку ћесарске војске и сâм патријарах побегао к Београду, али да су том приликом изгинули многи Хришћани, иноци и егзарси, међу којима је био и неки Висарион, звани „велики“.[273]

Одступање ћесарске војске, патријарково напуштање патријархије и ускомешаног народа и његово бегање за ћесаревцима имали су страшних последица по српски народ. Из досадашњег излагања види се како је овај био јавно пристао уз ћесаревце. На тај начин он се у крајевима, докле су ови допрли, огласио бунтовником против султанове власти. Зато кад су се ћесаревци повукли, а с њима је то учинио и знатан број Срба ратника из тих крајева, народ је остао без заштите према Турцима као и према Арбанасима, за које је ово била добра прилика да се напљачкају и да задовоље свој нагон за отимањем. Тада сваки Србин поле умешан у овај покрет знао је да му Турци неће опростити, с тога је измицао. То исто било је и с породицама, из којих су поједини чланови били пристали да се боре за хришћанску ствар. Повлачење ћесареваца био им је знак шта су сви ти имали чинити. Тада је народом овладао страх од освете турске, зато да не пропадну од турскога ножа, многе породице напустиле су своје огњиште и склониле се у северније крајеве, у које

---

[271] *Ibidem.*

[272] После речи наведених у напомени на стр. 120 которски провидур вели: „...Et Machmut Begovich con il Corpo delle sue militie, riacquistato Pech, sacrificò al di lui furore tutti li Callogeri, che ivi si ritrovarono, et indi diede intieramente alle fiamme quel Castello.“ (*Il Montenegro* etc. 57.)

[273] *Гласник Срп. Уч. Друштва*, књ. XXIII, стр. 250.

Турци још нису били продрли. Друге пак не могући избећи камо су отишле прве, дохватиле су се планина и тамо су се склониле. Али је било и таквих које не могоше ни за првима нити с другима. И те су најгоре прошле. Немилостиви Турци, Арбанаси и Татари потукли су мноштво српских душа и претрпали их згариштем од њихових домова. На тај начин крајеви у Старој Србији, којима је турска војска продирала на север за ћесаревцима, првих месеца год. 1690. изгледали су права пустош, већа него ли ма кад од како су Турци завладали њима. Према сачуваним белешкама савременика из разних времена зна се да је српски народ у тим крајевима у току XVI и XVII столећа више пута дочекивао црне дане било од глади, било од помора било од насртљивих Турака, појединих насилника, који су предводили бескућнике да муче и киње рају, или од војсака које су се кретале против непријатеља на север или на запад — али све то више или мање имађаше локалан карактер и беше од много мањих последица по судбу српскога народа. Како су пак биле страшне последице овог догађаја, може се лако судити кад се упореде прилике у којима је живео српски народ у Старој Србији пре и после овога догађаја. Пре тога то је била збијена маса, али ју је овај догађај растресао и разредио, после чега су празнине местимично попуњене бугарским или арбанаским живљем, који се ширио оним истим путем, којим је измицао српски живаљ у северније крајеве. Али поред тог најубедљивијега факта убедљиво говоре и оне речи у Пећком Општем Листу, где се говори о патријарху Арсенију III. Писац те белешке, пошто је у кратко поменуо патријархово бегство, пружа нам слику, која потпуно одговара приликама што наступише у оном крају после овог судбоносног догађаја. Он вели: „Изшставши нарѡдъ во время рати, мало што спасен, но все спрва изсечено, по томъ женских пол и деца поробиена ѿ Татаровъ предводителствующѹ Махмѹтъ Бегѹ Пекскомѹ, котари во ѡгорченіи срдца за своим домом и имѣніемъ зачал с Татари плѣнити, сећи и жећи нахіе Калканделискіе (рекоми долно и горньо положскіе, тетовскіе), Призренъ, Ѣаковицѹ, Пеѣ, Плав,

Беелополѣ, Вȣчитрьн, Косово, Моравȣ даже до Новаго Пазара. Вси бо сіе земли ѿпȣстѣлъ, цркви божія попалил, манастири ѿграблѣни и разорени конечнѡ, людіе изсѣчени быша, жени и ѿрочата пороблѣни и горшее плененіе и разореніе било, неже ли во время цареи Мȣрата и Паязита и звѣрѡбразнагѡ Селима. Вышая тȣги и пагȣби било срьбскомȣ наршдȣ, никто бы нешсталъ, разве аще ктѡ весми во глȣбинȣ пȣстинȣю ȣкрился или ȣишелъ въ немецкȣю землю. Таковѡе разореніе тѡгда било и ктомȣ небило ѿбновленія въ сербскои земли до днесъ...«[274]

Слика о пустоши српске земље у 1690. год. добивена из ове белешке одговара суштини, и она се данас само може допунити и утврђивати а никако мењати. Јер, доиста, од како су Турци завладали српском земљом, није било ни тежег ни судбоноснијег догађаја од овог. Ни пре ни после њега, ниједан није изазвао толико промена у бићу и у погодбама за опстанак српскога народа колико овај, ниједан није био од тако штетних последица као он. За доказ томе служи како судба оног дела српског народа што се исели у Угарску, тако и оног другог што остаде у негдашњем најчистијем крају српскога живља, да се мучи и бори за свој опстанак. За доказ томе најзад јесу и данашње тешке националне и верске прилике српске, којима поред других узрока као најглавнији има се наћи у овом догађају, којим је ранија компактност српског живља на Балканском Полуострву растресена и премештено му средиште из краја, у коме би лакше вршио своју националну задаћу, а тим је дато маха другим суседним народима, да као полип својим крацима услед сеобе упражњеним бйлима продру што дубље у српски живаљ па да га потискују на север и уједно да му асимилују делове, удаљене од касније створенога средишта.

Дакле, последице повлачења ћесарске војске из Старе Србије почетком 1690, год. јесу врло тешке. Оне пак јесу ресултат рада од 1689. год. како извршилаца ћесарске политике тако и српских првака, и ако Историја може судити појединим личностима за њихове непромишљене поступке, од којих су па-

[274] *Гласник Срп. Уч. Друштва,* књ. XXXV, стр. 76.

тили народи, она мора осудити и поступак патријарха Арсенија III; па и ако на њ неће бацити сву кривицу, приписаће и њему доста, а поглавито што раније није био увиђаван па да запази крајњи смер ћесареваца с њим и с народом српским и што је својим бегством дао маха осталима да напуштају огњиште, на које се више никад нису вратили. Услед тога ослабео је српски живаљ где је имао бити најјачи, а није се ништа помогло српској ствари што је отишао тамо где је сутра дан по свом доласку имао да се бори за остварење обећања добивених од ћесара.

Ну о томе ћемо видети у даљим одељцима, где ће се изложити шта је даље било са оним дêлом српског народа што је потражио склоништа код ћесареваца, као и шта је било с оним другим дêлом његовим што је остао под султановом влашћу.

ГЛАВА ШЕСТА

Ветеранијеве припреме у Србији после одступања ћесареваца из Старе Србије. — Излети српских чета из Србије у правцу Пећи, Косова и Софије, и главни смер њихов. — Корист од њих за ћесаревину у доба њених неприлика. — Понован покушај ћесарев да изазове устанак Срба и Арбанаса под Турцима. — Његов манифест од 6. априла 1690. год. упућен поменутим Србима и Арбанасима и писмо патријарху Арсенију III. — Садржина, сврха и побуде постанка ових двају аката објашњују се смером тадашње политике ћесареве према Турцима. — Неуспех ћесареве намере с манифестом. — Неодређени положај православних Срба на земљишту ћесарева привременог заузећа. — Корак српских првака да се овај ближе одреди. — Збор народних првака у Београду 11. јуна 1690. год. и његова одлука. — Мисија јепископског владике Исаије Ђаковића у Бечу и значај њен по питање положаја православних Срба у ћесаревини. — Одговор ћесарев на српске захтеве повељом од 21. августа 1690. год. — Узмицање ћесареваца у Србији испред Турака и недаће у Ердељу изазивају прелаз српских првака и великог броја српских породица с десне стране Саве и Дунава на леву. — Карактер овог догађаја; досадашња мишљења о прелазу Срба у Угарску: по позиву ћесареву, per modum pacti, и да су «незвани гости»; оцена сваког мишљења посебице и погледи на тај догађај после објашњене мисије владике Ђаковића; однос ћесареве повеље од 21. августа према овом догађају.

Пошто смо видели шта је било с ћесаревим предузећем у Старој Србији и какве су биле последице узмицања патријарха Арсенија III и многих српских породица у Србију, ред је сада да видимо шта је даље било с бегунцима у привременом станишту и каква је била даља акција ћесареваца према Турцима, јер ће нам тако бити много јаснији догађај познат под именом прве и велике сеобе Срба у Угарску, који је и значајан и непрестано нејасан, те је зато предмет честих полемика у нашој историјској књижевности.

У претходној глави видели смо како је ђенерал Ветерани у доба обрта ратне среће добио наређење

из Беча да се упути у Ниш и даље на Косово. Из даљих пак података, што су нам при руци, види се како се овај одмах постарао да окупи растурену војску, да у њој успостави ред и дисциплину и да оживи ранији дух и поуздање, како би не само одбранио градове и знатнија места, заостале у ћесаревој власти, већ и да поново заузме значајне стратегијске тачке. Зато је он одмах од окупљене војске један део послао к Лесковцу, други ка Мустафа-пашиној Паланци и Пироту, а са већим делом упутио се к Прокупљу (15. јан. по нов.), где је затекао нешто мало посаде, остатак избеглих из качаничке погибије.[275] У исто време, да би обезбедио ову војску и своју позаднину, нареди једном од својих официра да поседне Студеницу, преко које ће даље одржавати везе с Новим Пазаром;[276] а да би могао снабдевати и једну и другу војску, нареди да се храна из Подунавља и из Посавине превлачи Моравом до Јагодине, а потом колима даље у Ниш, одакле ће се разносити где потреба буде изискивала.[277] Кад је пак ово средио на брзу руку, Ветерани из Београда позва Фрањевца Тому и пуковника Антонија да се крену у Ниш с Арбанасима и Србима, јер је помоћу првога мислио да поново придобије арбанаска племена што беху отпала од ћесара и пристала уз Турке и Млечиће, а другога да упути на истакнуте тачке према Турцима са задатком да упада у непријатељску земљу и да непријатељу наноси квара.[278]

Али задатак првога још у самом почетку није обећавао успеха, што опет није био случај и са другим. Пуковник Антоније успео је да ојача своје чете бегунцима и првим својим излетом к Софији оправдао је наде Ветеранијеве, јер 23. јануара до ноге потуче један повећи одред турски.[279] Ну таман кад је Ветерани, осокољен овим успехом, смерао да настави рад, из Беча доби наређење, по коме је имао напустити сва места на Морави и да се повуче к Београду.[280]

---

[275] *Mittheilungen* etc., 165. и 166.
[276] *Ibid.*, 166.
[277] *Ibidem.*,
[278] *Ibid.*, 166. и 167.
[279] *Ibid.*, 166.
[280] *Ibid.*, 167.

То наређење беше постало под првим утиском вести о поразима ћесарске војске у Старој Србији и о њеном наглом одступању и наступању Турака, које су у Беч биле стигле управо кад се тамо расправљало о плану Баденскога, по коме је требало заузевши Никопољ упутити се право на Дринопољ и даље на Цариград, те једном задати одсудан удар Турцима.[281] Зато је дејство тих вести било у толико горе, што се у Бечу нимало није мислило на могућност тако наглог обрта ратне среће, те му је одмах и следовало онако наређење ђенералу Ветеранију, коме опет жао беше да га изврши и да му уложени труд оде узалуд, с тога одмах посла у Беч грофа Марсиљија с молбом да не напушта Ниш.[282] Али и они у Бечу брзо се повратише од изненађења, те пре него је тамо био стигао Марсиљи, Ветерани доби противно наређење, по коме је имао утврдити Ниш и продужити започети рад.[283] Ово друго наређење не беше ништа друго до одлука ратнога већа, у коме се после добивених вести о поразу и наглом одступању већало: да ли треба бранити Ниш, Видин и низ утврђених места према Турцима, или је боље напустити их као недовољно утврђене за одбрану. Баденски је сматрао да је боље напустити их и војску повући у градове на обали дунавској, пошто им се тада водом може додати помоћи и лако утврдити их.[284] Међутим ћесар се противио томе, јер је желео да одржањем тих градова под својом влашћу задржи што већи део турских земаља, како би Турке имао што више удаљене од Угарске и да би приликом преговора могао полагати на њих као на дотадашње привремено заузеће.[285] У ратном већу ћесарево мишљење претеже и би усвојено, а на основу њега Ветеранију послато наређење да брани Ниш, Прокупље и остала места погодна за одбрану.

---

[281] *Documente privitóre* etc. vol. V, part. 2, стр. 169.

[282] *Mittheilungen*, 167.

[283] *Ibidem*.

[284] *Contarini*, II, 215. Упор. *Freiwillige Theilnahme d. Serben und Kroaten*, 123. и 124.

[285] *Contarini*, II, 215. Упор. *Documente privitóre* etc., vol. V, part. 1., 308. и 309.

На основу овог наређења, а у колико су му допуштала средства, ђенерал Ветерани продужио је започети рад. Он га је ограничио поглавито на излете, којима је мислио да сваког часа задаје посла Турцима и да одржава везе са Србима и Арбанасима заосталим у земљама под султановом влашћу, на чију је помоћ непрестано рачунао. И док је он утврђивао Ниш, заповедници појединих одељења, састављених из Срба и Арбанаса, били су се дали на тај посао. Заузимајући најистакнутије тачке према Турцима, ови су дубоко упадали у турске крајеве, нападали на мање одреде турске, пљачкали су и одводили многу стоку и долазили су у додир с онима, на чији се поновaн устанак на Турке рачунало у велико. И судећи по правцу којим су ишла ова одељења, изгледа да им је поглавити задатак био овај последњи. Тако заповедник одељења у Студеници био је ударио преко Новог Пазара на Рожај и Бело Поље,[286] а то су крајеви, чије је становништво, као што смо видели у претходној глави, било пристало уз ћесаревце и положило ћесару заклетву на верност. Једном приликом пуковник Антоније заједно с капетаном Томом Колашиновићем био је продрО до близу Пећи и нанео осетних губитака непријатељу;[287] другом приликом са својим четама српским ишао је на Бањску, а потом к Софији;[288] капетан Колашиновић са Србима и Арбанасима крстарио је до Косова и тражио Махмуд-беговића,[289] а друге чете српске ишле су к Новом Брду, или на Перник, Ћипровац, Берковцу и друга места, где су ћесаревци и раније имали доста присталица.[290]

Од овог рада српских одељења било је очигледне користи за ћесаревце. Она су у неколико зауставила нагло кретање Турака на север и мало ослободила и дала маха да дане душом становништво, које се затекло под Турцима при напредовању ових. Она су чак толико допринела, да се ово поново стаде обраћати Ветеранију за помоћ, обећавајући како ће све учи-

---

[286] *Freiwillige Theilnahme* etc., 138; *Mittheilungen,* 167.
[287] *Freiwillige Theilnahme* etc. 139. Упор. *Mittheilungen,* 168.
[288] *Mittheilungen* 168.
[289] *Freiwillige Theilnahme* 139., *Mittheilungen,* 168.
[290] *Mittheilungen,* 168.

нити у колико га се тицало буде, па да на један миг овога скочи на Турке и да се сједини с њим, чим се овај с војском крене напред.[291] Зато ђенерал Ветерани беше толико расположен и весео да писаше у Беч како ћесарева ствар доле на југу стоји тако добро, да би, кад би му се дало само дванаест хиљада војника, уз припомоћ устанка Хришћана под Турцима, могао допрети до Цариграда и преко мора претерати Турке.[292] Ну овај предлог Ветеранијев беше претерано оптимистичан, тако да му се ни у Бечу није много поклањало пажње. Али се ипак тамо водило рачуна о његовим извештајима, у којима се јављало о успеху српских чета и о изјављеној жељи хришћанског становништва у Турској, како жели ослободити се Турака. О тим извештајима водило се рачуна у толико више што је ћесаревина била у таквим неприликама, да су ћесаревци једва дочекали такву понуду, како би се опет помоћу животне снаге српског народа спасли из тадашње ситуације.

На западу, на Рајни, ћесар је још једнако ратовао с Французима. Тамо је било нешто успеха, али он не беше видан. И ма да се у доба зиме непријатељске војске беху већим делом повукле у зимовнике, ипак се отуда ни један војник није могао послати на источно бојиште. Шта више карактер борбе на западу био је такав да је потреба изискивала да их се још шаље на ту страну. Али, ако је ћесара текнуо у срце обрт ратне среће доле према Турцима, јер је, онако биготан, поред стварне добити за ћесаревину, у освајању царевине турске замишљао да ће учинити велико богоугодно дело, којим ће покајати Хришћанство, ипак му то није било тако тешко као неслога међу главним заповедницима на западном бојишту у онако незгодном тренутку, као што је то био почетак 1690. године. Он је знао да и за оно мало успеха према Французима највише заслуге припада војводи лоренскоме, али обавезе према изборнику баварском нагониле су га да попушта овоме више него је требало у онај мах, те је зато између поменуте

---

[291] *Ibid.*, 168. и 169.
[292] *Ibid.*, 169.

двојице све једнако трајала свађа,[293] о којој видесмо да је још при заузећу Београда била од штете по акцију ћесареве војске у Србији, а сада је могла бити убитачна по акцију војске на западу. И у таквим приликама ћесар је од свег срца желео да продужи рат с Турцима. Али како и са чим? Средстава није имао довољно.[294] Запад је одвлачио много, а положај на источној страни у опште био је рђав. У Влашкој ћесарева ствар пошла је исто онако рђаво као и у Србији. У почетку 1690. год. стадоше стизати у Беч вести о намери Татара да ударе на ћесареву војску, размештену по зимовницима. И доиста, ђенерал Хајслер нађе се на муци, јер четрдесет хиљада Татара беху се латили да брзим маршем продру кроз Влашку па заузевши пролазе у Ердељ да с леђа дохвате оно мало ћесареве војске у Влашкој и да је потпуно сатру. Зато је Хајслер морао што пре напустити Влашку и повући се у Ердељ.[295] У почетку се сматрало да је то чисто турско предузеће па су се ћесаревци тешили што противу њих није и влашки господар Бранкован, а Хајслер јављаше из Ердеља како су Власи и даље остали наклоњени ћесару и да ће Бранкован дати дужну контрибуцију, при свем том што се ћесарева војска повукла из његове земље.[296] И ослањајући се за оваке извештаје у Бечу се у почетку 1690. год. помишљало да се из Ердеља пошље појачања у Србију, где је била већа потреба.[297] Али се у брзо дознало да су Татари у Влашку били дошли на позив Бранкована, који се, као што смо раније видели, још у почетку противио уласку ћесареваца у његову земљу па је само тражио згодну прилику да збаци јарам њихов,[298] а на томе је нарочито радио после

---

[293] Onno Klopp, *Corrispondenza Epistolare*, стр. 192.

[294] „Credo però bene che di già havrà sentito, che nell' Albania e quella parte le cose non passano troppo bene. et che per forza s' ha dovuto abbandonare molti delli acquisti fatti. Sia fatta la volonta di Dio pur che non segua di peggio! Io vorrei in ogni modo continuare questa guerra colli Infedeli; ma dove troverò mezzi bastanti, venendo abbandonato e da S. Santità e dalli altri? Le miniere della Transilvania et Ongaria già sono fornite, sino che si lavorano e trovano delle altre. In tanto come potrò io far la guerra?“ (Onno Klopp, *Corrispondenza Epistolare*, стр. 192.).

[295] *Documente privitóre* etc. vol. V, part. 2., 170.

[296] *Ibid.*, 184.

[297] *Ibid.*, 185.

[298] *Ibid.*, 170—171.

преговора с ђенералом Хајслером, кога је молио да напусти Влашку, али овај није хтео да чује за то. Услед тих преговора Бранкован у мало не изгуби престо, јер су ови Турцима били представљени као пристајање уз ћесара, те је морао да се искупљује новцем и поклонима, и да отворено, и без икаква устезања, помогне Турцима против ћесареваца на тој страни.[299] Последица пак тога би нагло измицање ћесареваца из Влашке а наскоро и губитак Ердеља.

И тек кад се имају на уму све ове неприлике ћесареваца, може се запазити како су оправдане горе наведене речи ћесареве у писму од 16. фебруара те године калуђеру Авијану[300] и зашто се у Србију није могло слати помоћи, те је одбрана земље и градова била спала готово искључиво на Србе и Арбанасе, чији је положај у овој улози био врло тежак. Њих је требало пошто по то помоћи, али се није имало откуд. Зато су у то време у Бечу добро дошли извештаји Ветеранијеви о добром расположењу српског народа према ћесару и о готовости становништва заосталог под Турцима да се још једном лати оружја у корист ћесара, те се поново почело мислити о експлоатисању његову. Али како је пре годину дана тај исти народ био својски пригрлио ћесарев позив, дигао се на оружје, борио се јуначки, отворио пут ћесаревој војсци, па се најзад преварио у очекивању, и пошто се о свему томе знало у Бечу, помислило се да се попра̀ви учињена погрешка, како би се што више користило како бегунцима и српским становништвом у Србији тако и оним дѐлом српског и арбанаског народа што је остао у својој домовини. С тога ћесар Леополд I 6. априла 1690. године издаде манифест „свим народима и земљама, које од његове наследне краљевине (Угарске) зависе и свима другима који то читали и слушали буду, а поглавито народу арбанаскоме“, у коме позва „све народе, који живе по свој Арбанији, Србији, Мизији, Бугарској, Силистрији, Илирији, Маћедонији и Рашкој, и друге земље, које од напред речене наше краљевине Угарске зависе, тако и све друге народе, који стењу под тур-

[299] Xénopol, *Histoire des Roumains*, II, 100. и 101.
[300] Види горе у примедби 294.

ским јармом, да, у овој тако повољној прилици, кад је турска сила у толиким погибијама сатрвена нашим победним оружјем, одговоривши нашој побожној и отачаској жељи, а ради свога спаса, ради ослобођења и хришћанске вере, пређу на нашу страну и против Турака устану на оружје; да се према прилици и по потреби, а по заповести наших војвода и ђенерала, придруже нашој војсци, која ће наскоро у довољном и великом броју ступити на бојно поље па да јој по могућству даду хране и свега што јој устреба за издржавање и да у свакој прилици буду готови помоћи против општег непријатеља, нашто ће им наше војводе давати заштите против турских напада, и, као што смо озбиљно наредили, држаће војнички запт, те да се нашој законитој власти поврате, ако желе да постигну нашу милост и благонаклоност.« У накнаду пак за то ћесар обећаваше „свим горе реченим народима и земљама, које су нама, као угарском краљу, правно потчињене и које ће се законито потчинити, задржавши поглавито слободу, повластице и права своје вероисповести и избора војводе, да ће бити слободни од сваког јавног терета и данка, изузевши стара и обична, пре турског заузећа постојала краљевска и господарска и укинувши у свима сваку турском владавином заведену злоупотребу, осим у случају ратне потребе, када ћете ради свога спаса и одбране у виду добровољног прилога по могућству дати потребне прилоге, да би се наша војска могла издржати, земља бранити и сносити ратни терет. Кад се пак стресе турски јарам, све ћемо довести у сталан облик и правилан ред за у будуће по жељи и на задовољство ваше, свакоме ћемо повратити његово право и слободу вероисповести, повластице и ослобођење од сваког терета за све и за сваког појединце, по правди и свима ћемо дати најобилатијег доказа наше милости, благонаклоности, благости и отачаске заштите. Осим тога обећавамо, поклањамо и уступамо свима и сваком посебице слободно притежање покретних и непокретних добара, која на својој крајини буду заузели од Турака.«[301]

---

[301] Јована Рајића *Исторія разныхъ славенскихъ народовъ*, ч. IV, стр. 376.—378.

Али да би било што веће користи од овог манифеста, ћесар објави поменутим народима да се без устезања придруже његовој војсци, само да не напуштају своје куће и поља, него позвавши своје суседе да заједнички прену и користивши се овом, Богом даном приликом да се постарају за спас свој, своје деце и миле им отаџбине.[302] Са том истом намером ћесар тога дана упути патријарху Арсенију писмо, у коме му писаше: „Часни, одани, љубазни! Више пута достављено нам је колико вам лежи на срцу безбедност и напредак Хришћанства; са задовољством разумели смо да сте о томе дали изврсних доказа идући на руку верном ђенералу, покојном Николомиљу, док је тамо био. Томе се и у напред надамо од ваше верности и ревности, а особито од ваше побожности, не сумњајући да се, према угледу што га имате код тамошњих народа, а нарочито код Арбанаса и код Срба, нећете марљиво заузети да овом згодном и од Бога даном приликом збаце са себе турски јарам, под којим су досад плачући стењали и придруживши се нашем оружју да на сваки начин помогну да се понизи и уништи варварска турска тиранија. Учиниће, заиста, дело Богу мило и наше царске и краљевске милости достојно, коју милост, као што вама благонаклоно нудимо, тако исто нећемо пропустити згодном приликом посведочити живим доказима.«[303]

Ова два ћесарева акта допуњују један други. Обадва су постала у једној истој прилици и са истог разлога, а заједнички постанак објашњава им се приликама, у којима се налазила ћесарска војска према Турцима и ћесаревина изложена нападима непријатеља са две стране. Отуда побуда њихова постанка и задатак што се њима имао постићи и сувише су јасни: ћесаревина се нашла у незгоди па се ћесар труди да са што мање муке и труда задржи турско надирање, зато позива у помоћ Србе и Арбанасе у турској царевини. Ну пошто се садржина првога од ова два документа у последње доба различно схвата и води спор око праве му вредности, при чему једна

---

[302] *Ibidem.*
[303] *Гласник Срп. Уч. Друштва*, књ. LXVII, стр. 126.

страна узима у вид прост текст његов и расматра му садржину без обзира на праве прилике, које су га изазвале и сврху која се желела постићи, док га друга доводи у везу с неким каснијим актима државно-правнога карактера и приписује му значај који он не може имати — то је, зарад упознавања праве му вредности, потребно да пажљиво расмотримо прилике и да упознамо праве побуде његова постанка.

У доба постанка ова два документа у Бечу се врло добро знало да је у Србији под ћесаревом влашћу било српског народа израније као и бегунаца из јужнијих крајева после последњих догађаја, па се рачунало на њихово учешће у даљем ратовању. На учешће тог дела српског народа рачунало се у толико пре што је то било и за њ од користи, јер су се тако домороци могли надати да ће у случају успеха остати на свом огњишту, а бегунци да ће се повратити на своја добра. Не сумњајући, дакле, на учешће тог дела српскога народа, ћесару није било потребно нарочито га истицати у свом позиву. Сем тога, пошто и његова помоћ није била довољна да се постигне жељено и да се оствари ћесарев план претресан и усвојен у ратном већу у Бечу, ћесареви погледи нису се само на њима заустављали. Они су ишли даље. Ради потпуног успеха њему је било потребно поново придобити оне Србе што су остали под Турцима, а нарочито Арбанасе, те да њиховим поновним устанком створи неприлика Турцима у земљи, да им одвуче пажњу на другу страну и у исто време да олакша акцију својој војсци на граници Србије према Турцима. На Арбанасе и Србе под Турцима ћесар је у свом манифесту циљао како наведеним речима у натпису тако и оним даљим, којима им обећава да ће их ослободити турскога ропства, и позива их да се дигну на оружје против Турака, да се његову господству својевољно поврате и кад се турски јарам стресе да ће се свему дати сталан облик и потребан ред. Њих се тичу и оне речи: „Без сваког страха прелазите на нашу страну, не остављајте куће и пољске радове, позовите ваше другове да следују вашим трагом.“ Ове речи потпуно одговарају тежњи тадашње ћесареве политике, јер, као што

је горе показано, ратна политика ћесарева у 1690. год. тежила је, у главном, да Турке држи што даље од Дунава и од Угарске. Отуда овај ћесарев манифест није ништа друго до покушај да се успе у тој намери. Али у Бечу се знало како је ћесарска војска у прошлој години била изазвала негодовање код Срба и Арбанаса и да су с тога многи од ових престали помагати је; тамо се знало тако исто, како се народ, и ако је допао беде од Турака, тешко може решити на какав одлучан корак, ако не види што већи број ћесарске војске уведен у акцију, а није било непознато ни како је Мустафа Ћуприлић, примивши се заповедништва над турском војском против ћесара, послао нарочите људе по царевини да објаве наређење како с рајом треба поступати лепо, и не мучити је наметима већ имати обзира према њој.[304] Према свему томе, кад је ћесару требало да поново и што јаче придобије народ, који му је помагао прошле године, он је могао знати да то неће постићи простим обећањем како ће га ослободити од Турака, већ нечим виднијим, што ће га доиста нагнати да се лати оружја. За онај мах није било другога средства до употребљеног: да се ранија обећања у овом манифесту даду народу као повластица, којом ће му положај према новом господару бити ближе одређен и због чега ће знати зашто се бори.

Ну да би се с овим манифестом што лакше постигла сврха, ћесаревцима у првом реду требало је задобити патријарха Арсенија, који се тада бавио у Београду. Њега је требало нарочито придобити и према њему лепо поступати, јер се у онаким приликама само тако могло нешто постићи. Колико су пак, у опште, ћесаревци полагали на његово посредовање код српског народа, досадашње излагање довољно утврђује, а зашто му се и сада обраћа ћесар с онако ласкавим писмом, поред у овој глави изнесених прилика, у којима се налазила његова војска на југу, разлог је и тај: што се у Бечу сматрало да патријархов углед није велики само код православних окупљених у Србији већ и на Косову и испод њега. Његова патријархијска столица није била по-

[304] *Hammer*, III, стр. 840.

пуњена, те је овај још и тада био духовни поглавар оном народу. А без сумње и извештаји у ово доба слани из Србије у Беч о патријарху још више су ојачали раније стечено мишљење о њему, зато кад су ћесаревци успели да га наговоре да измакне из Пећи и да се склони на земљиште под ћесаревом влашћу, требало је сада да не пропусте прилику па да се користе њим. А придобивши њега мислило се даље да ће се још боље придобити за ћесарев смер и они Срби што су напустивши своје огњиште потражили привременог склоништа у Србији под ћесаревом влашћу и који су патријарха сматрали својим прваком. Од тих пак ратника ћесар је имао двоструке користи: прво, што су у то доба српске чете у Србији биле једина одбрана према Турцима, и друго, што су приликом излета у турске крајеве могли лако долазити у додир са заосталим Србима, код ових потхрањивати мисао о новом устанку, и нагонити их и помагати у томе.

Али при свем том што је од ових ратника било користи, ипак се није могло постићи оно ради чега су вршени њихови излети. Сав труд ћесареваца, да Србе и Арбанасе у Старој Србији дигну на оружје против Турака, остао је безуспешан. Јер са онако малом војском какву су имали ћесаревци у Србији према много већој турској што се окупљала и кретала к Нишу и Видину, они нису могли импоновати народу под турском влашћу и приволети га да напушта склоништа па да се још једном лаћа оружја, јер је поново могао бити остављен Турцима на милост и немилост. А како се и могло мислити на то после онаког неуспеха од прошасте године и поред узрока, са којих су многи од устаника били одустали од ћесареваца, а у онако тешким и незгодним приликама, какве снађоше заостали народ по узмицању ћесареваца! Арбанаси више нису мислили на то, а Срби и ако би, после свирепстава почињених од стране Турака, хтели пристати и одазвати се ћесареву позиву, нису смели покушати још једном. Хришћане Арбанасе тада је млетачка република била поново придобила да раде за њен рачун, док су Срби, материјално уништени, морално утучени и одласком великог броја породица бројно ослабели, само мислили како да се спасу освете

и обести турске, те нису ни мислили на понован покрет, који би остао усамљен и непотпомогнут довољно јаком акцијом ћесареве војске. Отуда поред све добре воље, коју је ђенерал Ветерани имао у виду, кад је оно јављао о готовости народа на покрет, Срби под турском влашћу не могоше задовољити ћесареву жељу изјављену у манифесту од 6. априла, не могоше не остављајући своје огњиште да се боре за ћесареву ствар. Ово је за њих било немогуће извршити. Зато су многи, да не би дочекали још гору беду, гледали да се спасу оне у којој су били, па су приликом упада српских чета из Србије и под њиховом заштитом измицали са својим породицама тамо, где су друге себи раније нашле склоништа.

На тај начин ћесареву позиву од 6. априла одазвали су се једино Срби у Србији, а нарочито бегунци, чији се број непрестаним пребегавањем нових породица знатно умножио. Али ови, кад су пребегли у Србију, мислили су да ће се моћи повратити на своја огњишта и у почетку верујући у снагу ћесареву, неуспех његове војске сматрали су привременим, као што је судио и патријарах Арсеније. Зато налазећи да ће и њихови интереси бити заштићени, ако се одазову ћесареву позиву, помогли су извођењу његове намере исказане у манифесту, еда би с осталима својим под ћесаревом заштитом могли уживати слободу, права и повластице у манифесту обећане. С тога су се, у колико су више могли, залагали за успех ћесарева оружја, тако да кад се велики везир на челу војске од седамдесет хиљада људи кретао од Дринопоља к Нишу, а с друге стране Махмуд-беговић ишао на Прокупље с војском од десет хиљада, они су под пуковником Антонијем, дочекали овога и нису му дали да се макне напред.[305] Ну такво расположење није могло трајати дуго. Сем нешто помоћи добивене из Ердеља, у Србију ни откуда је више не би послано. Зато српски прваци видевши како су у Старој Србији мучне прилике и да је опстанак Србије у ћесаревој власти у питању, схватили су сву теш-

[305] *Contarini*, II, 230. и 231.

кћу положаја свога народа како у Србији тако и у опште под ћесаревом влашћу, па су учинили корак, да избегну незгоде што ће неминовно наступити.

Положај српског народа на простору ћесаревог привременог заузећа у лето 1690. год. био је врло неодређен. Манифест ћесарев од 6. априла додирнуо је то питање, али га није извео на чисто. Приликом постанка тог акта ћесар је замишљао како ће бити успеха од новог општег покрета српског народа под Турцима, па је с тога тамошњем хришћанском становништву обећао повластице, које су имале вредности само на земљишту јужно од Саве и Дунава. Али у току пролећа и лета те године, као што смо видели, становништво под султановом влашћу не даде никаква знака од устанка, а ни ћесар не испуни што је био обећао ради његова извођења, јер од „довољне и многобројне војске која ће ступити на бојно поље“ као ни од „заштите против турских напада“ не би ни помена. Према томе позиву ћесареву и својој дужности одговорише само Срби насељени на десној и левој обали Саве и Дунава. Ну њихови прваци увиђали су како је ћесарева ствар у то доба у Србији стајала врло рђаво, много горе него у пролеће, и знали су да је узалудан сав труд, да се подигну Срби и Арбанаси под Турцима, па видевши како нема ништа од обећане помоћи ћесареве, и предвиђајући да ће наскоро доћи тренутак, када ће се избегли народ морати и даље повлачити испред Турака, забринули су се како о оном делу народа на левој обали Саве и Дунава, који није био обухваћен манифестом од 6. априла, тако и о оном другом у Србији, који ће изгубити повластице, чим се уклони с територије, за коју вреде док су још на њој. С тога прваци и једног и другог дела српског народа, сматрајући, и ако није било општег устанка српског ни успеха који се очекивао према манифесту, да је позиву одговорио бар онај део што се нашао под заштитом ћесаревом и који је својом акцијом заслужио да му се у ћесаревини ближе одреди положај — ти прваци учинише корак да се дође до повластица, којима ће бити обухваћено све православно становништво српско, како оно што се тада било нашло под заштитом ћесаревом тако и оно

друго што касније прибегне под њу, и којима ће му бити обезбеђен опстанак како у земљама на десној страни Саве и Дунава тако и на левој.

Да изведу ту своју намеру, они се једанаестога јуна те године окупише у Београду на збор и договор. На збору беху присутни: патријарах, неколико епископа, повише игумана и архимандрита, егзарси и ђакони, тисућници, капетани, поткапетани и судије Сви ови духовни и световни представници православног народа српског под заштитом ћесаревом договорише се и одлучише: да се у Беч ћесару пошље јенопољски владика Исаија Ђаковић с молбом, у којој је збор у шест тачака изнео своје захтеве. На основу те одлуке владика Исаија доби креденцијално писмо за ћесара, потписано и утврђено потписима и печатима патријарха Арсенија III, петорице епископа, седморице игумана и четрнаесторице које капетана које судија народних. Уз то Исаија доби још два писма: у једном су били изложени захтеви представника српскога народа, а друго је било упућено ћесару од стране патријарха Арсенија. У првом од ова два писма, с потписом патријарха Арсенија, као поглавара православних Срба, тражено је од ћесара: 1. да цркве источног православног закона буду слободне као и дотад, да се служе старим календаром, и да се нико друге вере и језика не меша у српске црквене ствари; 2. да српско племе буде самовласно себи за архијепископа узимати лице свога рода и језика и православне вероисповести, које изберу светски и духовни сабор, и да им архијепископ не може бити човек другог рода, језика и вере; 3. да архијепископ у својој цркви буде самовластан постављати митрополите и епископе, игумне по манастирима и попове по варошима и селима, да самовласно може подизати цркве где то потреба захте; да, како је дотад било утврђено обичајем и наређењима негдашњих српских краљева, буду слободни по свој Србији, Бугарској, Мађедонији, Далмацији, Босни, Илирији, Херцеговини, Црној Гори до мора, по Хрватској, Угарској, Срему, Јенопољу и по свим земљама што су под ћесаревом влашћу, *где се налазе* или *где се буду нашли*, архијепископ српски има власт цркве

посвећивати и попове постављати; 4. да архијепископ, епископи, манастири, калуђери, попови и црквени домови буду од свега слободни: да не дају десетка нити да светска господа заповедају црквеним људима, да их нико не може хапсити сем светлога ћесара, а ако би когод скривио, да му суди архијепископ или епископи по црквеном закону; 5. да под архијепископију српску, под епископије, манастире и цркве потпадну села и међе, земље и баштине, које су црквама дали светопочивши краљеви српски, а ћесар да потврди да ови добију и оне цркве што су их од Срба отели Турци па су у ово време од Турака биле заузете, и да могу управљати задужбинама својих негдашњих краљева; 6. да архијепископа или епископа, кад му устреба ићи по земљи, по манастирима, варошима и селима, да надгледа своје цркве и редовнике, и да учи народ, никакав световњак не може спречавати у послу.[306]

У другом пак писму „смѣрни архіепископъ пекскій патріархь словеносрпски“ Арсеније Црнојевић обраћајући се пресветлом и моћном ћесару Леополду I, краљу угарском, *сриском*, бугарском, босанском, словенском, далматинском, хрватском и т. д. извештаваше га о одлуци збора првака српскога народа у Београду, о изасланству Исаије Ђаковића, о особитој радости свега народа што је јуначко оружје његове војске заузело српске земље и ослободило народ, те се испунило предсказање књига староставних, по којима је српски народ имао бити ослобођен ропства турскога после три стотине и једне године,[307] а потом додаваше: „Тѣмже ѹбо ми недостоини что нарещи с можемь ниже сини, ниже наследници но такмо земли и подножіе светомѹ ти царствію. За милост и свободѹ, еже сътвористе земли нашеи и родѹ нашемѹ, дльжни есми землю лобзати и стопи ногь ваших, и паки и радѹем се ꙗко таковаго господина ѡбрѣтохом; и вьса земла наша и страна цара ѡбрете, ꙗковаже никогда ѡбрѣла ѥст, да аще би и хотель ѡврещи се нас ваше светое царствіе, невъзможно ти ѥст, ваше наследіе

[306] Сва три писма у Беч послана по Исаији Ђаковићу објавио је К. Суботић у *Летопису Мат. Српске*, књ. 184.

[307] Од Косовске Битке до овог времена има 301 год.

ѥсми, и ваше стежаніе, на еще ми оубози присва-шѥм царствію вашемꙋ, болше и имамо проглаголати неки глаголь ꙗко младоꙋмни и бѣзсловесни, ѿнемже попрана бистъ земли наша поганскым и тꙋрецким ногами ѿ толи и разꙋми нам ѡскꙋдеше. Можете прѣзрети нашемꙋ бѣзꙋмию, ми же ꙋведехомь мілосрьдное срдце царствіа вашего и разꙋмехом и вемь ꙗко ꙋслишано бꙋдеть прошеніе наше, тогда дрьзнꙋхомь и рехом просити (нека прошениꙗ) ѿ ваше светаго царствіа, ꙗковаже прошеніа имахють ѡбрѣсти се въ наших пꙋнктахь под печатомь.«[308]

Сва три ова писма што их Исаија Ђаковић понесе собом у Беч јесу врло интересни прилози упознавању прилика, у којима се нађоше Срби у Србији 1690. год., а према њима може се ценити и о њихову положају у осталим крајевима. Само на први поглед, кад се ове тачке поднесене ћесару и наведени одељак патријархова писма упореде с манифестом и повељом ћесаревом од 6. априла и обећањима у њој изложеним, јако пада у очи, да и они српски прваци, којих су се тицале повластице из манифеста, сада траже мање него им је ћесар обећавао и дао. Тако у овим тачкама и захтевима ни помена нема о слободном избору војводе што им га беше обећао ћесар, као што нема речи ни о повластицама обећаним за случај, кад се стресе јарам турски и ћесар заузме земљиште, са кога су се бегунци склонили у Србију под заштиту ћесареву. Ну такав поступак народних првака у овој прилици има свог узрока, који се не указује непосредно из писама. И ако на први поглед њихова одлука изгледа чудновата, она је, у ствари, врло смишљена.

Још у самом почетку ове студије истакли смо значајан факат: како је православна црква у свим српским крајевима и за све време потчињености Турцима своју судбу била везала за народну тако да ниједан догађај, који би у њој изазвао какву промену, није остао а да није нашао одјека у народу, као што се ни у народу није десио никакав догађај а да није оставио трага у цркви. Услед тога под управом тур-

[308] *Летопис Мат. Српске*, књ. 184., стр. 11. и 12.

ском интереси српскога народа били су изједначени с интересима православља и у опстанку једнога огледао се опстанак другога. И кад се сада с тим фактом доведу у везу друга неколика, као што су: да је положај Срба из јужних крајева пребеглих у Србију био врло тежак, а знало се да ће бити још тежи, ако буду морали измицати на другу страну Саве и Дунава; да су на збору у Београду били искључиво представници Срба православне вероисповести; да су сви ови одрасли и били васпитани у уверењу како су народни интереси идентични с интересима православља; да је положај Срба израније насељених у ћесаревини био тежак због непречишћеног питања о односу православне цркве према католичкој; да је опстанку српске народности и цркве у ћесаревини највећи непријатељ било католичко свештенство; и да ће се томе лакше одолети, ако се повластице добивене од ћесара буду тицале *свеколиког српског живља православне вероисповести у свим крајевима ћесаревим;* кад се, дакле, све то има на уму — биће јасно зашто су се српски прваци, нашавши се у незгодном положају, задовољавали горе саопштеним захтевима, посланим у Беч по Исаији Ђаковићу. Такав корак био је врло оправдан. Јер кад се зна, да ни народ ни прваци му, избегавши испод турске власти и нашавши склоништа на земљишту у привременој власти ћесаревој, нису ни могли помислити да се врате к Турцима, те да су зато, хтели или не хтели, морали остати у ћесаревини, али нису били у могућности да уцењују ћесара тражећи све повластице обећане у манифесту, јер се било бојати да тада неће добити ни најпотребније — то корак којим се ишло к добијању најглавније, а са којом ће бити у вези и друге, сматрамо да је врло уместан. Зато кад видимо да световни и духовни прваци народни договорно траже признање православне вероисповести и подвргавање свих православних у ћесаревини под власт архијепископа и епископа, ми у томе нећемо налазити, као што то неки чине, да им је диктовао разлог себичних интереса већ општа народна корист, јер се таквим радом ишло добијању основне и најпотребније повластице за одржање народности и решење мно-

гих других питања, о којима би се на први мах рекло да немају никакве везе с овим. У том кораку види се заобилазан али врло погодан пут, којим су се хтеле избећи неминовне последице тадашњих прилика, а заслуга за то највише припада изасланику српских првака, јенопољском владици Исаији Ђаковићу, одличном познаваоцу прилика у ћесаревини и врло умешну посреднику у овим преговорима.

Шта је овај радио у Бечу дознајемо из једног латинског преписа његове молбе поднесене ћесару.[309] Садржина те молбе јесте врло интересна и иде у прилог горе изнесеним разлозима о онако формулисаним захтевима збора српских првака у Београду и правој сврси, која се желела постићи њиховим кораком код ћесара. Из ње се види да је Исаија у Беч отишао на челу једне депутације и да га је ћесар примио у два маха. У првој аудиенцији он је усмено изложио жеље српског народа, који живи у Србији, Хрватској и Јенопољу, а од скора се повратио испод турске власти под његову, саопштио је своју мисију и изложио садржину тачака донесених на збору. Том приликом Ђаковић добио је од ћесара усмено обећање да ће бити усвојене. Неколико дана пак касније овај поднесе ћесару и писмену представку, а то је горе поменута његова молба, у којој пошто је наговестио да је добио усмено обећање потврде поднесених тачака, разлагаше зашто чини тај корак. Он прво наглашава како је ћесар обећао Хришћанима под турском влашћу, а нарочито у Грчкој, Бугарској, Далмацији, Босни и Херцеговини, да ће га примити под своју заштиту, нашто им је и повељу издао; потом истиче како ће становништво поменутих покрајина прећи под његову власт, само ако види да се цени верност оног дела православног становништва, које је раније такођер било под Турцима, али је сада под његовом влашћу и које никад није престајало проливати крв, а то је становништво у Угарској, Хрватској, Србији и Јенопољу. Зато, пошто многе хиљаде војника ратују и живот свој жртвују залажући се за опште добро ћесаревине, а за пример онима што још

[309] Објављена је у *Documente privitóre la Istoria Românilor*, vol. V, part. 1. стр. 359.—361.

нису напустили султанову власт, владика Ђаковић замоли да се и ово српско становништво у правима нарочитом дипломом изједначи с онима другима обухваћеним манифестом од 6. априла, па да га ћесар прими у своју заштиту. На основу тога он је даље понизно молио ћесара, да овај, „по својој урођеној милости и милосрђу, из поменутих разлога и побуда, српском народу у Угарској, Хрватској, као и у Србији, Рашкој и у другим крајевима оружјем заузетим од Турчина, у свима земљама *где се налази* или *где се буде нашао*, допусти бар слободу православне вероисповести и права у вези с њом, што су их архијепископи и епископи имали под Турцима, јер кад овако за наше верне услуге, учињене вашем освећеном ћесарском и краљевском величанству, а и кад се одсад с таквом истом верношћу, ревношћу и постојанством, и с толико више воље буде чинило и у нама буду имали видљиви пример, то ће и у горе обележеним крајевима, у Грчкој, Бугарској, Далмацији, Босни и Херцеговини Срби православне вероисповести, који и иначе с нама имају везе, у толико лакше бити расположени и склоњени да пређу у верност вашем величанству.“ И на основу свега тога Ђаковић је у име васколиког српског народа у тадашњим границама привременог заузећа ћесарева, замолио овога за повељу, подобну оној од 6. априла за Србе под Турцима, обећавајући како ће се народ потрудити да то заслужи својим даљим услугама.[310]

---

[310] „...Ad Augustissimum Mai^tis^ V^rae^ Sacr^mae^ Thronum humillime recurrendo, proximis diebus praeterlapsis, in Audientia apud Mai^tem^ V^ram^ habita, Nomine et in Personis Orientalis Ecclesiae Graeci Ritus Rascianorum.... totius Populi, ad finitimas Partes Inclyti Regni Hungariae, Croatiae, tota Rascia, Jenopolia degentium, atque ad fidelitatem Maiestatis V^rae^ Sacrat^mae^ iam a commodo tempore redeuntium, recenter gloriosis armis Maiestatis V^rae^ Sacrat^mae^ Ditionibus recuperatis, certa puncta super libero Exercitio Graeci Ritu Rascianorum Maiestati V^rae^ in Persona humillime porrexerim, quam Oretenu declarationem eorundem fecerim, super qua demissa declaratione clementissimam similiter oralem Mai^tis^ V^rae^ Sacrat^mae^ acceperim Resolutionem; videlicet in omnibus Punctorum declarationibus, Punctis et Clausulis, nos omnino manutenere, ac protegere velle, intuitu fidelium servitiorum nostrorum hactenus praestitorum, quam nunc continuandorum, et inposterim pari fidelitatis zelo et constantia praestandorum, in Vicinis quoque Regnis et Dicionibus, nunc et de presenti adhuc sub iugo Turcico degentes, ad fidelitatem tamen Mai^tis^ V^rae^ Sacrat^mae^ venire intendentes signatur Graecia, Bulgaria, Dalmatia, Bosnia, Herczegovina, sub benignam Protectionem almam suam quoque recipere clementissime sese compromiserit, idque ipsum per extradationem benigni Diplomatis sui, iam nunc actu, et de praesenti corroboraverit; tantum ta^men^ abest, Sacrat^ma^ Maiestas, quod in praenotatis Regnis, Locis et Dicionibus,

Као што се види, српски захтеви поднесени ћесару били су и скромни и оправдани. То се о њима може рећи нарочито кад се има у виду да је у то доба акција ћесареве војске у Србији била готово ништавна. У то доба маркграф Баденски, као главни заповедник ћесарске војске на тој страни, био је дошао у Србију, али не с новом и свежом војском да брани ову од Турака, већ да покупи и оно мало што је било тамо, па да је поведе собом ради одбране Угарске.[311] У место да брани Србију он је само гледао како ће још неко време задржати Турке што даље од Саве. Међутим у Бечу, и ако се знало како јадно стоји ствар у Србији, правио се рачун од српских услуга. Тамо се знало да је одбрана крајева јужно од Саве и Дунава спала на српске чете, али пошто су прваци српског народа, који су били у вези с народом заосталим под турском влашћу, нудили и даље услуге, то се још тешило и надало да ће од акције ових бити неке користи, зато захтеви српски не само да нису наишли на негодовање већ су шта више одмах усвојени, и 21. августа (по нов.) ћесар издаде повељу „часном и оданом нама љубазном Арсенију

---

utpote Giaecia, Bulgaria, Dalmatia, Bosnia, Herczegovina (ut praemissum) sub iugo Turcico constituti, nisi viso *in Nos in praescriptis Inclytis Regnis Hungariae, Croatice, finibus Rasciae, Jenopolia degentes exemplo*, quo iam hactenus ad fidelitatem Maiestatis Vrae Sacratmae .rediverimus, ac usque ad praesens sanguinem nostrum, incessanter fundere minime cessaverimus, plura etiam millia Hominum Ritus Graeci Rascianorum militarium, in Hungariae, Croatiae, Rasciae Locis degentium, in diversis Maiestatis Vrae Sacratmae pro Locorum et Temoprum exigentia militaribus exercitiis etiam vitam cum morte sponte ab benevole pro publico Regni bono, consequenterque Maitis Vrae Sactatmae Servitio commutare non formidaverint minime tam facile per alterum naturalem Christianitatis hostem, Turcae, ad fidelitatem Maiestatis Vrae Sacratmae redire disponerentur, *tamen nostrorum in toties prementionatorum Inclyli Regni Hungariae, Croatiae, finibus, ac Rasciae, Jenopoli degentium pro tam fideli constanti, ac sedula opera, in benigno Dipplomate Graeciae, Bulgariae, Dalmatiae, Bosniae, Herczegovinae degentium extradatae, ne quidem mentionem facere, minusque sub Protectionem suam benignam suscipere dignata fuerit.* — Quapropter Maiti Vrae Sacratmae de genu *humillimi supplicamus*, dignetur ex innata sua gratia et clementia, motivis et rationibus ex praerecensitis nobis quoque iam hactenus ad fidelitatem Maitis Vrae Sacratmae reduntibus, *inque Partibus incertis Inclyti Regni Hungariae, Croatiae, recenter gloriosis Maiestatis Vrae Sacratmae Armis recuperatis degentibus Rasciae, Serriae, aliisqu Locis commorantibus,* **ubi actu sunt, vel fuerint,** *pro nunc solummodo exercitum Liberum Graeci Ritus clementissime concedere..... super quae praemissa ex innata sua gratia et clementia nobis quoque incessanter, in fidelitate Maitis Vrae Sacratmae desudantbius, ad instar in praemissis Ditionibus degentiu recentis emanatum benignum Dipploma seu Literas Privilegiales extradandus clementissime concederet.*"

[311] *Годишњица* VI, 168.

Црнојевићу, српскоме грчко-источнога обреда архијепископу, епископима и свима другим црквеним и светским сталежима, капетанима, поткапетанима, најпосле целом општинству истог грчког обреда и српског народа по Грчкој, Бугарској, Рашкој, Херцеговини, Далмацији, Подгорју, Јенопољу и осталим придруженим крајевима, и свима другима који то читали, видели или слушали буду.«[312]

Ова ћесарева повеља јесте одговор на писма патријарха Арсенија и осталих првака српских окупљених на збор у Београду, која беше однео у Беч Исаија Ђаковић. На та писма ћесар првим делом повеље одговори како „не само из понизнога писма што нам га у име свих вас поднесе јенопољски епископ Исаија Ђаковић него још јасније из његове усмене представке најмилостивије примисмо вашу понизну захвалност, што смо вас истргли из чељусти варварског тиранства турског и повратили пређашњој слободи, као и вечиту обвезаност, којом исповедате, да сте нам ви и ваши потомци због толико учињена добра обвезани, истина по дужности вашој, али на толико веће ваше задовољство, што признавши наше право и себе у крило милости и благонаклоности наше, као вашег господара и законитог краља одавајући, са похвалном крепошћу духа изјављујете да вам одсада под сенком наше заштите ваља живети и мрети. Сматрајући не толико ово ваше нама веома мило сведочанство и изјаву, примамо благонаклоно вас све скупа и појединце у нашу царску и краљевску заштиту, колико да се тим ова изврсна намера у вашим духовима утврди, синовима непрестано улива и у свим случајевима стварним доказима све више и више укрепи. Зато вас отачаски позивамо да под нашом заштитом и под управом наших војвода устанете на оружје против најжешћег непријатеља хришћанског имена и вашег гониоца, да одбијате неправде, невоље и беде, које вам досад најнеправедније и најнемилостивије беху нанесене.«[313] У другом пак делу повеље ћесар, рачунајући на успех од поновног позива српског народа да се заложи за његову ствар, јављаше овима

[312] Јована Рајића *Исторія разныхъ славенскихъ народовъ*, ч. IV, стр. 379.
[313] *Ibid.*, 379., 380.

како је, желећи да им још на самом прагу ступања под његову владавину дâ маха да осете сласт њену, одлучио да им услиша молбу па им даје повластице, којима су усвојене све тачке изложене у писму посланом по Исаији Ђаковићу.[314] На тај начин ово је прва повеља ћесарева, којом је у погледу права био обухваћен сав православни живаљ српски не само у тадашњим покрајинама ћесаревине већ и на земљишту привременог заузећа. Њом је у том погледу извршена унификација српског живља у ћесаревини, те је зато постала први и основни државно-правни акат од ћесареве руке, којим је сређен дотле неодређени положај православног дела српског народа под круном ћесаревом. С тога је ова повеља од особитог значаја за нека питања, која ћемо додирнути даље у овој глави, и која су у нераздвојној вези с питањем о њеној вредности. Али пре него приступимо расматрању најинтереснијег од тих питања, прво да видимо шта је даље било с патријархом Арсенијем и с оним делом српскога народа, који се у обележено доба бавио у Србији и овом повељом поново био примљен под заштиту ћесареву.

Слутња патријарха Арсенија и осталих првака народних о неминовном заузећу Србије од стране Турака, она слутња што их је била нагнала да похитају са сређивањем питања о свом положају у ћесаревини — на брзо се испунила. Акција ћесарске војске у Србији све више је слабила, док је турска војска, надмоћнија бројем, ступала напред полако али стално. Главни заповедник војске ћесарске на тој страни, маркграф Баденски сада је још мање мислио да брани Србију. Његов рад у то време ишао је само на то да успори кретање турске војске, а не и да га спречи. То се види лепо по његову наређењу ђенералу Ветеранију, по коме се овај имао повући од Ниша а тамо да остави ђенерала Штаремберга са три до четири хиљаде људи. Кад се пак Ветерани повлачио отуда, он је сакупљеним кнезовима сеоским представио како одступа само до Јагодине, да би се удружио с осталом војском па да похита у помоћ

[314] *Ibid.*, 381. и 382.

Нишу.[315] Међутим он је то чинио само да би наговорио Србе да и даље бране истакнуте тачке према Лесковцу, Прокупљу, Стрелцу и Пироту, а у ствари није он мислио на озбиљну борбу с Турцима, јер кад је пошао из Ниша, био је наредио да се покосе поља и уништи сва храна на далеко уокруг Ниша, да се Турци не би користили. Али тај његов корак био је јасан народу. Овоме је било јасно да ћесаревци озбиљно мисле на напуштање Србије. Зато, кад није било помоћи, стала су се прво повлачити српска истакнута одељења. Тако оно што је под пуковником Антонијем бранило Прокупље, запали варош па се повуче ка Крушевцу,[316] а то исто учинише и остала одељења према Пироту и Лесковцу, јер сам ђенерал Ветерани беше говорио како им од Турака неће бити лако према томе колико су им штете били починили.[317] За тим одељењима одмах наступи турска војска тако да пре половине августа већ паде под Ниш и опседе га. Видевши то становништво из српских крајева, што беху Турцима на ударцу, стаде измицати за одељењима што одступаху к Сави, а трагом његовим пођоше многе породице и из других крајева, тако да беше наступило једно опште помицање народа на север и склањање по планинским и шумовитим местима. Ко год не хоћаше да постане поново раја турска, а имађаше кад да доспе до Саве и Дунава, хитао је да се што пре докопа краја, у коме су ћесаревци господарили; коме пак то беше немогуће, тражаше склоништа по забитним местима.

Да ћесаревцима пође овако наопако у Србији и да им се положај у њој погорша толико, да су најзад морали узмицати, допринеле су њихове недаће у суседној Влашкој и у Ердељу. 15. априла умре ердељски господар Михаило Апафија, а по наваљивању Луја XIV на место његово султан постави ћесарева одметника Текелију, коме даде новца и војске да лакше постигне бити господаром ердељским. Сем тога из Цариграда би нарећено господарима Влашке и Мол-

---

[315] *Годишњица* VI, стр. 168.
[316] *Contarini*, II, 231.
[317] *Годишњица* VI, 170.

давске да овом притекну у помоћ,[318] те Бранкован отворено пристаде уз ћесареве непријатеље и своју војску придружи турској, с којом се Текелија био кренуо да заузме Ердељ.[319] Тада Текелија прво разасла прогласе и позва народ да га прими за господара,[320] а потом уђе у Ердељ. Али ђенерал Хајслер покуша да га сузбије. Ну покушај овога не испаде добро, јер у бој у код Чернешћа 21. августа ћесарева војска би сатрвена а Хајслер заробљен.[321] Зато ћесаревини с ове стране запрети озбиљна опасност, те Баденски узевши нешто војске сакупљене у Србији преко моста подигнутог на Дунаву код Кулича, похита у Ердељ.[322] То пак беше жива згода за Турке што надираху кроз Србију, јер како Нишу није могла ниоткуда доћи помоћ, његова посада мораде се предати 8. септембра под часном погодбом. Али кад се она кренула, за њом се кретоше и Турци, тако да четири дана по паду Ниша Турци заузеше Кулич, а 24. септембра сила турска под серашћером појави се пред Смедеревом, чија посада не смеде ни сачекати Турке, који заузевши Смедерево пођоше право на Београд.[323] Чим тамо стигоше, Турци га опседоше; али опсада не потраја више од осам дана па ови поново постадоше господари Београда, а с њим и све Србије.

Али пре него су Турци заузели Београд, ћесаревци су се били повукли из свих места по Србији. То суисто учинили прваци српски окупљени у Београду. Под заштитом чета, које су се још кретале из Србије к Сави и Дунаву, прваци као и народ похитали су да се докопају супротних обала ових двеју река, али пошто су Турци журили к Београду, то је народ једва имао кад да избегне, и страх од крвног непријатеља био је тако велики да се пребегли народ није смео задржати на левој обали, већ се и даље повлачио уз Дунав али тако да је то било право бегство. Не уздајући се у отпор ћесареве војске Турцима, патријарах и прваци као и народ гледаху да

---

[318] *Documente privitóre* etc. vol. V, part. 1., стр. 198., 199.
[319] Xénopol, *Histoire des Roumains,* II, 101.
[320] *Documente privitóre* etc. vol. V, part. 1., стр. 200.
[321] *Xénopol,* II, 101.
[322] *Contarini,* II, 235.
[323] *Годишњица* VI, 171; *Contarini,* II, 237.

буду што даље од Турака, зато савременик и вели: „патріархъ Арсеніе Черноевић.... с неколико владика землѣ сербскее, и иноци мнози ѿ сея предела и народь сербски многь, мѹженски поль и женски, дадоше ся бѣгѹ с патріархом уз Дунавъ за Немцемь... ови на коних, иниже на колесницах, а иниже на ладія, а ини пеши, ѹз Дѹнав горе, и бист нам путь хождѣніа 40 днеи, и прідохом градѹ Бѹдимѹ, и више Бѹдима, веселихом ся в место зовомо Сент-андрея, ѡбретохом пристанище доброе.“[324] Отуда и слика, коју нам пружа Србија пред сам њен понован пад под Турке и после тога, јесте једнака с оном сликом Старе Србије приликом бегства патријарха Арсенија III и узмицања ћесареваца. Пред са̂м пад Србија нам пружа слику општег бегства, а после тога слику пустоши. У првој слици имамо онај историјски догађај, касније знатно улепшан и познат под именом *велике сеобе српског народа у Угарску под патријархом Арсенијем III Црнојевићем*, а у другој нове јаде и ново робовање Турцима оног дела српског народа што не хтеде напуштати своје огњиште или што не доспе да измакне на леву обалу Саве и Дунава. Прва слика је мучан почетак нове борбе и тешког живота под новим господаром, а друга је наставак ранијега, само мучнији и тежи. За сада, у овој глави расмотрићемо још не толико прву слику колико карактер самог догађаја, а другу слику и даљи живот српског народа под Турцима још за три године оставићемо за следећу главу, да их тамо подробније расмотримо.

Питање о прелазу знатног броја српских породица с десне стране Саве на леву 1690. год. јесте једно од најинтереснијих из историје српског народа и једно од највише претресаних у последње доба. Оно је једнако спорно, а и ако на први поглед изгледа као да је ван оквира постављеног у натпису ове студије, ми га се ипак дотичемо на овом месту зато што тај прелаз Срба с једне стране Саве на другу није ништа друго до последица досад излаганих догађаја. Зато сматрајући не само да расправљање о овом питању неће бити на одмет, већ и да

---

[324] *Гласник Срп. Уч. Друштва*, књ. 53, стр. 131.

нам је у овој прилици дужност да припомогнемо што правилнијем схваћању овог питања, дотаћи ћемо се само неких факата, помоћу којих ћемо овај догађај објаснити као ресултат досад расматраних прилика.

Сви писци, што су се за последњих неколико година бавили овим питањем, истичу факат: да се пресељавање српских породица с десне стране Саве на леву, за време овога рата, није извршило за један дан ни на једном месту, али исто тако сви ови истичу и то: да је највећи број породица прешао Саву у доба кад су то учинили патријарах Арсеније и многи народни прваци, и да се овај догађај има у виду, кад је реч о прелазу Срба у Угарску 1690. год. Уз то још сви, без изузетка, питање о прелазу Срба с једне стране Саве на другу доводе у непосредну везу с питањем о државно-правном положају исељеника према стварном господару покрајина у које су прешли, па како су с тим у вези привилегије добивене од ћесара, то се питање о прелазу никад не претреса без питања о вредности привилегија тако да се редовно једно доказује другим. Отуда од двоструког посматрања вредности привилегија од 1690. год., доведеног у везу с питањем о прелазу, о овоме у главном постоје два мишљења: прво, да су Срби на прелаз у Угарску *позвани* од ћесара Леополда I и да су из Србије у Срем прешли *per modum pacti*, и друго, да су они у Угарску дошли као *незвани гости*.

За сада прво мишљење међу српским писцима има доста присталица,[325] док је бранилац другога, архимандрит Руварац, готово усамљен,[326] али зато опет има странаца који тако исто мисле о том догађају. Поглавити извор за прво мишљење, за мишљење о позиву српског народа да се исели с десне стране Саве на леву, јесте у молби патријарха Арсенија, поднесеној ћесару 16. јуна 1706. год., у којој вели како је 1690. год. примио два отворена писма ћесара и

---

[325] Од радова последњих година публикованих да поменемо: Александра Протића „Наши модерни историчари“ (Београд 1900), Гиге Гершића „После педесет година“ (чланци у Делу за год. 1898) и Милутина Јакшића, „Природа прелаза Срба у Угарску и привилегије“ (у Летопису Мат. Српске, књ. 206.)

[326] Расправа „Три излета о такозваној великој сеоби српског народа“ у књизи *Одломци о грофу Ђорђу Бранковићу и Арсенију Црнојевићу патријарху.*

краља Леополда, једно управљено народу а друго њему, како је за та писма дочуо и Турчин, те се патријарах нашао у очевидној опасности, да га Турци не ухвате и не свежу, с тога је оставио Арбанију, Босну, Далмацију, Херцеговину и Бугарску и друге покрајине њему подвласне, и у њима многе приходе и користи, имања и добра, па једино из љубави и ревности према прејасном дому ћесареву оставио све то, и из поменутих покрајина са много хиљада душа кренуо се и дошао на верност и службу.[327] Тај суд о прелазу Срба, по позиву ћесареву, доказује се још и неким ситнијим подацима.[328] Извор пак мишљењу о прелазу per modum pacti јесте у очуваној традицији везаној за привилегије добивене од ћесара и према спису „Кратки извештај о стању расејаног многобројног илирског народа по ћесарским и краљевским наследним земљама“ од ћесарског министра Јована Христифора барона Бартенштајна, који вели да су Срби позвани на прелаз и да су прешли per modum pacti;[329] међутим мишљење о Србима у Угарској да су „незвани гости“ јесу дедукције архимандрита Руварца из историјских података, које је имао при руци радећи расправу о „трима излетима о такозваној великој сеоби српског народа.“[330]

При решавању овог питања присталице кога било од ових мишљења наводе разлоге и доказе, које би дуго било наводити овде. Заинтересовани читалац може их наћи на другом месту.[331] У место њихова навођења ми само напомињемо да смо их све расмотрили и да не можемо пристати ни на једно од ових мишљења према томе како су схваћана; и на супрот онима што мисле да су Срби позвани на сеобу из Србије у Угарску, или да су прешли per modum pacti или да су тамо „незвани гости“, додајемо: да Срби 1690. год. с десне стране Саве на леву нису прешли ни на позив, нити per modum pacti, на начин како се обично схваћа, али исто тако и да нису били ни „не-

---

327 В. у наведеној Руварчевој књизи на стр. 83.

328 В. у поменутој расправи Милутина Јакшића (у Летопису Мат. Српске, књ. 206, стр. 5.—14.)

329 Српски превод поменутог дела (Беч 1866), на стр. 12., 26. и 27.

330 Наведено дело, стр. 65.—154.

331 Најпотпуније у наведеној расправи Милутина Јакшића.

звани гости“ у Угарској. На први поглед овако мишљење може изгледати неоправдано и безразложно, али кад се у расматрању овог питања не пође с гледишта формулованих питања: да ли је било сеобе per modum pacti или су Срби у Угарској 1690. год. прости бегунци и „незвани гости“, и да ли, у вези с првим гледиштем, вреде повластице добивене од ћесара или не, ако се, дакле, не учини тако, већ ако се посматра у каквим се приликама и под каквим погодбама десио тај догађај, свакојако мишљење што га истакосмо у овом питању биће оправдано.

Кад кажемо да Срби из Србије 1690. год. нису прешли на леву страну Саве на позив ћесарев, ми то своје тврђење заснивамо на читавом низу раније изложених факата у овој студији, из којих се врло јасно види да смер ћесареве политике, све до поновног пада Београда у руке Турцима, није био да Србима насељава Угарску већ да помоћу њих што даље рашири међе завојевања на југу а потом да што дуже задржи Турке даље од Дунава и од Угарске. Истина, не може се спорити да је за овог рата било пресељавања Срба с десне стране Саве на леву, и то по жељи ћесареваца, али у исто време постоји и други факат: да је тога било само за време док ћесаревци нису сузбили Турке из Србије и спустили се у Стару Србију.[332] Сем тога та пресељавања нису вршена ни по позивима нити per modum pacti, већ силом, те према томе пресељени народ у Срем и Славонију никаквом погодбом није био себи обезбедио положај у новом станишту, што се најбоље види по мисији Исаије Ђаковића у Бечу. Отуда, ако би се према овом пресељавању изводио општи закључак о сеоби, тај би само ишао у прилог мишљењу Руварчеву а никако против њега. Међутим несумњиво је да постоји разлика у карактеру прелаза мањих група до у лето 1690. год. и оног кад су на леву страну Саве прешли патријарах, народни прваци и велики број српских породица окупљених у северном делу Србије, јер док су оне прве породице у појединачном пресељавању ишле махом приморане од власти ћесарских, овај пре-

[332] В. у расправи Милутина Јакшића (у Летопису 206, стр. 7.—9.); *Contarini*, II, 144.

лаз великог броја породица пред пад Београда изазван је надирањем Турака кроз Србију по паду Ниша. Али и ако постоји велика разлика између ових првих појединачних пресељења и овог великог, па и ако постоји разлика и у погледу државно-правних односа између првих пресељеника и ових других с једне и ћесаревине с друге стране — опет се не може наћи ни разлога ни доказа да је за овај прелаз народа с патријархом на челу било позива од стране ћесареве. Тога позива у опште нема. Њега нема ни у оном ћесареву манифесту од 6. априла нити у повељи од 21. августа 1690. год., а не може их ни бити, једно, што ова акта ћесарева одговарају духу тада вођене политике према Србима, који су имали послужити као бедем према навали турској, да Турци *не дођу* до Угарске, а друго, што ћесар издајући ону повељу од 21. августа није ни мислио да ће бити узмицања српског живља на другу страну Саве, и само стицај раније изнесених прилика учинио је да у врло кратком размаку времена ћесар издаје повељу у Бечу, којом тежи да што више задржи Србе у Србији, и да ови измичу испред Турака. Бечки политичари никако сами не би учинили да ћесарева жеља постане илузорна. Па ни представка патријарха Арсенија III ћесару Јосифу I од 16. јуна 1706. год. не може послужити за доказ да је он позван да с народом остави своју столицу и земље под султановом влашћу па да пређе под ћесареву заштиту. Архим. Руварац има право што тај документ одбацује као непоуздан за ово питање, јер је нетачно казивање патријархово о узроку пресељења народа у земље ћесареве, при свем том што он представку подноси ћесару. Ствар је друкчије текла а не како он вели. Како је пак било с његовим напуштањем Пећи и зашто је он то учинио, изнели смо подробније у петој глави ове студије. Тамо је, на основу несумњивих података, успостављен низ догађаја, који је претходио том бегству и показан је узрок, тако да се одмах и на први поглед може видети како ово патријархово казивање, буквално узето, није тачно. Тако исто нетачно је и оно патријархово везивање његова повлачења с народом за онај позив ћесарев, јер он је

напустио Пећ првих дана 1690. год. а ћесарева писма, манифест народу од 6. априла и писмо њему упућено, јесу касније и застала су га у Београду.

Али као што се не може тврдити да су Срби с десне стране Саве прешли на леву на позив ћесарев, још мање се може узимати да су они у Угарској били „незвани гости“. Па кад није ни једно ни друго, онда какав је карактер тог прелаза Срба у Угарску? Рекосмо да се може одредити на основу досад изнесених факата, али, да би ово питање било што јасније, биће боље да, пре него изведемо закључак, бацимо поглед на неке раније прилике.

По заузећу Будима год. 1529. Турци су постали правни господари двеју трећина Угарске и господарили су тим крајевима све до бечкога рата, а то ће рећи преко сто и педесет година. Али за бечкога рата ћесаревце послужи срећа тако да не само што изагнаше Турке из Угарске већ још пређоше на десну страну Саве и Дунава па заузеше Београд и сву Србију а потом се спустише и даље на југ. На тај начин у Угарској, као наследној земљи ћесарске круне, и у Србији, на коју су ћесари такођер полагали право и која је на основу уговора о Светом Савезу 1684. год. имала припасти ћесару, на место правне власти султанове настало је фактично господарство ћесарево, и однос друге земље, у тај мах, према султану као и према ћесару био је исти какав и прве. Пу да такав успех постигну ћесаревци у овом рату с Турцима до 1690. год., имали су врло много захвалити помоћи добивеној од Хришћана у турској царевини, међу којима су Срби били први што су се одазвали позиву ћесара и заповедника̂ његове војске. Помоћ ових за ћесаревце била је од врло велике користи, јер су они насељавали земљиште, које је имало послужити за основицу даљим операцијама ратним ћесаревој војсци и били су на путу, којим је ова најлакше могла продирати у турску царевину, тако да у колико је народ радије пристајао уз ћесаревце, у толико је овима било лакше продирати на југ. Каква је пак све корист била за ћесаревце од овог помагања српског народа, нарочито последњих двеју година, после горе изложених чињеница није потребно

нарочито доказивати. Тај факат довољно је јасан и неоспоран. Ну том факту треба додати други, а то је: да ћесаревци нису силом нагнали српски народ под Турцима да призна њихову власт, већ је то махом био добровољан пристанак, изазван поглавито трајним незадовољством према Турцима и жељом да се ослободи њихове власти, а убрзан ћесаревим обећањима и позивима да се дигне на оружје против Турака. А тај добровољни пристанак Срба уз ћесаревце изазвао је нарочити карактер односа првих према другима.

У обичним ратним приликама заузимање противникова земљишта војском изазива нарочите правне односе између освајача и становништва на заузетом земљишту, јер „две врховне власти не могу постојати у једној истој области. Врховна власт нападнуте државе одступа у заузетој области испред силе нападачеве. У овога је власт; он је једини у стању да је врши. И док је обласни господар њу вршио у интересу земље и становништва, освајач је врши у свом властитом интересу, да се користи у рату“.[333] Али док тако бива у обичним приликама ратним, кад један противник заузима област другога, о чијем се становништву ранији господар доиста бринуо, овамо погодбе нису биле такве. Прилике у којима се налазио српски народ под Турцима биле су сасвим друкчије. Народ је био потчињен Турцима и нерадо је сносио њихову власт, па је с највећом жудњом чекао прилику да се ослободи. Зато се радо одазивао позивима и обећањима ћесара и заповедника његове војске и латио се оружја против свог дотадашњег господара. Тим пак својим покретом он је крчио пут ћесаревој војсци и помагао јој у толикој мери, да је једно време, као што смо горе видели, сачињавао главни контингенат ћесареве војске према Турцима, а кад је својевољно прибегао ћесаревој заштити, да би се спасао потчињености султану, он је опстанак ћесареве власти у заузетим покрајинама султановим био изједначио са својим опстанком па се сав заложио за њ. И кад се сад узме у вид с једне стране: да је ширење власти ћесареве у српским крајевима под

---

333 Алфонса Ривијера *Основи међународнога права* (Српски превод, Београд 1898), књ. II, стр. 308.

Турцима поглавито зависило од учешћа српских устаника; да се ова у српским крајевима раширила у пространству покрета; и да су ћесаревци, у току преговора са турским изасланицима за мир, на основу тога захтевали уступање не само крајева, које је ћесарска војска била заузела оружјем, већ и оне чије је становништво својевољно признало ћесареву заштиту; а с друге стране опет: да се српски народ лаћао оружја и помагао ћесару, да би се ослободио сурове власти турске и слободније живео, а то да је радио осокољен обећањима ћесаревим — онда, свакојако, српске устанике и помагаче ћесареве, на којима је почивала одбрана међе према Турцима и који су толико допринели успеху ћесарске војске за време док се бавила јужно од Саве и Дунава, ни у ком случају не можемо изједначити са становништвом, које би, будући одано свом ранијем господару, било силом нагнано на послушност освајачу.

У осталом ни сами ћесаревци устанике нису сматрали друкчије до помагачима. Они су тражили услуга од српскога народа, па позивајући га на устанак обећавали су му зато повластице. Обећавања ћесаревих српском народу било је и пре и после одступања ћесареваца из Старе Србије. То се види по једном горе наведеном месту, како је ћесар 6. септембра 1687 год. био упутио проглас српском народу у Босни и у њему обећавао бити му чувар вере, слободе и негдашњих повластица;[334] види се по преговорима деспота Ђорђа Бранковића с ћесаром 1688. год.[335] и по акцији српских чета по Банату и на доњем Дунаву; по оном једнодушном покрету Срба у Србији по паду Београда у јесен те године; по прогласима Баденскога у лето 1689. и по успеху њима постигнутим; по акцији патријарха Арсенија III после преговора с Бранковићем; по акцији ђенерала Пиколоминија у Старој Србији и приволевању православних да напусте Мле-

---

[334] Види горе на стр. 22.

[335] У току публиковања ове студије добили смо два документа од интереса по питање о Ђорђу Бранковићу. Оба иду у прилог нашем тврђењу да је овај имао титулу деспота пре него је допао тамнице. Као деспот он је преговарао с ћесаром у Бечу 1688. год. Та два документа бациће више светлости и на саму личност Ђорђеву као и на његов рад, и ма да је било згодно саопштити их на овом месту, то не учинисмо, јер би запремили врло много места, пошто су опсежни. Зато ће о овоме бити речи на другом месту, засебно

чиће; по поступку према харамбаши Карпошу и т. д. Сваком овом приликом било је обећања народу од стране ћесареве. И кад то постоји као и да су на основу тих обећања започињати или се њима завршавали преговори између народних првака и ћесареваца, којима се имао ближе одредити положај народа према новом господару, јасно је да не треба овлаш прелазити преко тих обећања и преговора. Јер кад се све то пажљиво расмотри, кад се расмотре ти преговори, ћесарева обећања и захтеви народних првака од 1685.—1690., види се како се све то, у главном, своди на признање српске народности под ћесаревом влашћу, признање православне цркве под патријархом српским, признање војничког старешине и на потврду повластица негдашњих српских владалаца, а то је оно исто што је ћесар признао Србима манифестом и повељом од 1690. год. Њом је управо ћесар обухватио сва своја ранија обећања и дао их српском народу у земљама јужно од Саве и Дунава, а са више пута наговештена разлога: како би народ уложио што више воље и снаге на одржање крајева, за које је вредела повластица. На тај начин бегунци из Старе Србије, као ратници и помагачи ћесареви у рату с Турцима у *Србији*, где је ћесарева власт била фактичка као и у Угарској, били су примљени под заштиту и добили су повластице, према којима се види да на том земљишту не само што нису „незвани гости“, него још јако жељени и преко потребни борци, за опстанак ћесареве власти на Балкану.

Али као што Срби ратници и њихове породице, које је ћесарева повеља од 6. априла 1690. год. затекла у Србији, нису били „незвани гости“ *у том крају*, у који су дошли из јужнијих крајева, којима су били овладали Турци, они исто тако нису били „незвани гости“ ни бесправна лица ни у *Угарској* после пада Београда у турске руке у јесен те године, јер под притиском силе турске Срби ратници, као борци с оружјем у руци, а служећи као заштита својих породица, заједно с ћесарском војском уступили су с једног земљишта, на коме је ћесарева власт била *фактичка* и *привремена*, на друго таквог истог карактера. Али као што смо већ видели, и ако је ово по-

влачење народа из једног привремено заузетог краја турског у други имало привремен карактер, народни прваци били су се постарали да му у том новом станишту обезбеде положај, па предвиђајући да ће бити повлачења из Србије, у којој му је положај био ближе одређен, учинили су корак, којим су постигли да права стечена у крајевима на десној страни Саве и Дунава вреде и у онима на левој. Према томе кад је повељом од 21. августа призната унификација српског елемента под ћесаревом заштитом, у земљама фактичког и правног господарства, где је тада био или где се буде нашао, зар је оној маси српског света, окупљеној на северу Србије у месецу августу и септембру, требало утанчати нарочите погодбе, под којима ће прећи Саву, која тада у привременом заузећу ћесареву, као год и раније у правној владавини турској није била никаква међа? Свакојако то је било излишно за онај мах, јер после оне повеље ћесареве народ обезбеђен за свој опстанак на другој страни Саве просто се повукао из Србије у Срем и даље у Угарску исто као што се пре тога био повукао из Старе Србије у Србију, само с том разликом, што је себи, против воље ћесареве, био обезбедио долазак у нову покрајину привременог заузећа ћесарева.

Као што се види, дакле, два најинтереснија и спорна питања из овог доба историје српског народа имају врло просту физиономију: питање о вредности повластица добивених од ћесара 1690. год. не треба везивати за питање о прелазу српског народа из Србије у Срем и даље у Угарску, јер оне, од стране онога што их је давао, нису имале карактер погодбе, да би се извршио прелаз — сеоба; према горе показаном повластице од 1690. год. имају вредности баш за крајеве, у које су се Срби у јесен те године помакли, као и за оне јужније; а сеобе под нарочито утврђеним погодбама није било, већ помицања из једне покрајине привремено заузете у другу. Према томе кад је ћесар, као ранији привремени и фактички господар покрајина од Турака заузетих, уговором о Карловачком Миру постао и правни господар њихов, повластице ничим не потрвене, добиле су потпун значај.

ГЛАВА СЕДМА

Стање српског народа под Турцима после пада Београда. — Рђаве последице од овога по царевину турску и тежња везира Ћуприлића да поправи стање. — Постављање Калиника I за пећког патријарха. — Питање о времену кад је овај постао патријархом. — Његов архипастирски рад и оцена његова. — Закључак.

И ако је све слабија акција ћесареваца у Србији предочавала могућност пада Београда у турске руке,[336] ипак је тај догађај био врло тежак удар за ћесара не само што је с губитком те тврђаве изгубљена најглавнија тачка на десној страни Саве и Дунава, када је била преко потребна као ослонац за даље вођење рата с Турцима на Балканском Полуострву, него још и с тога што је губитком велике количине ратног материјала и неколико хиљада људи редовне војске умањена отпорна снага према непријатељу, због чега је овоме био отворен пут у Угарску. Пад Београда тешко је пао на срце ћесару, јер и ако он у писму од 15. октобра извештавајући калуђера Авијана о том догађају с резигнацијом говораше: „Бог је дао, Бог узео, нека је благословено име божје! Утврдо верујем да се ово догодило због мојих грехова, зато треба да се поправим и надам, нека би Бог помогао“[337] ипак му је задао много бриге, јер, поред многих других рђавих последица, иминентна опасност од Турака за ћесаревину пореметила је дотадашњи распоред њене убојне снаге, тако да се ћесар нашао приморан, да с друге стране повуче војску на ову страну,[338] не би ли предупредио последице грехова својих и своје политике према Србима на Балканском Полуострву.

---

[336] У писму калуђеру Авијану од 5. октобра 1690. ћесар писаше: „...Io di novo prego V. R. d' assistermi con le sue orationi, acciocch' io non sia sì infelice di vedere la perdita di Belgrado, che spero nell' infinita misericordia del Signore, a ne ho ferma e stabile fede“ (Onno Klopp, *Corrispondenza Epistolare*, стр. 196.)

[337] *Ibid.*, 197.

[338] *Ibidem.*

Ну у колико је овај догађај био неповољан за ћесаревину и Србе што тамо избегоше, још тежи је био за онај део српског народа што не могаде избећи за ћесаревцима него остаде у својој земљи и сачека Турке. Према њему не имадоше милосрђа ни ћесаревци ни Турци. Први желећи да Турцима нанесу што више штете и да нагнају народ на повлачење за собом, палили су насељена места и пустошили земљу,[339] док други признавајући за ратну страну само ћесаревце у народу гледали су своју негдашњу рају, те ако су према првима имали нешто обзира, и при заузимању градова пуштали их да иду за својима, народ су окретали под нож,[340] домове им палили и рушили цркве и манастире.[341] Зато ко није могао избећи на леву страну Саве и Дунава, напуштао је равнице па се склањао по планинским крајевима, бар док не мине прва и највећа опасност од Турака гневних на рају за своје раније неуспехе. Отуда по паду Београда Србија с попаљеним селима, порушеним црквама и без становништва изгледала је права пустолина. „Въ той же рати, вели Стеван Раваничанин, бъістъ великое плененіе и расеяніе народу христіанском и запущеніе вьсей сербской земли: градовом, варошам, и селам и монастиремъ опустившим иним же огнѣм згорѣвшим. Якоже нашему монастиру раваници конечное запущеніе бысть.“[342] Тада Србија представљаше тако жалосну слику, да и великом везиру Мустафи

---

[339] Поред раније наведеног поступка ђенерала Ветераније, кад је попалио околину Ниша, Контарини вели да је тако урадио и заповедник у Крушевцу („Agio maggiore dalla fortuna fu conceduto al Conte Altoviti Governatore di Crustavvetz, à cui rimase tempo di *desolare colle fiamme la Terra*, e di porsi col di lei presidio in sicurezza“ — *Contarini* II, 238).

[340] Тако је поступио и везир Ћуприлић са Србима при заузимању Ниша. „Пріиде ћуприлић везир с великою силою“, вели Стеван Раваничанин, „и узе нишъ на веру од нѣмца, али с преваром, понеже исѣче све христіане, а нѣмце отпусти на вѣру...“ (*Гласник Срп. Уч. Друштва*, XII, 682.)

[341] В. *Споменик Срп. Краљ. Академије*, V, стр. 29. и 30. и *Гласник Срп. Уч. Друштва*, XII, 682.

[342] За допуну овим речима Раваничаниновим служи друга половина записа штампаног у *Radu*, I, на стр. 179., где се вели како „И паки бѣхѹ сіа последна тежка нѹжна и ѹсилна времена и вьстави бо зѣло горкако ѥзика тѹрскаго грѣхъ ради наших многе пострадахѡмь и (вь) васеи земли нашеи светіе црькви разорише и светіе сьсѹди црьковніе; и вь сіе лѣто срьбска лавра, светаа црьква Милешева разори се и Гєѡргієви Стльнови и сънъствіе светаго дѹха Сопоћани и света и велика лавра Студеница; и много зело христіанъ погѹбише и светихъ моци разорише, и бистъ по господню словеси: вьста ѥзикъ на ѥзикъ и братъ брата давлаше и мѹчахѹ...“

Ћуприлићу непријатно беше видети пустош српских крајева. И ако је овај био прави мухамеданац и непомирљиви непријатељ Хришћана, кад је знао да богаство царевине зависи од многобројности и продуктивности рајине, морао је увиђати како ће султанови приходи знатно подбацити у тако расељеној и опустошеној земљи. Њему је било јасно како ће бити велика штета, ако питоми и плодни крајеви остану и даље ненасељени, па је смишљао да доскочи тој незгоди. Али како је могао да насели толике крајеве? У оној прилици не беше му могуће да нађе ни један део становништва колико га је измакло под ћесареву заштиту, а камо ли још да насели опустелу земљу. Па ипак он још у току 1690. год. покуша да у заузетим крајевима поврати *редовне* прилике, не би ли тако извео и онај први задатак.

Кад је настала зима, а пошто је у Турака био обичај да с њом прекину ратовање, и у овај мах од ћесареваца није се имало шта страховати, Ћуприлић, као победилац, крете се у Цариград, али пре тога у име султаново објави народу избеглом под заштиту ћесареву, како ће се предати забораву сви греси султанових поданика, који су се уклонили из царевине из страха од казне, обећавајући уз то како ће за неколико година бити ослобођени од казне сви што се буду вратили на огњиште, а противно томе објави казне смрти и конфисковања имања за све што се не буду потчинили султану за време од шест месеца.[343] Али шест месеца одређенога рока прођоше а Срби под ћесаревом заштитом не одлучише се да напусте Угарску па да поново прићу под јарам турски, јер велики део народа с патријархом и првацима беше се уклонио далеко од Саве и Дунава и у том новом привременом станишту очекиваше срећу по ћесарско оружје па да се слободно и весела срца врати на огњиште своје. А и да стиже тамо Ћуприлићев проглас, ништа

---

[343] „Partendo intanto il Primo Vesire dalla Servia, fece divulgare un' Indulto, che rimetteva à nome del Sultano tutte le colpe à sudditi, che per tema de meritati gastighi si fossero allontanati dalla Provincia, ed esibiva franchiggie per molti anni da qualunque tributo à quelli, che si riconducessero ad abitarla, come all' opposto, rigorose confiscazioni e pene di morte agli altri, che nel termine di sei mesi non risolvessero di sottoporsi al perdono, e all' ubidienza del Gran Signore.“ *(Contarini,* II, 269.)

не би било, јер је народ знао како је својим двогодишњим радом у корист ћесареваца и отвореним непријатељством према Турцима и сувише компромитован у очима ових, због чега се не може повратити у домовину, а да се после не покаје за учињени корак. Сем тога, да се избегли народ не поведе за обећањем Ћуприлићевим, увераваху га судба оног народа заосталог у домовини и немање вере у Турчина да ће одржати задату реч, као и ћесарева обећања да ће га повратити у стара станишта, где ће слободно живети без страха од обести и освете турске. Најзад тај народ био је одвећ одан патријарху и првацима, који су раније учињеним кораком били успели да му обезбеде опстанак на земљишту под заштитом ћесаревом, због чега су у толико више могли утицати на њ, тако да се код некога и јавила жеља за повратком, та је морала ишчезнути пред разлогом старијих, како треба сачекати извршење ћесаревих обећања.

У овом ћутању избеглог народа према прогласу Ћуприлић предвиђаше нове незгоде по интересе султанове, нарочито у опустелим пограничним крајевима, од чега би користи имао само ћесар. Зато знајући да је утицај патријарха Арсенија, као духовног поглавара, велики не само код Срба узмаклих под заштиту ћесареву већ и код оних што су остали под султановом влашћу и претпостављајући, пошто је овај предан ћесару и ради у његову корист, да ће и даље тако радити и помоћу православног становништва стварати нове незгоде Турцима, било у виду народног покрета или што ће, под утицајем његовим, српско становништво наставити с исељавањем у Угарску, реши се да томе стане на пут, и да поред силе употреби још једно средство. Он се реши да патријарху Арсенију одузме сваку власт и утицај код Срба потчињених султановој власти тим што ће поставити друго лице за пећког патријарха. Избор паде на Калиника, кога једни зову Грком а други просто Скопљанцем. Али кад је овај заузео столицу пећког патријарха, још није пречишћено питање, зато нам треба утврдити годину његова постављања пре него из тога факта изведемо потребан закључак.

Његов долазак за пећког патријарха обично се ставља у годину 1696., и то на основу једног записа што га објави архим. Руварац у „Каталозима пећких патријараха“, који гласи: „И ва то лѣто 1696 приде патріархъ Калиник грькь и седе 8 прѣстолъ по ѿшадших татаров. Обрете пѹст и са царевим бератом 8твр-жденъ бист на престол, приведе два архіереа грчаска и поставише єго патріархомь србским...[344] Према овом запису, и ако није веровао у потпуну његову тачност, управљао се и Голубински и примио је ту годину.[345] То исто учинио је и архим. Дучић.[346] Архим. Руварац посла објављених Каталога пећких патријараха у два маха расправљао је о патријарху Арсенију,[347] али ниједном приликом није додирнуо питање о времену Калиникова доласка на престо пећког патријарха, а тек у једном од својих последњих радова изменио је гледиште о години 1696. рекавши: „Кад је године 1690. патријарах Арсеније Црнојевић, силом приморан, оставио престо свој у Пећи и с више владика и с многим народом дошао у земље ћесара и краља Леополда I, постављен је одмах следеће године 1691. Калиник I за српског патријарха у Пећи....“[348] Извор овом свом тврђењу архим. Руварац није навео, с тога није с горег да се задржимо на ближем одређивању времена Калиникова доласка на престо, али не из тежње за простом хронолошком исправком већ са разлога што се ранијим постављањем овога на тај положај објашњавају прилике српског народа и цркве под Турцима и тежња Ћуприлићева да умањи последице неуспеха свог прогласа упућеног српском народу под ћесаревом влашћу.[349]

Калиник I свакојако потврђен је на престо пећког патријарха бератом од 1691. год., јер у зборнику Ћирила, оповскога игумана, а у продужењу горе са-

---

[344] *Гласник Срп. Уч. Друштва*, XXIII, 250.

[345] *Краткій очеркъ исторіи православнихъ церквей*, стр. 483.

[346] *Историја српске православне цркве* (Књижевни радови Нићифора Дучића, књ. 9.), стр. 187.

[347] *У Пећским патријарсима* и у *Одломцима о грофу Ђорђу Бранковићу и Арсенију Црнојевићу, патријарху.*

[348] *Рашки епископи и митрополити*, у *Гласу* LXII, стр. 33.

[349] Ово наше истраживање о Калинику било је готово много пре него је објављена поменута расправа архим. Руварца, с тога га и саопштавамо овде.

опнтенога записа, вели се: „...И тое зими паки шста престол србски пѹст, никтоже вь немъ шста и по разбиени бише татари ѹ патріаршии на зимицу и коне вь црков ваведоше вьсѹ зимѹ.“[350] И према том што ове речи долазе одмах после горе наведеног става о патријарховy бегству из Пећи, могло би се помислити да је Калиник постао патријархом 1690. год. Ну такав суд јесте исто тако погрешан као и онај по коме се то десило 1696. године. Јер кад савремен запис о томе вели: „Тои уобш понеже патріархь со всѣми архіереи уизшел из Турецкія, сам яко мудри доволно восприяюћи тѵтлѹ и потвержденіе патріаршеское на себе чрезь везира тшгда бившаго Ћуприлића...“[351] и с тим кад се доведе у везу горе речено да је Ћуприлићевим прогласом народу рок остављени за повратак вредео до у пролеће 1691. год., када је и патријархијска столица у Пећи имала бити попуњена, и да је тог истог лета Ћуприлић погинуо у бој код Слапкамена, излази да је Калиник постављен у пролеће 1691. год. Да је пак Калиник постао патријархом пре 1696. год., види се по његовој синђелији требињском митрополиту Нектарију од 5. октобра 1693. год.,[352] а да је то било и пре 1692. год., има података који потврђују ту поставку.

Још у пролеће 1692. год. патријарах Калиник био је пошао у каноничну посету црква по српској земљи тако да је у јуну дошао у Босну и тамо се бавио и у јулу покушавајући да на повратак придобије владике што напустише своје дијецезе и склонише се на млетачко земљиште у Далмацији.[353] У то доба беше умр̏о и цетињски владика Висарион Бориловић, о коме смо видели раније да је био најбоље оруђе млетачко за утврђивање њихове власти у Црној Гори. Вест о смрти Висариоповој јако је забринула и которског и главног провидура у Далмацији, јер су млетачки интереси налагали да на том месту буде личност потпуно одана републици, с тога је главни

---

350 *Гласник Срп. Уч. Друштва*, XXIII, 250.
351 *Гласник Срп. Уч. Друштва*, XXXV, 76.
352 Штампана у *Споменику* XXXVIII, 83. и 84.
353 Из Сарајева патријарах беше послао ово досад непознато писмо ранијем београдском митрополиту Хаџи Симеону.

провидур Даниел Долфин у депеши од 27. јула из Сплета писао Сенату у Млетке како је најбоље да, док не буде постављен владика, дужност администратора врши игуман Сава Очинић, као наклоњен млетачкој ствари и омиљен код народа.[354] Али он је уједно препоручивао да се република што пре постара за достојну замену пок. владици Висариону и с тога што се на то место јавило неколико српских епископа који по патријарховy бегству и сами побегоше и склонише се у Новом у Боки, а још нарочито што пећки патријарах Калиник мисли да на то место постави

Калини млтію бжіею паіа васе србле и благаро и про.

Смѣнніе наше пише влце и гнѕ и салѕжабникѕ наше смереніа ку ха сѵмеѡнѕ поси ветоти бѕдй влко како придомо ва сие странй босанкйе, тачію богатѕю камениемъ а ва сиа временна прикрбна. тѕга ѕелна належи на хрітиане и повасей землі Србцеи тогѡ ра придомо посети Хрто именитіе люди како сами вете како сѕ ѡстали ꙗко ѡвце неимѕщи патіра тако гое бй прелилотівоѕ хѕ влце єговімъ происволимъ вазидо на прсто србки и ѡбрето ѡ васе ѕкрашенніа ѡбнаженъ и порѕше и попрать агаркими немлтівими че, паки бжіею помощию и млтвами пречитіе то мтере и сти велики проветите србки Симеѡна и стілй Савви и арсеніа паки красит се велика црко пенми и песанми дховнимй и правіли ꙗко повевають ѡчака преданиа, а ми не пошесмо наше трѕда ниже именіа зрети тако не мого постави попи и діаконй и ва чи црковни н'ꙗ ѕкрашенно ѥ ꙗко нбо звездами по си ветоти бу влко аще блговолишъ изиди ѡвамо ка намь да се саглеамо ѡчима и ниша се не бои тачію ба єдино а ѡ господе ниша ꙗѣѕ ти извать ѡправе ѡ цра паки или блговолишь сети ѕ монтарѕ или какое твое изволеніе да буде и про и мити Хс ·:·

Пи Въ ле ✗ Зс. 1692 Мца іюла ѕ ѕ саевѕ.

Са стране додано: и пакй аще блговолиш вазети свою Епахію како ли тебе изволеніе и придй ѕ пивѕ да се састанемо млимь ва прите и ва тй братіа нека приѕ с тобою.

Натпис с поља: Влце и гнѕ да варѕчи сие писание ку ха Сѵмеѡнѕ ва рѕце єго, на нови.

На другој страни има у црнилу отисак Калиникова печата.

Писмо с италијанским преводом сачувано је у Млетачком Држ. Архиву у одељку Senato secreta, *Dispacci dei proveditori estraordinarii a Cattaro*, filza 6.

[354] *Il Montenegro da relazioni dei proveditori veneti*, стр. 89.

неког свог човека.[355] И доиста патријарах Калиник кад је чуо за Висарионову смрт, похитао је из Сарајева на ту страну и дошао у Никшиће, о чему тамошњи млетачки повереник извести которскога провидура предлажући му да се, пошто је Црна Гора у млетачкој власти а патријарах Калиник долази из Турске, избере погодно лице за то место и пошље у Коморан патријарху Арсенију, да га, према провидурову писму, посвети на достојанство цетињскога владике.[356]

Питање о попуни владичанске столице не би тако одмах решено, а нас се и иначе не тиче овде. За нас је главно показати како је патријарах Калиник у почетку лета 1692. год. у велико вршио своју архипастирску дужност. И према подацима што их наведосмо нема сумње да је он постао патријархом још 1691. год. Из тог пак корака, учињеног одмах после оног безуспешног прогласа упућеног Србима избеглим под заштиту ћесареву, јасно се указује Ћуприлићева тежња: да постављањем новог патријарха Арсенију III одузме власт над султановим поданицима православне вероисповести и да, сузбијајући сваку његову акцију код ових, задржи њихово даље исељавање у ћесареве земље. Са том намером био је постављен Калиник за патријарха. И он је ради тога и предузимао кораке код епископа избеглих у туђе земље да се поврате у своје дијецезе, не би ли стање српске цркве повратио у првашњи ред, па задобивши за се свештенство да утиче на православни народ. А да би се у томе што више успело, Турци су ишли на руку патријарху и помагали су му да ослаби утицај Млечића и ћесареваца у пограничним крајевима, где се најјаче осећао и који је био наперен против Калиникова вршења архијерејске власти. Тако кад се 1693. год. херцеговачки митрополит Симеон обрати султану

---

[355] *Ibidem*, 88.

[356] Тај повереник писаше: „Habbiamo inteso, che'l Patriarca de Greci viene à questa parte, anzi il medemo ha inteso, che codesto Vescovo di Cettigne sia morto; onde vuole assumersi l' autorità d' elleger un altro Vescovo in loco del morto, e però considerate come può essere, e se può giudicare li sudditi del Prencipe, per esser capitato dal Paese Ottomano. Se può essere potete spedir uno che vi parerà, che possa esser buono per cotesto loco, che vada à Comoran con vostre lettere per essere colà confermato; ciò vi scriviamo in confessione...“ *(Ibidem.)*

с тужбом на католике у котарима мостарском, габеоском и дољанском и на њихове свештенике који се противе да му дају дужне дације, што су их дотле давали православним митрополитима, овај бератом од 15 шабана те год. (23. априла) из окола под Београдом нареди да католици у реченим крајевима морају давати дужне дације и митрополиту и патријарху, а ако би се ко год од свештеника успротивио томе, да митрополит поступи по свом закону, и да му у том нико не стаје на пут. Тим истим бератом још би препоручено херцеговачком мутасарифу да нико од мухамеданаца не сме узнемиривати митрополита кад иде кроз народ ради прибирања својих прихода.[357] Оваквим пак поступцима, и ако им нису ишли од срца, Турци су хтели да ојачају углед патријарха, митрополита и епископа; али радећи тако на заштити интереса православних према католицима, они су и нехотице помогли српској ствари бар у неким крајевима у ово мучно време.

О раду патријарха Калиника сачувано је мало података, тако да се из ових не може добити јасна слика и тачна оцена архипастирског му рада. Зато неки, имајући на уму да је патријархијску столицу добио новцем а не по избору, затим што га називају Грком, и што су се Турци користили њим, осуђују и њега и његов рад. То су нарочито чинили они, што су његово постављање на патријархијску столицу сматрали противним својим интересима. Тако и которски и главни провидур у Далмацији извештавајући Сенат о такмацима на упражњену столицу владичанску на Цетињу истицаху као правог патријарха пећког Арсенија, а нападаху Калиника, наводећи како је своје достојанство задобио новцем па гледа да истера трошак продајом упражњене владичанске столице. И Калиникова кандидата ови представљаху као непријатељски расположена својим интересима, кад је патријарах турски човек.[358] И заиста, ако би Кали-

---

[357] *Књижевни Лист*, год. I (Цетиње 1901.), стр. 181.

[358] „Pretenda questo sostituto (Калиник) con la stessa spuria e dannata forma con cui s' è investito a forza nella giurisdizione del Patriarca, esigger

ника ценили по речима Млечића и ћесареваца, или ако би поведавши паралелу између рада његова и патријарха Арсенија, и нашавши како у том погледу постоји велика разлика, јер је Калиников рад у самом почетку потпуно супротан Арсенијеву пре 1690. год., ми би га могли осуђивати, јер док се Арсеније старао да, подржавајући у народу незадовољство према Турцима и стварајући симпатије према предузећу хришћанског савеза, испослује ослобођење српског народа од султанове власти, Калиник је гледао да прво придобије свештенство а потом да утиче на сâм народ да се измири с мишљу о својој потчињености Турцима. Али ово није довољно да се осуђује патријарах Калиник, јер различан рад патријараха не потиче од њих самих, већ од прилика, у којима су радили као духовни поглавари српског народа под Турцима. Нема сумње да би и Калиник, да је био на патријархијској столици у доба Арсенијево, а нарочито 1688. и 1689. год., урадио бар нешто од оног што је чинио његов претходник, као што би и патријарах Арсеније, да је био на томе месту после 1691. год., ако је желео добра цркви и народу, морао радити слично Калинику. Зато, да се упозна карактер Калиникова рада, треба имати на уму прилике кад је дошао на патријархијску столицу и у каквима су се налазили црква и народ. У почетку ове главе о томе смо рекли нешто, а сада да ону слику допунимо речима Атанасија ђакона из његове књижице „Второе запустѣніе“, у којој, описујући овај рат ћесареваца с Турцима и његове последице, вели овако: „И тако чрезъ десять лѣтъ и отъ той лютой брани многоплодная и изобилная и многонародная земля сербская запустѣ вся и гради вси и села всѣ запустѣша, и монастыри царски велицы и церкви красные писаные златомъ запустѣша и жертвеницы и олтари святые, идѣже приносаше ся безкровная жертва, тамо нынѣ звѣріе дивіи и нечистіи плодятся. Тако Богу попустившу грѣхъ ради нашихъ и тако погибохомъ за

---

il risarcimento nella vendita del Vescovato, che non può cadere se non in persona adherente al partito nemico, gia che chi ne pretende la dispositione, ne vanta l'autorità della Porta.« (У депеши главног провидура далматинског из Сплета од 27. јуна 1902. — *Il Montenegro* etc., стр. 88. и 89.)

беззаконіе наше, яко древній Израиль. — И тако Господь вси тріе раны пустиль на сербскую землю: первое моръ и потомъ паки мечъ и моръ вкупѣ и плѣненіе и гладъ лютую, яко ясти людемъ сербскимъ плоти песіе и плоти чловѣковъ мертвихъ, которые померли отъ глади. И вся сія во дни моя быша и очи мои видѣша. И лежаху трупія померлихъ людей сербскихъ по всѣмъ улицамъ великаго Бѣлгорода и по всѣмъ селамъ его, и во всѣхъ путехъ его лежаху мертви и не бяше погребающихъ; которие же живи хождаху и не бяше въ нихъ видѣніа ни красоты человѣческія но бяху почернели отъ глада и лица ихъ бяху яко лица етіопска и тако скончашася; и не оста десятой части людей; оставши же избѣгоша отъ своея земли и оставиша ю пусту всю...«[359]

Ова слика што нам је пружа ђакон Атанасије у својој књижици јесте страховита. Али и да претпоставимо да се у неколико могу ублажити исписане грозоте, ипак је страшна слика стања, у коме се налазио српски народ у турској царевини од 1691. год. Па кад у ово најмучније доба што га је икад био дочекао тај део српскога народа, раскомадан и изможден, када се ни најмање наде није могло полагати на помоћ од Хришћанства; кад српско православно становништво својим ранијим држањем према мухамеданском изазва ово на репресалије, те му је отуда у Старој Србији и у Србији запретила опасност да буде потпуно истребљен; кад му је био онемогућен покрет не само што су Турци постали моћнији због својих ратних успеха, већ и што су се Арбанаси увукли у средину Срба па лако примивши мухамеданство ојачали мухамедански елеменат на штету православља; кад је било све тако — у то доба, ради одржања православне вере у српској земљи под султановом влашћу, а с њом уједно и народности српске, није се ни могло радити друкчије, него је, у главном, радио патријарах Калиник. Сваки друкчији рад био је гори и непрактичнији од овога, јер би ишао само на погоршавање прилика у српској земљи, у место да их блажи. Зато мислимо да је савременик правилно оце-

---

[359] *Старинар*, год. V, стр. 49. и 50.; *Споменик* V, стр. 32.

нио Калиников рад рекавши: „Калиникъ достоинъ вѣчнія памяти, сѹщъ ѿбодовѣви Іереи скопски... понеже патріархъ со всѣми архіереи уизшелъ из Турецкія, самь, ꙗко мудри доволнѿ, восприяюћи тѵтлѹ и потвержденіе патріяршеское на себѣ чрезь везира тѿгда бившаго Ћуприлића. И сіе оубѿ сотворилъ да спасетъ народъ прочи изѿставши ꙗко же и бист за не таки повѣленіе оупросил народ к томоу: *да не робится* и *не губится*.«[360] Према томе има места и речима архим. Дучића кад о Калинику вели: „Њега није изабрао српски сабор, јер су једни митрополити и епископи пребјегли с патријархом Арсенијем; једни се (стари и изнемогли) повукли у манастире, који не бијаху изгорјели, и у њима се прикрили и помрли. Он је наметнут пећској патријаршији, али је био добар архипастир. — Заузевши пећску патријаршијску столицу у несрећном времену по српски народ и српску цркву, старао се да сачува права и углед пећске патријаршије, а бранио је и народ пред турском влашћу.«[361] Зато је Калиник и заслужио да му се име с хвалом спомене.

Али ма како да је био користан рад Калиников по српски народ и цркву, ипак се нису могле спречити последице догађаја, који су претходили његову ступању на патријархијску столицу. Јер и ако је његовим постављањем на то достојанство, с намером какву је имао везир Ћуприлић, српској цркви призната самосталност, коју је раније имала; и ако су патријарах и епископи правилно схвативши своју дужност обележеним радом помогли њеном одржању; и ма да се и једним и другим у исто време помогло одржању српског народа у турској царевини после онако страховитог догађаја — ипак све то било је само начелно решавање врло крупног питања, питања опстанка народа у вези с опстанком цркве. И док је то питање лако решавано у начелу, његово извођење било је врло мучно и скопчано с највећим тешкоћама, тако да у колико нам оно прво изгледа утешан појав по српску ствар, стварна слика живота

---

[360] *Гласник Срп. Уч. Друштва*, XXXV, стр. 76.
[361] *Историја српске православне цркве*, стр. 187.

српског народа јесте бедна и жалосна. Све погодбе за опстанак и живот народни у ово доба, упоређене с онима на *десет* година *пре* тога, много су горе. А кад су и ове раније биле тако рђаве, да су у народу одржавале трајно незадовољство према владавини турској и готовост на устанак, може се лако схватити какве су јадне морале бити *после* десет година напора и борбе, кад је народ у сваком погледу био слабији. И пре тога раја је подносила велике терете, али су терети сада били већи, јер су, по обичају турском, неки од привремених намета претворени у сталне, слободе су више скучене, и што је још најгоре, неколикогодишњим помагањем народа непријатељима султановим заоштрен је ранији непријатељски однос према иноверцима, из којега је настала трајна и мучна борба, која је, услед све већег слабљења православља, бивала све тежа и за народ.

Та борба трајала је дуго. Она траје и данас. Вредно би било изнети кроз какве је мене прошла, али то би била нова тема, која је ван оквира и задатка ове студије. Па ипак при завршетку треба нам да нагласимо како је та борба, од судбоноснога догађаја 1690. године па до данас, у главном сачувала свој битни карактер. За све то време види се јасно како су и даље интереси православља идентификовани с интересима народа српскога, тако да кад се овај борио за цркву, он је бранио и свој национални опстанак. Једно с другим било је у нераздвојној вези. Отуда, кад се ово има на уму, може се видети како је значајна борба што је води српски народ у јужним крајевима, да на црквеном пољу стече оно што су негда његови стари имали па изгубили. Отуда, кад се ово има на уму, морају бити јасни поступци ћесарске политике према Србима још одмах по њихову прелазу 1690. год. с десне стране Саве и Дунава на леву, па све до данас, како у Угарској тако и у окупираним крајевима. Ћесарска политика још за време ових *десет година* показала је свој убитачан и разоран карактер према српском народу, и показивала га је у свакој прилици како према оном делу у ћесаревини тако и према оном другом, кад год је покушала да продре

на Балканско Полуострво. Та политика кад год је смерала против народности српске, у првом реду нападала је на српску цркву. Она то чини и данас, и тим само утврђује значајни и толико пута истакнути факат: како је и дан данас питање српске цркве у најтешњој вези са националним питањем српским, исто онако као што је било и некада. Тај пак факат најбоље утврђује основну мисао ове наше студије, мисао истакнуту још у приступу.

САДРЖАЈ

СТРАНА

I. **Приступ.** Задатак ове књиге. . . . . 3.—6.

II. **Глава прва.** Склапање Св. Савеза хришћанског против Турака 1684. год. и увлачење српског народа у акцију против њих (7.—9.). — Млечићи придобијају цетињског владику Рувима и патријарха Арсенија III (9.—12.). — Стање српског народа под Турцима (12.—17.). — Нереди у турској царевини и успех Хришћана (18.—21.). — Прилике у заузетим крајевима: у Приморју и у Славонији (21.—23.). — Метежи у Цариграду и по царевини (24.—27.). — Јеген-паша и његова насиља над српским народом (27.—29.). — Последице Јеген-пашина рада (30.) . . . . . 7.—30.

III. **Глава друга.** Патријарах Арсеније ступа у јачу акцију и у везу с Русијом (31.—32.) — Положај Русије према православним Хришћанима (32.). — Приступање ове к Светом Савезу хришћанском и ратовање од 1687. године (33.—34.). — Бојазан код ћесареваца од ове акције руске (35.). — Тежње ћесареве према Влашкој и Молдавској (35.—36.). — Шербан Кантакузен, господар Влашке (36.—39.) — Покрет Влаха и Срба 1688. год. у корист ћесара (39.—40.) — Лонгин Рајић унијатски епископ у Срему (41.). — Стварање везе између Ђорђа Бранковића и патријарха Арсенија (42.—43.) — Карактер тих односа и намере ћесареве с овима (44.—48.) . . . . . 31.—48.

IV. **Глава трећа.** Ратна акција ћесареваца у Србији друге половине 1688. године: пад Београда и повлачење Турака из Смедерева и Хасан-пашине Паланке (49.—51.). — Застој у ратовању на Дунаву услед војне на Рајни (51.—52.). — Недаће турске у Босни, Далмацији, Црној Гори и у Брдима, и корист од тога по ћесаревце на Дунаву (52.—56.). — Покушај Портин за мир са савезницима (56.—57.). — Операције ћесарске војске у Ердељу (57.—58.). — Устаници српски помажу ћесаревцима, заузимају Ршаву и прелазе на другу страну Дунава (58.—60.). — Неуспех устанка католика у подунавској Бугарској отежава рад српских устаника у тимочкој долини (60.—61.). — Политика ћесарева према Влашкој и Молдавској (61.). — Неповерење господара Влашке и Молдавске према ћесаревцима (62.—63.). — Површност и рачун као карактерне одлике ћесареве политике (63.—66.). — Дејање устаника у Србији (66.—68.) — Смер ћесарев с Ђорђем Бранковићем (68.). — Повеља ћесарева Ђорђу Бранковићу од 20. септембра 1688. год. (68.—70.). — Оцена Ђорђева рада према повељи, доведеној у везу с приликама тадашњим (70.—77.) . . . . . 49.—77.

V. **Глава четврта.** Даљи узроци застоја акције ћесареваца на Дунаву према Турцима (78.—80.). — Прилике на Дунаву (80.—82.). — Немири у Турској и смрт Јеген-пашина (82.—83.). — Тешке прилике српског народа под Турцима (84.). — Осврт на везе патри-

СТРАНА

јарха Арсенија III са западњацима у 1688. год. (84.—85.). — Припреме за рат код Турака у Софији и у Видину, а код ћесареваца у Београду и у Кладову (85.—86.). — Рад устаника у Србији у пролеће 1689. год. (86.). — Долазак Ђорђа Бранковића из Букурешта у Србију и бављење у манастиру Туману (87.—88.). — Договор његов с патријархом Арсенијем III о самосталном раду помоћу устаника (88.—90.). — Почетак тог Бранковићева рада (90.—94.). — Ратна акција ћесареваца у Србији (94.—95.). — Напредовање Турака на доњем Дунаву и над Кладова (95.—98.). — Везе Бранковићеве с влашким господаром Бранкованом (98.—100.). — Ћесаревцима прети опасност од православних (100.—104.). — План Баденскога против Турака и православних (104. и 107.—108.). — Ратовање у Србији: победа ћесареваца код Баточине и Ниша (104.—107.). — Видин пада у руке Баденскога (109.). — Бадински хапси Ђорђа Бранковића, продире у Влашку и извршује свој план (110.—115.). — Оцена политичког рада Ђорђа Бранковића 1689. год. (115.—121.). 78.—121.

VI. **Глава пета.** Патријарах Арсеније III у Београду и његов повратак у Пећ (122.—123.). — Патријархово бегство у Никшиће (123.—124.). — Млечићи теже да се користе њим за своје смерове (124.). — Отимање ћесареваца и Млечића о патријарха (124.—125.). — Продирање ћесареваца у Стару Србију и даље пристајање српског народа уз њих (125.—127.). — Ђенерал Енеј Силвије Николомини и његово поступање са Србима (127.—128.). — Харамбаша Карпош „кумановски краљ“ (129.—130.). — Сукоб интереса ћесаревих и млетачке републике због атријарха Арсенија III. (130.—132.). — Напредовање ћесареваца на југу и заузимање Скопља (133.). — Ћесаревци заузимају Пећ и Призрен и нагоне патријарха да напусти Млечиће на да ради за њихов рачун (134.—136.). — Патријарах ради у корист ћесареваца а против Млечића (137.—144.). — Понашање ћесареваца према Србима у заузетим крајевима, а после смрти Николоминијеве; одступање Срба и Арбанаса из ћесареве војске (144.—146.). — Напредовање Турака (146.—148.). — Херцог Холштајн заповедник ћесарске војске на југу; његово понашање према Србима и Арбанасима (148.—153.). — Пораз Карпошев у Куманову и ћесареваца у Качанику (153.—158.). — Повлачење ћесареваца к Новом Пазару и Приштини, и даље к Нишу (158.—159.). — Бегство Арсенија III за ћесаревцима (159.—162.). — Страховите последице узмицања ћесареваца и бегства патријархова по српски народ у Старој Србији (162.—166.) . . . . . 122.—166.

VII. **Глава шеста.** Ветеранијеве припреме у Србији после одступања ћесареваца из Старе Србије (167.—168.). — Излети српских чета из Србије у правцу Пећи, Косова и Софије, и главни смер њихов (168.—170.). — Корист од њих за ћесаревину у доба њених неприлика (170.—173.). — Понован покушај ћесарев да изазове устанак Срба и Арбанаса под Турцима (173.). — Његов манифест од 6. априла 1690. год. упућен поменутим Србима и Арбанасима, и писмо патријарху Арсенију (174.—175.). — Садржина, сврха и побуде постанка ових двају аката објашњују се смером тадашње политике ћесареве према Турцима (175.—178.). — Неуспех ћесареве намере с манифестом (178.—179.). — Неодређени положај православних Срба на земљишту ћесарева привременог заузећа (179.—180.). — Корак српских првака да се овај ближе одреди (180.—181.). — Збор народних првака у Београду 11. јуна 1690. год. и његова одлука (181.—183.). — Мисија јенопољског владике Исаије Ђаковића у Бечу и значај њен по питање положаја православних Срба у ћесаревини (183.—187.). — Одговор ћесарев на српске захтеве повељом од 21. августа 1690. год. (187.—189.). — Узмицање ћесареваца у Србији испред Турака и подаће у Ердељу изазивају прелаз српских првака и великог броја српских породица с десне стране Саве и Дунава на леву. (189.—192.) — Карактер овог догађаја; досадашња мишљења о прелазу Срба у Угарску: „по позиву ћесареву“, per modum pacti

СТРАНА

и да су „незвани гости;“ оцена сваког мишљења посебице и поглед на тај догађај после објашњене мисије владике Ђаковића; однос ћесареве повеље од 21. августа према овом догађају (192.—201) . . 167.—201.

VIII. **Глава седма.** Стање српског народа под Турцима после пада Београда (202.—203.). — Рђаве последице овога по царевину турску и тежња везира Ћуприлића да поправи стање (204.—205.). — Постављање Калиника I за пећког патријарха (205.—206.). — Питање о времену кад је овај постао патријархом (206.—210). — Његов архипастирски рад и оцена његова (210.—213.). — Закључак (213.—215.). . . . . 202.—215.

ШТАМПАРСКЕ ПОГРЕШКЕ

На стр. 6. у првом реду натписа у место 1683 треба 1684.
» » 13. у реду 34. у место Назул треба Нозул,
» » 13. » » 35. у место *оу*једини треба *по*једини
» » 22. у прим. 36. ред 5. у место casciarli треба *l*asciarli
» » 48. у реду 14. у место датих треба даљих.
» » 55. у прим. 92. у место da*i* треба d*a*
» » 56. » » 96. у место da*i* треба d*a*
» » 67. у реду 18. у место упут*и* треба упут*е*.
» » 74. » » 14. у место зебсти треба зе*п*сти.
» » 82. » » 29. у место сачин треба *н*ачин.
» » 82. » » 29. и 30. у место Угар*н*ку треба Угарску.
» » 107. » » 12. у место нер*а*д треба нер*е*д.
» » 136. » » 13. у место Лапуниште треба Лапушник.
» » 136. » » 28. у место чиј*е* треба чиј*и*.